

Nr 2/2011

Krajobraz od-nowa
Landscape a-new

ARCHITEKTURA KRAJOBRAZU

Treści krajobrazu w znacznym stopniu zależą od działalności człowieka. Może on tworzyć krajobraz „od nowa” na bazie istniejącej struktury kreując nowe wartości, a także odtwarzać i odnawiać już istniejące zasoby krajobrazu – poprzez konserwację i rewaloryzację. Stąd istotne jest, aby przyszłe działania w jego zakresie były rozważne i odpowiedzialne oraz żeby uwzględniały środowisko, społeczność lokalną i tradycje regionu.

Nowo tworzony krajobraz dotyczy chociażby obszarów zdegradowanych – przemysłowych, pokopalnianych a także dolin rzecznych. To również nowe osiedla mieszkaniowe w miastach i we wsiach, strefy podmiejskie, strefy aktywności ekonomicznej, parki handlowe i otoczenie dróg. Odnawianie krajobrazu najczęściej związane jest z założeniami zieleni historycznej, folwarkami, obiektami przemysłowymi i architekturą obronną, chociaż tu również kreowane są często nowe wartości.

W celu określenia sylwetki polskiego architekta krajobrazu, jego kompetencji czy zakresu działań istotne są spotkania osób, przedstawicieli instytucji uczestniczących w tworzeniu polskiej architektury krajobrazu. Podczas tych spotkań ważna jest prezentacja wyników badań i wymiana doświadczeń przy zmieniających się i ulegających ewolucji metodach i narzędziach analizy krajobrazu. Dyskusja taka powinna także dotyczyć doskonalenia dotychczasowych form nauczania na kierunku architektura krajobrazu oraz poszukiwania nowatorskich rozwiązań w tym zakresie.

Kolegium redakcyjne

The landscape contents depend largely on the human activity. He can create landscape “a new” on the basis of the existing structure creating new values, as well as reproduce and renew the existing resources of landscape – through conservation and revalorization. Hence it is essential that future activities in the field are prudent and responsible and that they take into account environment, local community and traditions of the region.

The newly created landscape concerns even degraded areas – brownfields, post-mine areas and also river valleys. It is also new housing developments in towns and villages, suburban areas, zones of economic activity, retail parks and surroundings of roads. Restoration of the landscape is most often connected with the setting-up of the historic green, manors, postindustrial objects and defense architecture, although there are also often created new values.

To determine the silhouette of the Polish landscape architect, his competences or the scope of activities are important meetings of people, representatives of institutions participating in the creation of Polish landscape. During these meetings the presentation of results of research is important and exchange of experiences at changing and undergoing evolution methods and tools of landscape analysis. This discussion should also concern the improvement of existing forms of education in degree course landscape architecture and the search for innovative solutions in this area.

Editorial Board

Okładka: Iwano-Frankowsk (dawny Stanisławów) Ukraina 2011
(fot. I. Niedźwiecka-Filipiak)

Cover: Iwano-Frankowsk (former Stanisławów) Ukraine 2011
(photo by I. Niedźwiecka-Filipiak)

PROBLEMY		PROBLEMS
☛ Ochrona i tworzenie piękna – jak tego nauczać?	4 <i>Aleksander Böhm</i>	Preservation and Creation of Beauty – How to Teach it?
☛ Rola małych miast i wsi o tradycjach miejskich w krajobrazie kulturowym	7 <i>Zuzanna Borcz, Irena Niedźwiecka-Filipiak</i>	The Role of Small Towns and Villages with Urban Traditions in the Cultural Landscape
☛ Nowe podejście do ochrony krajobrazu kulturowego – budowanie tożsamości lokalnej w oparciu o czytelną narrację krajobrazową	16 <i>Elżbieta Raszeja, Anna Galecka</i>	New Approach in Cultural Landscape Protection – Strengthening the Local Identity by a Legible Landscape Narration
EKOLOGIA KRAJOBRAZU		LANDSCAPE ECOLOGY
☛ Krajobraz od-dawna, od-zaraz, od-nowa Czyli od krajobrazu zrównoważonego do inercyjnego i zniwastowanego	24 <i>Zbigniew Myczkowski, Wojciech Rymysz-Mazur</i>	Landscape for a Long Time – Right Now and a New One – from Sustainable Landscape to the Inertial Even Futureless One
PREZENTACJE		PRESENTATIONS
☛ Folwark Wilanowski – zapomniane miejsce historyczne	34 <i>Małgorzata Kaczyńska, Anna Różańska</i>	Wilanów Manorial Economy – a Forgotten Historic Site
☛ „Nowy krajobraz” jako efekt zagospodarowania turystycznego na przykładzie obiektu Bukovel na Ukrainie	41 <i>Emilia Marks</i>	“New Landscape” as a Result of the Tourist Development Based on the Bukovel Facility in Ukraine
TWORZYWO		MATERIALS
☛ Studia struktury i kondycji zieleni miejskiej w Orle	47 <i>Elena Zolotareva</i>	Study of the Structure and Condition of Orel Street Plantings
☛ Współczesne krajobrazy pamięci	54 <i>Agnieszka Gębczyńska-Janowicz</i>	Contemporary Memorial Landscapes
FORUM		FORUM
☛ Przestrzeń interakcyjna w mieście	61 <i>Aleksandra Lis, Ada Fudała</i>	Interactive Space in Town
☛ Sytuacja krajobrazowa opactw cysterskich w Polsce w kontekście obowiązujących form ich ochrony	72 <i>Małgorzata Milecka</i>	The Landscape Situation of Cistercian Monasteries in Poland in the Context of the Current Forms of their Protection
☛ Edukacyjne aspekty ogrodów jako fenomen sztuki	80 <i>Elena Polyudova</i>	Educational Aspects of Gardens as Phenomena of Art
Streszczenia angielskie	86	Summaries

Ochrona i tworzenie piękna – jak tego nauczać?

Aleksander Böhm

Preservation and
Creation of Beauty
– How to Teach it?

Najstarsza, najbardziej lapidarna i nośna definicja architektury krajobrazu Ch.W. Eliota zobowiązuje jej przedstawicieli do **ochrony i tworzenia piękna w otoczeniu człowieka i w dalszej scenerii kraju.**

Chronić wartości i tworzyć wartości – tego powinniśmy uczyć naszych studentów przede wszystkim. Niezależnie od zmieniających się standardów, „minimów” i sylabusów, pensum, siatki godzin, planów i sprawozdań. Nie lekceważąc tej, coraz bardziej rozbudowywanej, otoczki dydaktyki, warto pamiętać, iż z punktu widzenia czasu naszej pracy iloczyn roboty i gadania o robocie jest *constans*.

Zadanie nauczania ochrony i tworzenia piękna jest dwuczłonne. Wieloletnia praca własna i obserwacja pracy innych uprawnia mnie do opinii na temat dysproporcji między nauczaniem ochrony i nauczaniem twórczości. Bo też inna jest istota jednego i drugiego.

Ochrony można nauczyć każdego, tworzenia piękna – nie każdego. Pierwsze jest łatwiejsze – drugie trudniejsze. Ochrona ma skryzalizowany zbiór obiektywnych zasad a nawet przepisów prawa. Generalnie odnosi się do tego, co było i co jest. Twórczość – zmierza do tego, co będzie. Ma wносить rzeczy niespotykane, fascynować dziełami, o których losie zdecydują inni, w następnych pokoleniach. Być może dzieła te zostaną kiedyś otoczone ochroną, a być może zostaną przelicytowane następnymi i przykryje je ziemia.

Tego dziś nie wiemy – a mamy tego uczyć.

Nie jest to jednak zadanie niewykonalne – po cóż by od setek lat istniały uczelnie artystyczne? Uniwersytety techniczne czy przyrodnicze na ogół nie posiadają tak dojrzałego zaplecza artystycznego. Jest to sytuacja zauważalna nie tylko w polskich uczelniach. Co więcej – owo tworzenie piękna – zwłaszcza „w dalszej scenerii kraju” – nawet w uczelniach artystycznych nie jest zbyt głęboko zakorzenione.

Krajobraz nie jest obrazem w ramach, ani obrazem na ekranie, nie jest rzeźbą – a ma dostarczać przeżyć estetycznych – a niekiedy ma być nawet dziełem sztuki! Zatem zadanie dydaktyczne winno być skoncentrowane na czynniku kompozycji w **przestrzeni „nieogrodzonej”**, rozległej, stanowiącej *continuum* – inaczej mówiąc, kompozycji w skali planowania przestrzennego. Tymczasem, o ile nawet jesteśmy w stanie zaakceptować definicję urbanistyki jako **sztuki budowy miast**, to po przekroczeniu tej skali czujemy się „wyprowadzeni w pole”.

Napotykamy tam, co prawda, na rozległe obszary „piękna istniejącego” – nawet prawnie zdefiniowane – takie jak park narodowy, park krajobrazowy, park kulturowy, rezerwat i szereg obiektów mniejszych. Jednak nadanie tym obszarom jednego z wymienionych statusów służyć ma ochronie wartości – między innymi estetycznych – a nie ich tworzeniu!

Najczęściej spotykamy uni-
kiem od trudnego zadania **nauczenia
twórczości** jest ucieczka w rozległe
pole inwentaryzacji stanu istnieją-
cego. Można tu bez końca mnożyć
typologie, klasyfikacje i wartości-
owania, ujmować to w coraz bardziej
poszatkowane tabelki i wypełniać je
coraz bardziej dziwnymi neolo-
gizmami. A nad wszystkim unosi się
pełna niezdecydowania i asekuracji
dewiza *primum non nocere*. Innymi
słowy – na wszelki wypadek – z ta-
belek tych wynika, że wszystko
i wszędzie ma jakąś wartość, już to
rzeczywistą, już to utraconą a więc
wymagającą rewaloryzacji. Poważ-
nym mankamentem tej roboty jest
traktowanie krajobrazu jako stanu
istniejącego – tymczasem mamy do
czynienia z nieustannym procesem
– lub, jak kto woli, spektaklem sił na-
tury i działalności ludzkiej. Stąd, co
jakiś czas, rzeczywistość nie mieści
się w sztywnych rubrykach i wyniki
są nieaktualne. Ponadto nie bardzo
wiadomo do kogo są adresowane,
skoro korzystając z ustawowego
przyzwolenia, 80% terytorium Pol-
ski jest zabudowywana bez planu,
a więc bez poprzedzających je
studiów krajobrazowych. Z kolei,
w ramach dydaktyki, wysiłek stu-
denta włożony w zbyt rozbudowane
analizy stanu istniejącego rzadko
kiedy pozwala mu zachować energię
i zapał do dodania czegoś od siebie –
czyli do twórczości. W konsekwencji
projektuje on co najwyżej ładniej-
szą **oprawę wartości istniejących
i tyle – ani kroku w przód**. Postawa

bezpieczna – ale jałowa, a ponadto
odbierająca chleb historykom sztuki
i konserwatorom, od których nikt nie
oczekuje tego, czego oczekuje się od
projektanta.

Thomas Jefferson, uważany za
prekursora architektury krajobrazu
– w czasach, gdy twórczość na tym
polu nie miała jeszcze ani własnej
nazwy, ani definicji – określał to, co
robił, jako „**sztukę ozdabiania ziemi
wyobraźnią**”. Te piękne słowa od-
dające istotę sprawy można odnieść
zarówno do dokonań jego poprzedni-
ków, jak i niektórych jego następców.

Angielska szkoła krajobrazu –
dziś uznawana za klasykę – w XVIII
wieku przyniosła rewolucję estetyczną,
a także przełomowe roz-
szerzenie skali sztuki ogrodowej.
Kent „przeskoczył płot i ujrzał całą
naturę jako ogród”. Licząca setki lat
ciągłość estetyki opartej na geometrii
umiarowej została w tym momencie
przerwana.

Brytyjczycy, choć znani są
z konserwatyzmu, nie rozczulali się
nad znikającymi szachownicami pól,
skoro większy zysk dawały połacie
nieregularnych łąk. Postarali się na-
tomiasz o to, aby **w miejsce odrzu-
conych reguł ładu przestrzennego
pojawiły się nowe**. W roku 1745
w książce *The Analysis of Beauty*
William Hogarth prezentuje „*Line
of Beauty*” – linię piękna – piękna
wyprowadzonego z form organicz-
nych. W 11 lat później Edward Burke
pisze o początkach wyspiarskich
idei wzniosłości i piękna. W rezul-
tacie zwykłe pastwiska uczyniono

przedmiotem kompozycji i wkrótce
stały się one źródłem przeżyć estetycz-
nych. Z czasem zyskały status
symbolu pejzażu angielskiego, do
dziś podziwianego i traktowanego
wrench w kategoriach patriotycznych!

Towarzyszy temu świadomość,
że naśladowanie tylko formy, bez
bazy ekonomicznej, która ją zrodziła
prowadzi do bankructwa.

Przekonał się o tym książę
Pückler, który w połowie XIX wieku
stracił majątek na zakładaniu parków
angielskich w okolicach Muskau. Ich
utrzymanie – mimo zasłużonej sławy
dzieła – do dziś zagrożone jest nie-
domykającym się budżetem i spo-
rami o to, kto ma do tego dopłacać,
choć park wpisany został na Listę
Światowego Dziedzictwa.

Ale nauka nie poszła w las.
Imponujące przedsięwzięcie **pro-
jektowania i przekształcania kra-
jobrazu**, jakie od dziesięciu lat
obserwujemy na drugim brzegu
Nisy Łużyckiej, nosi wprawdzie sym-
boliczną nazwę Fürst-Pückler-Land,
ale ma solidniejsze podstawy. To
najbardziej aktualny przykład reali-
zacji idei historycznie w Niemczech
ugruntowanej – *Landschaftspannung*
– **planowania krajobrazu**. Jest ono
ściśle związane z planowaniem prze-
strzennym i ochroną środowiska, co
oznacza, że dążenie do ładu, a nie-
kiedy i piękna, jest ekonomicznie
zrównoważone.

Wiele wskazuje na to, że ten ro-
dzaj twórczości, której przedmiotem
jest przestrzeń w skali rozległej nie
jest w Polsce praktykowany. Mamy

na wysokim poziomie wzornictwo, niekiedy także architekturę i sztukę ogrodową. Gorzej z nowymi założeniami urbanistycznymi, które są rzadkością. Ale krajobrazu w skali wieloprzestrzennej nie projektuje się w ogóle – co najwyżej chronione są jego enklawy. Zupełnie tak, jakby wszystko, co jest pomiędzy nietykalną przyrodą a nietykalnym zabytkiem, miało zadawałający poziom estetyczny. Wszyscy wiemy, że tak nie jest.

W Polsce są zatrważająco rozległe połacie ugorów, oraz nieco tylko mniejsze terytoria rozlewających się miast, jak również liczne obszary dewastacji przemysłowej i wojskowej. To w sumie gigantyczny plener dla warsztatów projektowych. Warsztatów, które mogłyby stać się kuźnią talentów i twórczości o wiele poważniejszej i trwalszej od *land artu* – co nie oznacza, że ta konwencja artystyczna nie mogłaby dostarczać inspiracji twórcom architektury krajobrazu.

W tym miejscu dochodzimy do „spraw wewnętrznych” – prawnej ochrony zawodu. Wszyscy chcielibyśmy, aby nasi absolwenci, wzorem kolegów architektów czy urbanistów, pełnili w przyszłości samodzielne funkcje zawodowe w kształtowaniu „szerszej scenerii kraju”. Aby posiadali stosowne uprawnienia nadawane przez izbę zawodową – którą wcześniej muszą założyć. Aby cieszyli się statusem zawodu zaufania publicznego. Ale w jakim zakresie prac mają mieć ową swoistą

wyłączność? W inwentaryzacji stanu istniejącego, budowaniu typologii i opracowywaniu wytycznych? Kto będzie zleceniodawcą takich prac? Parków narodowych mamy 23 i nie ma zasobów na zwiększenie tej liczby. Parków krajobrazowych jest 126 i podobnie jak w przypadku innych statusów prawnej ochrony krajobrazu, samorządy lokalne postarają się, aby ich nie było więcej. Krajobraz ewentualnie kształtowany w ramach prawa lokalnego, czyli poprzez stosowne strefy polityki przestrzennej w planach miejscowych, zajmuje nie więcej niż 1,5% terytorium Polski. Wynika to stąd, że zaledwie około 25% kraju posiada plany zagospodarowania przestrzennego – reszta zabudowywana jest bez planu. Ale to także nie oznacza zachęty do oryginalnej twórczości, bowiem tam, gdzie brak planu, obowiązują zastępcze procedury podporządkowane asekuranckiej zasadzie tzw. „dobrego sąsiedztwa”. Jako krakowianin bardzo cieszę się, że kościół mariacki zbudowano w XIII wieku – dziś byłoby to niemożliwe. Ani linia zabudowy, ani długość głównej elewacji, jej wysokość, jak również geometria dachu nie pasuje do otoczenia i projektant nie otrzymałby tzw. „wuzetki”. To oznacza, że również w postępowaniu lokalizacyjnym ocenę twórczości zastępuje się biurokracją. Ponieważ 80% społeczeństwa akceptuje ten stan rzeczy, któż miałby to zmienić. Chyba tylko ten, kto udowodni, że brzydota jest nieopłacalna, że warto, „*ozdabiać*

ziemię wyobraźnią”, że na atrakcyjnym krajobrazie można zarobić.

Ta trywialna konstatacja jest dość oczywista. Nie żyjemy w czasach absolutyzmu oświeconego, kiedy o pięknie w „otoczeniu człowieka” decydowały elity. Mamy demokrację i to nie całkiem oświeconą – jak świadczą liczne badania opinii publicznej. Decyzje podejmuje większość, a nie mniejszość. Większość z natury reprezentuje bardzo zróżnicowane poglądy, dla których wspólnym mianownikiem – wyliczalnym i niepodważalnym – jest wartość ekonomiczna. Naturalna skłonność człowieka do rzeczy ładnych i niechęć do brzydoty, czeka na zagospodarowanie – nie tylko poprzez afirmację przyrody i zabytku – również poprzez ofertę współczesną. Bowiem nie sposób żyć w cieniu historii, w pokornym przekonaniu, że tylko nasi poprzednicy potrafili coś wartościowego stworzyć, a pokolenia współczesne nie posiadają tej umiejętności.

Nie tracąc z pola zainteresowań spraw ochrony dziedzictwa i ochrony przyrody – których zasadności w programach nauczania nikt nie podważa – trzeba **uczyć dodawania a nie tylko inwentaryzowania**. Hasło: „Krajobraz od nowa” może być tego zapowiedzią.

Aleksander Böhm

Institut Architektur Krajobrazu
Politechnika Krakowska
Institute of Landscape Architecture
Cracow University of Technology

The Role of Small Towns and Villages with Urban Traditions in the Cultural Landscape

Zuzanna Borcz, Irena Niedźwiecka-Filipiak

Rola małych miast i wsi o tradycjach miejskich w krajobrazie kulturowym

Introduction

Wstęp

Having in view the occurring changes in the culture and landscape of inhabited terrains it is important to preserve a different character of localities which officially are villages but their tradition and shape of small towns have remained to our time. This may be achieved when one gets acquainted with their history and their present social, economic and demographic conditions. Therefore it is advisable to describe such procedures for selected examples, and in this manner to pave the way for development of similar places.

Localities situated in a close vicinity of town influences are developing by a stepwise construction of dwelling houses for town inhabitants. It is observed that former small towns situated near large towns are searching for various possibilities to gain tourists and holiday makers for short excursions in the town outskirts [Bagiński 1998; Drobek 1999].

It is known that the panorama so of a small town as of a village is unique for their landscape. Similarly the sight axes coming out from a market place which end by a church tower, a castle or a mill create a landscape which ought to be preserved for the future time [Borcz i in. 2009; Eysymontt 2009].

Many present towns which in the past lost their civic rights have now recovered them. In Poland, after

the end of the Second World War due to political, social and demographic transformations, involving replacement of population from East to West part, the changes in the town system occurred.

These changes had their reflection especially in the condition of small towns. Immediately after the military operations the small towns were depopulated, many buildings were burned down or destroyed. It is noteworthy that some localities which have lost civic rights have recovered them after twenty years i.e. in 1965.

Such example is **Brzeg Dolny** which, similarly as other towns in Lower Silesia, is a town which after the end of the Second World War in 1945 has lost its civic rights and regained them relatively promptly in 1954 (fig. 1). Brzeg Dolny is situated ca 30 km west of Wrocław at the Odra river. Initially Brzeg Dolny, was a fishing settlement, with a ferry and mills. In 15th century the knights' castle was erected, and in 1663 the locality received civic rights [Kozioł 1996].

The Brzeg Dolny inhabitants at first were mostly fishermen and rafters; in 17th century the chapel, the school and the printing house have been built (fig. 2). In 18th century the palace was enlarged and a wide park was founded. During the Second World War the factory producing war gases was installed, after war it was transformed into a plant of chemicals. Due to the existence of this factory

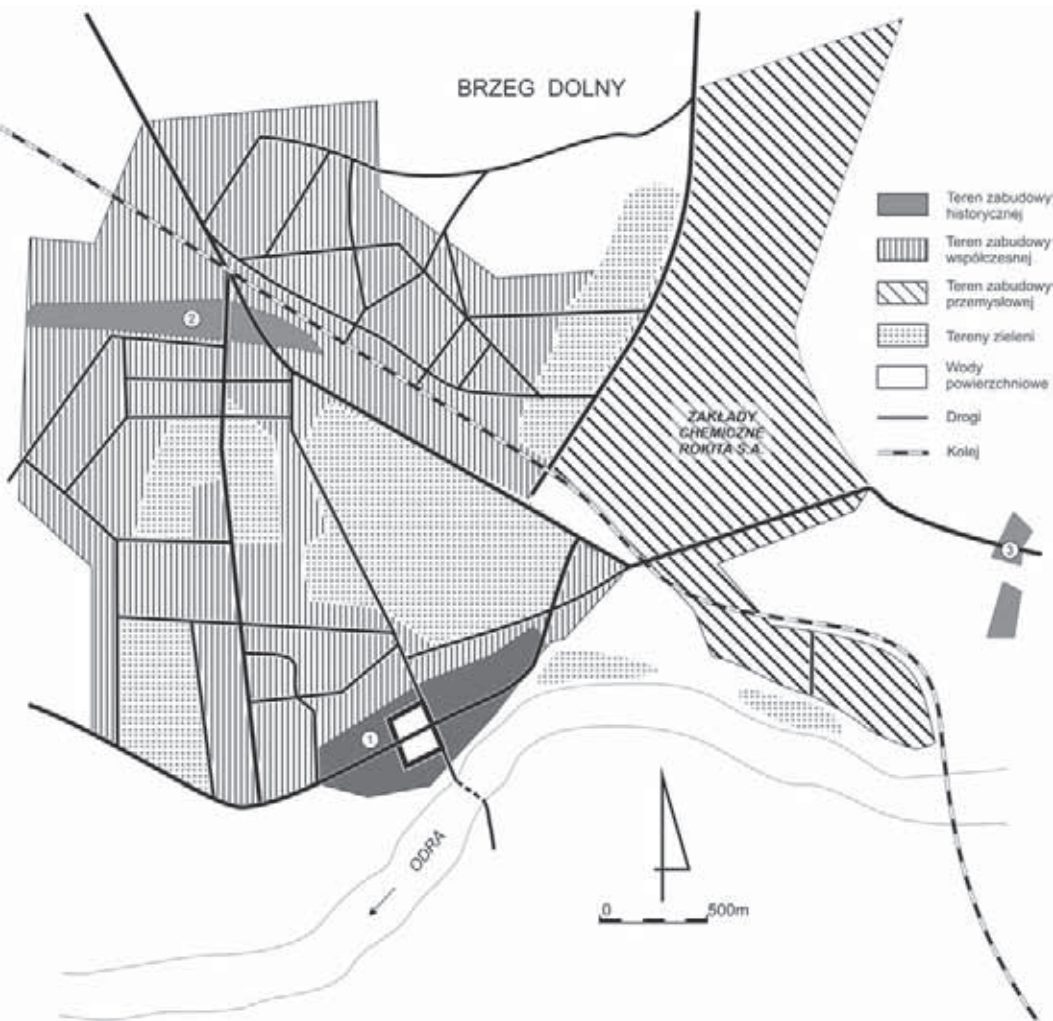

Fig. 1. Plan of Brzeg Dolny
 1 – the old town with market square
 2 – the former Warzyń village
 3 – the former Kręsko village

Ryc. 1. Plan Brzegu Dolnego
 1 – stare miasto z rynkiem
 2 – dawna wieś Warzyń
 3 – dawna wieś Kręsko

The names of former small towns remain as official names of districts or settlements of large towns, it may be mentioned here Psie Pole, once a name of the small town near Wrocław, now the name of the Wrocław district.

Examples are Leśnica, Psie Pole and Brochów included into Wrocław and Cieplice Zdrój included into Jelenia Góra.

Leśnica situated near the knights' castle came into being in 1138. Since this time Leśnica could organize fairs, up to 13th c. it was a village localized along a road, it had a residence of a sovereign and his court. Leśnica received civic rights in 14th c., and then its rapid development is to be seen. Since ca 1450 the town began to decline and to adopt character of a village, in 18th c. it lost civic rights. Today Leśnica has the railway line, two churches and a palace surrounded by a park (figs 4, 5, 6).

Large towns formed by fusion of two small ones

Duże miasto utworzone przez połączenie dwóch mniejszych

Often two small towns join as equivalent entities into a larger town, an example is **Nowogród Bobrzański** (fig. 7). It is a town created by fusion of two small towns, namely former Nowogród Bobrzański and Krzystkowice. Nowogród Bobrzański had

Fig. 2. View of an old fragment of Brzeg Dolny
 Ryc. 2. Widok starej części Brzegu Dolnego

the rapid development of the town took place. Today Brzeg Dolny has 12 thousand inhabitants (fig. 3).

Towns formed by incorporation of small towns into larger ones

Miasta włączone do sąsiednich aglomeracji

It is possible that in small towns incorporated into neighboring large towns their urban character disappears; in the course of years they enter into the system of larger towns. However often the historical continuity of the small town remains, one can find market place form, the frontage houses as well as the town dominants and sometimes alleys or parks.

Fig. 3. View of a new buildings of Brzeg Dolny
 Ryc. 3. Widok nowej zabudowy w Brzegu Dolnym

Fig. 7. Plan of Nowogród Bobrzański with Krzystkowice
 1 – the old town Nowogród Bobrzański
 2 – the old town Krzystkowice

Ryc. 7. Plan Nowogrodu Bobrzańskiego z Krzystkowicami
 1 – stare miasto Nowogród Bobrzański
 2 – stare miasto Krzystkowice

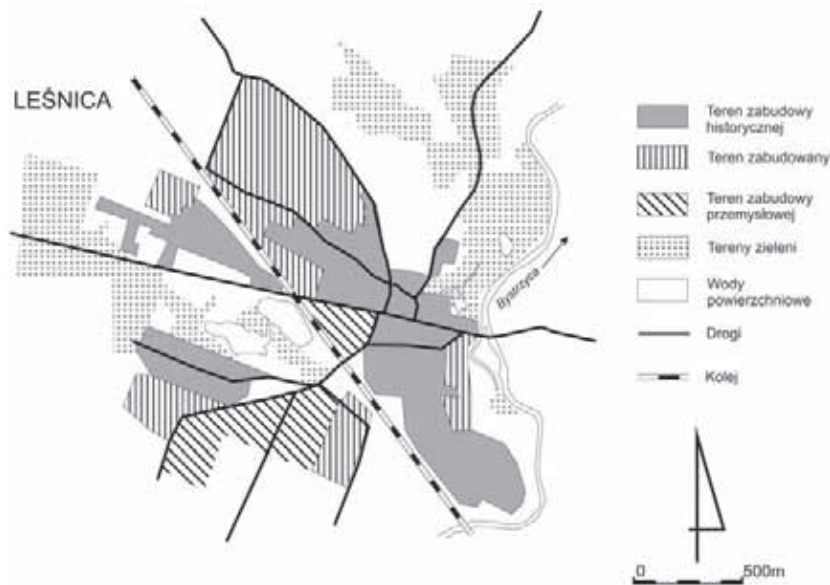

Fig. 4. Plan of Leśnica, the town incorporated into Wrocław

Ryc. 4. Plan Leśnicy przyłączonej do Wrocławia

Fig. 5. View of palace in Leśnica

Ryc. 5. Widok pałacu w Leśnicy

civic rights since 13th century, however its development was rather slow. In the course of years Nowogród Bobrzański was under administration of Silesian Piasts up to 1472, then of Saxon princes. Since 1549 Nowogród Bobrzański was a propriety of Czech State, then of Brandenburg, since 1559 of Habsburgs and since 1742 of Prussia.

In 16th century the pottery, cloth- and shoe-making manufactures, and in the 17th century the beer making developed in Nowogród Bobrzański. In the 1860 to 1883 period Nowogród Bobrzański had the nickel foundry, and in 1877

sources of mineral water have been discovered.

After the end of the Second World War Nowogród Bobrzański lost civic rights. In 1988 Nowogród Bobrzański had 2310 inhabitants; in this time the annexation of the neighboring small Krzystkowice having 2020 inhabitants took place. Krzystkowice in 16th century had iron works and a big farm. In 1657 many Protestant emigrants from Silesia came to Krzystkowice and in 1959 Krzystkowice received civic rights.

Today the town consisting of former Nowogród Bobrzański and of incorporated Krzystkowice has the

Fig. 6. View of the 20th c. building in Leśnica

Ryc. 6. Widok zabudowy z lat 20. w Leśnicy

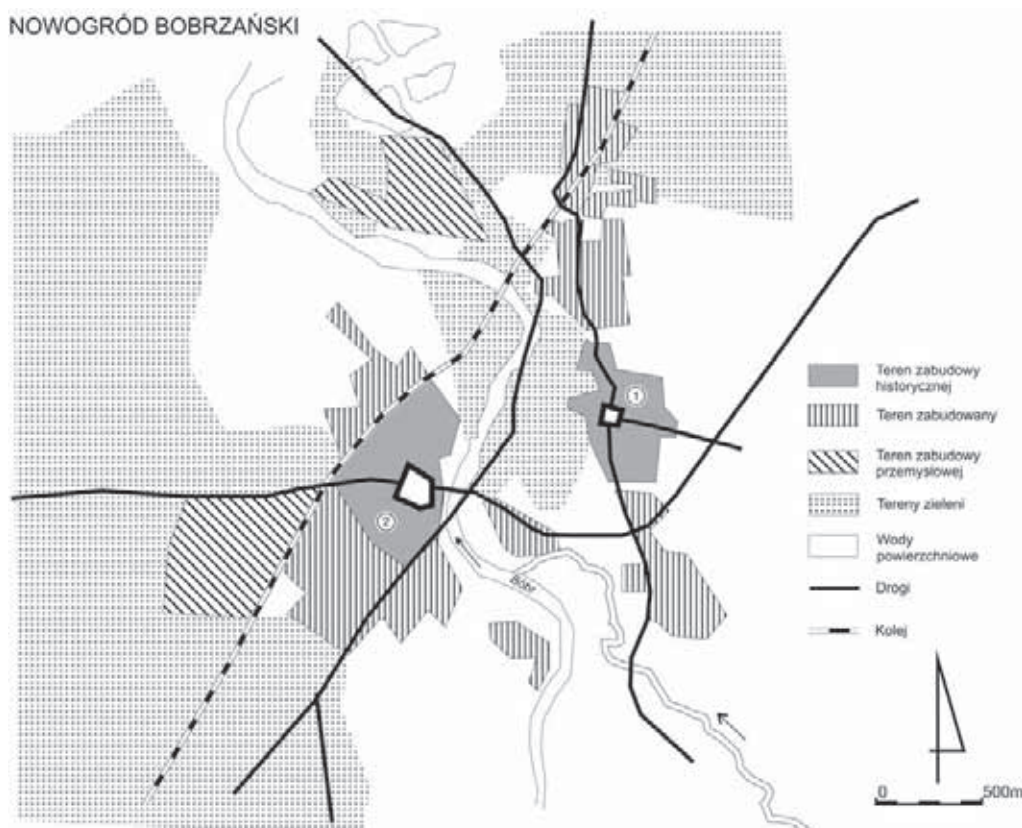

Fig. 8. View of a street in Nowogród Bobrzański

Ryc. 8. Widok uliczki w Nowogrodzie Bobrzańskim

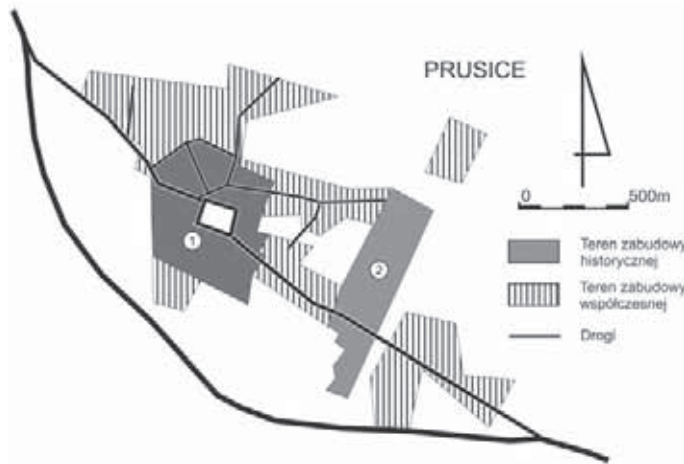

Fig. 9. Plan of Prusice with village Górkowice
1 – the old town with market square
2 – the former Górkowice village

Ryc. 9. Plan Prusic z przyłączoną wsią Górkowice
1 – stare miasto z rynkiem
2 – dawna wieś Górkowice

Fig. 10. View of market square and town-hall in Prusice

Ryc. 10. Widok rynku i ratusza w Prusicach

name Nowogród Bobrzański; it possesses two churches, two railway stations and two market places divided by the Bóbr river. Now Nowogród Bobrzański has 5100 inhabitants. The building system of this town is expanded, the distance between both market places is so big as 1 km (figs 7, 8).

A town formed by fusion of a small town with a village

Miasto utworzone przez połączenie miasta i wsi

Sometimes a small town which has lost its civic rights and then regained them may join with a neighboring village.

It should be mentioned that the incorporation of villages to the neighboring small town often helped in the recovery of their civic rights [Czemak, Załęski 1999; Niedźwiecka-Filipiak 2008]. An example is **Prusice** situated 35 km from Wrocław, of a characteristic town panorama with several dominants of an ancient urban system, they are town hall tower and church steeples (figs 9, 10).

A town formed by fusion of villages

Miasto utworzone przez połączenie kilku wsi

After the Second World War, due to development of a local industry one or more villages with no urban traditions have formed towns, example was **Stronie Śląskie** on (figs 11, 12) [Staffa 1993]. Stronie Śląskie came into being by fusion of three villages: Goszów, Stronie Śląskie – village and Strachocim. About 1950 the settlement Morawka was annexed. In 1890 the glassworks and stone-pit were established. In 1977 the railway line was founded to Strachocim, and in 1945 the crystalglassworks began to operate.

In Stronie Śląskie the marble quarry and the timber mill exist. At the confluence of Morawka and Biała Łądecka rivers the centre of the settlement emerged. Stronie Śląskie has also tourism and recreation functions.

Fig. 11. Plan of Stronie Śląskie, the town formed from three villages
1 – the former Stronie Śląskie village
2 – the former Strachocin village
3 – the former Morawka village

Ryc. 11. Plan Stronia Śląskiego, miasta utworzonego z trzech wsi
1 – dawna wieś Stronie Śląskie
2 – dawna wieś Strachocin
3 – dawna wieś Morawka

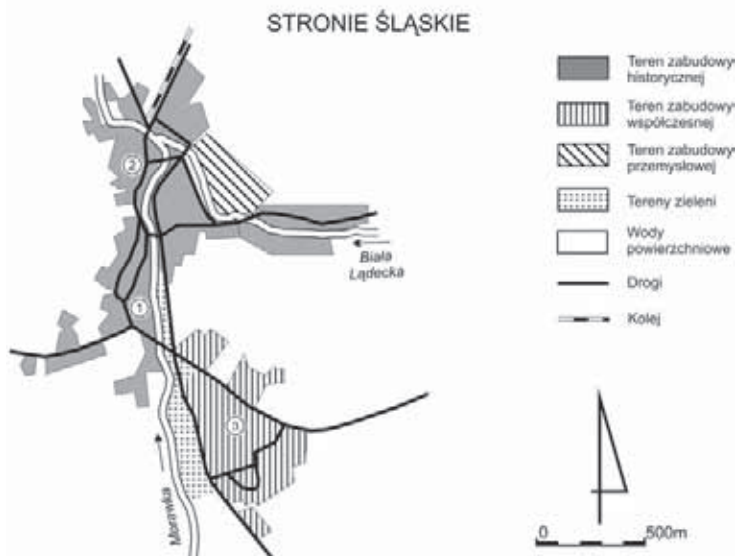

Fig. 12. View of a street in Stroniu Śląskim

Ryc. 12. Widok ulicy w Stroniu Śląskim

A town formed from a village

Miasto utworzone ze wsi

Such towns were formed from villages without urban traditions only rarely, examples are Siechnica transformed from a village with a power station and steelworks and Olszyna transformed from a village with a furniture plant.

In 1903 **Siechnice** then with the population of 600 inhabitants, was a typical farming village, with homesteads and a manor house. The erection of a power station and steelworks at the beginning of the 20th c. resulted in transformation of the locality into a farming-industrial village. The Siechnice inhabitants were employed there and combined that activity with work in their own farms. In 1997 Siechnice received civic rights, and since this time housing, housing-service, industrial and recreational areas became predominant [Gonda-Soroczyńska 2008]; the multi-family housing has increased along with areas for service, industry and recreation (figs 13, 14).

Commune villages formed from a town

Byłe miasta obecnie wsie gminne

From among degraded towns nearly half of them are commune

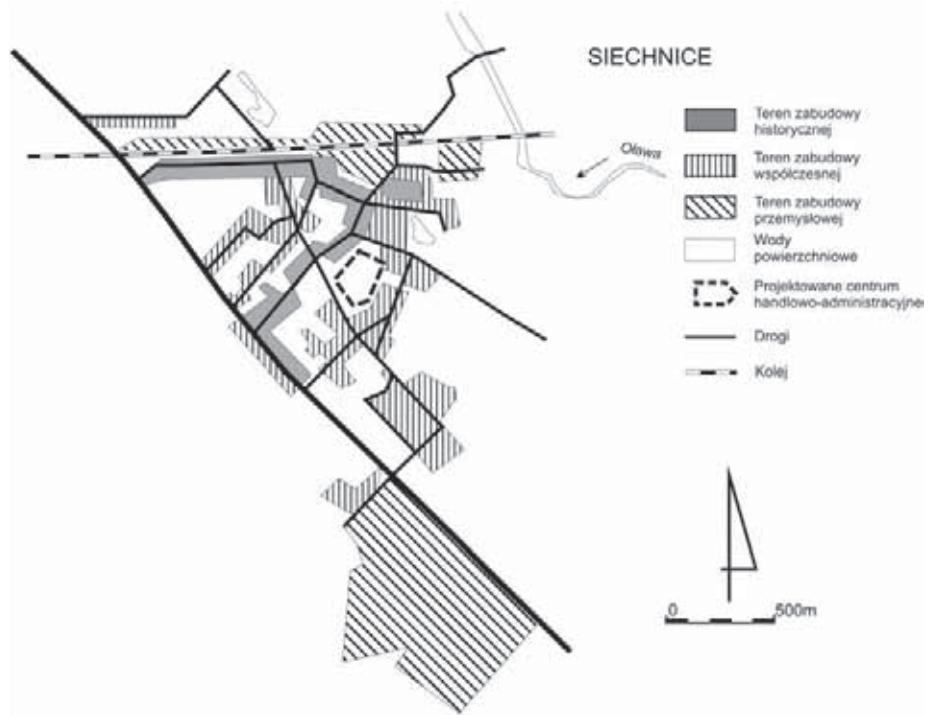

Fig. 13. Plan of Siechnice, the town without urban traditions

Ryc. 13. Plan Siechnic, miasta bez tradycji miejskich

villages. They are more important than other villages; there the official and administration buildings of the commune are situated. These localities are differentiated in the aspect of their situation, number of inhabitants, spatial and landscape systems .

In order to obtain a general insight into conditions of villages having urban traditions it is necessary to understand their history. The devel-

Fig. 14. View of the steelwork in Siechnice

Ryc. 14. Widok na hutę w Siechnicach

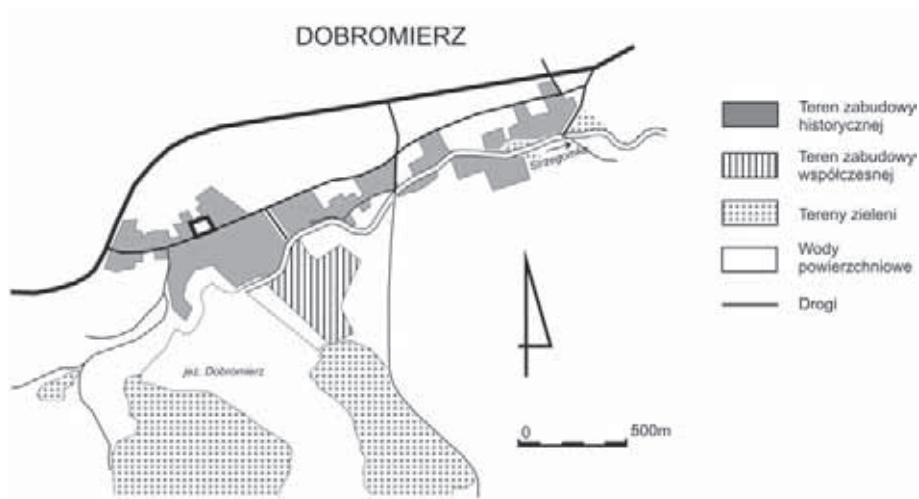

Fig. 15. Plan of Dobromierz, the commune village, formerly a town

Ryc. 15. Plan Dobromierza, wsi gminnej, byłego miasta

opment of these former small towns was bound often with handicraft, mainly weaving, with localization at trade routes, installation of coal mines, construction of fortresses and with other enterprises. The decline of small towns resulted mainly from numerous wars, fires or exhaustion of natural resources .

In most cases the urban character was retained, i.e. there remain the distinguished market place with branching streets, public service buildings, dominants mainly in form of church towers, palaces and sometimes the parks. The market place frontages were formerly built in a compact way, today however the gaps between houses are to be seen. They were caused by war damages and demolition resulting from bad technical condition; one should mention also that many former buildings were not appropriate for new enterprises [Borc 2008; Borc, Niedźwiecka-Filipiak 2008].

It should be pointed out that an important feature characterizing the development of a given locality is

the number of inhabitants, changing in the course of years. The increasing number of inhabitants indicates the possibility of existence of new workplaces, of erection of dwelling houses and even creation of whole settlements.

Considering commune villages, one can see the differentiation in view of their possibilities for return to urban status. Commune villages mostly have adapted to their present role, however a minor part of commune villages tries to recover civic rights.

There exist commune villages which preserved their urban tradition so in the aspect of spatial as of an architectural system. In the centre of former small towns one can see the market place of a square or resembling a square shape, often ca 70/90 m large. Mostly they are uninhabited, having in the centre a lawn and a group of trees. Today in the market place instead of a former trade centre the car parks or sometimes also a bus stop are to be found.

It is noteworthy that many commune villages introduce the tourism and recreation development to their future perspectives.

An example of a village with a well preserved urban character, formerly a town is **Dobromierz** situated at the foot of Wieżyca mountain, at the Strzegomka river (figs 15, 16). On the Wieżyca mountain the tower with a view terrace from 19th c. has remained. Dobromierz, since 1403 having civic rights, for a long time did not possess town walls and had only

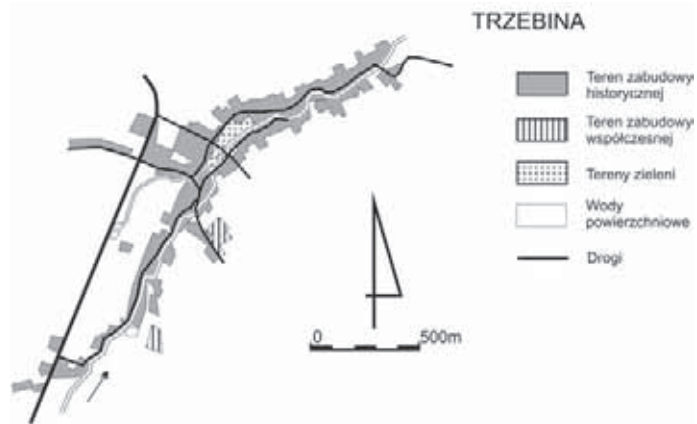

Fig. 16. View of market square in Dobromierz

Ryc. 16. Widok rynku w Dobromierzu

Fig. 17. Plan of Trzebina, formerly a town

Ryc. 17. Plan Trzebiny, byłego miasta

wooden buildings. In the course of years Dobromierz was destroyed by many fires and warfare. In 19th c. the restoration of Dobromierz occurred and by then the wooden houses began to be stepwise replaced by brick ones. In this time two churches have been erected [Staffa 2005; Knie 1845].

The present Dobromierz has a large market place, in the centre of the market place stands the big town hall from 1908 year, and there is a square with a group of trees. The frontages of the market place are of a similar outline, the two-storied houses are situated by roof-ridges. Due to the slope of the market place frontages, along adjacent streets the steps with flower pots were installed. In the town panorama the steeples of two churches, the tower on Wieżyca and the mountain range in the background are to be seen.

Farmstead villages formed from a town

Byłe miasta, obecnie wsie sołectkie

Some small towns which lost their civic rights have not returned to a higher range than a farmstead village, i.e. the lowest entity in the settlement system hierarchy. They belong to communes having their seat in a village or in a town. It happens often that in the aspect of tradition and building manner they surpass

commune villages, however from the administration viewpoint, officially they are only farmstead villages.

One should point out that the existence of mineral sources, therapeutic peat or a mild climate in the Sudety foreland localities have contribution in their development. Among villages which formerly had civic rights and were active health resorts one may mention the locality **Trzebina** situated near the Czech border. Trzebina has received civic rights in 16th century and lost them after 30 years' war in 17th century. Other villages having mineral sources developed rapidly and most of them are now big towns (figs 17, 18).

It is of interest that some farmstead villages, in spite of their low range in the settlement system try to recover their civic rights; Sułów in the lowland terrains of Barycz river and Srebrna Góra in Sudety mountains may serve as examples. One should mention that some farmstead villages having no conditions to develop became only hamlets annexed to larger villages.

An example of a village unable to regain civic rights is **Strupina** situated ca 30 km from Wrocław. Strupina received civic rights in 13th century, it had a market place, two churches and streets built in a compact way. In 19th century in Strupina existed two windmills, dye-works and tobacco manufacture; many inhabitants were craftsmen, mostly weavers.

After the Second World War the market place went to ruins by warfare, only buildings situated far off from the ancient centre, among them two churches and a school, have escaped destruction. Due to warfare and frequent fires Strupina lost civic rights in 1945.

Fig. 18. View of an old fragment in Trzebina

Ryc. 18. Widok starej zabudowy w Trzebinie

Fig. 19. Plan of the village Strzeleccki, formerly a town

- 1 – the old town with market square
- 2 – the former Oracze village
- 3 – the former hamlet Karlshof
- 4 – the former hamlet Zbychowice

Ryc. 19. Plan wsi Strzeleccki, byłego miasta

- 1 – stare miasto z rynkiem
- 2 – dawna wieś Oracze
- 3 – dawny przysiółek Karlshof
- 4 – dawny przysiółek Zbychowice

Today the church situated on a hill dominates the Strupina landscape. In recent years Strupina is expanding by constructing new settlements between Strupina and neighboring big village Skokowa having a railway station. Presumably in the future these both villages will join.

Farmstead villages formed by fusion of a degraded town with villages

Byłe miasta, obecnie wsie, utworzone przez połączenie miasta i wsi

An example is **Strzeleccki**, originated in 13th c. as a trade settlement situated at the road from Krapkowice to Prudnik. Strzeleccki possessed the civic rights in the 1327 to 1742 period. Neighboring village to Strzeleccki was Oracze. In 1894 Oracze, and subsequently also the Zbychowice settlement were annexed to Strzeleccki.

Although Strzeleccki lost civic rights in 1742, up to 1919 it was still a market settlement which could elect a mayor. In 1898 in Strzeleccki the brickyard was built, and in 1986 the railway line was founded (figs 19, 20) [Tomczyk, Miązek 1999].

Farmstead villages formed from a town once degraded into a hamlet

Byłe miasto obecnie mała wieś

As examples may serve **Radzimowice** and Jerzyków. Radzimowice originated in 13th c., up to ca 1750 it was a village, then became a mining town; gold, copper and arsenic were mined here. Radzimowice strongly declined, today only ten homesteads exist and a square, called by inhabitants a market place.

Up to 2003 Radzimowice was a hamlet, then it achieved a farmstead village status. Today it is expected that in Radzimowice the tourism, especially connected with mining traditions will develop (figs 21, 22).

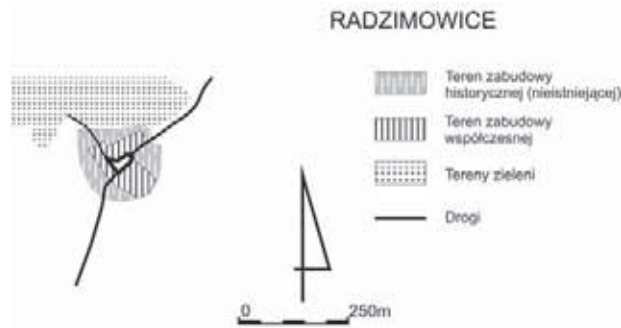

Fig. 20. View of the village Strzeleccki, formerly a town

Ryc. 20. Widok zabudowy Strzeleccek, byłego miasta

Fig. 21. Plan of the hamlet Radzimowice, formerly a town

Ryc. 21. Plan małej wsi Radzimowice, byłego miasta

Conclusion

Wnioski

The work deals with small towns and villages changing in the course of time their status, i.e. loosing or gaining civic rights; it is noteworthy that these transformations are important for the unity of the whole settlement network.

The study concerns the historical character of described localities, taking into account the present state of hierarchical settlement network. Considering the examples of town – village and village – town transformations, one can see that these fluctuations result so from the external conditions as well as from the inside factors.

Photos 2, 3, 5, 6, 8, 16 by Z. Borcz; 10, 12, 14, 18, 20, 22 by I. Niedźwiecka-Filipiak

Graphical layout of plans by P. Filipiak

Zuzanna Borcz

Irena Niedźwiecka-Filipiak

Institut Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Institute of Landscape Architecture
Wrocław University of Environmental and Life Sciences

References

1. Bagiński E., 1998, *Małe miasta w strukturze osiedleńczej Polski*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
2. Borcz Z., 2008, *Rynki małych miast i wsi o tradycjach miejskich –*

wartościowe wnętrza krajobrazowe [w:] „Architektura Krajobrazu” nr 4/21, 11-17.

3. Borcz Z., Niedźwiecka-Filipiak I., 2008, *Forms and functions of market squares in small towns of Lower Silesia* [w:] *Town Planning and Architecture*, 32,1, 41-47.

4. Borcz Z., Niedźwiecka-Filipiak I., Zaniewska H., 2009, *Transformacje miasto-wieś i wieś-miasto*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, Wrocław.

5. Czermak A., Załęski J., 1993, *Gmina Prusice, Z.16, Inwentaryzacja Krajoznawcza woj. wrocławskiego*, PTTK, Oficyna Wydawnicza Sudety, Wrocław.

6. Drobek W., 1999, *Rola miast zdegradowanych w sieci osadniczej Śląska*, Państwowy Instytut Naukowy, Instytut Śląski, Opole.

7. Eysymontt R., 2009, *Kod genetyczny miasta*, VIA Nova, Wrocław.

8. Gonda-Soroczyńska E., 2007, *Siechnice, rodowód miasta*, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, Wrocław.

9. Gzell S., 1996, *Fenomen małomiasteczkości*, Wyd. Akapit-DTP, Warszawa.

10. Knie J., 1845, *Alphabetisch-statistisch-topographische Übersicht der Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte Königl. Preuss. Provinz Schlesien*, Breslau.

11. Kozioł I., Załęski J., 1996, *Miasto i gmina Brzeg Dolny, Inwentaryzacja Krajoznawcza woj. wrocławskiego*, z. 14, PTTK, Oficyna Wydawnicza Sudety, Wrocław, 13-32.

12. Niedźwiecka-Filipiak I., 2008, *Przemiany przestrzenne małego miasta na przykładzie Prusicy* [w:] *Prace Komisji Krajoobrazu Kulturowego PTK* nr 10, Sosnowiec, 96-103.

13. Staffa M. (red.), 1993, *Słownik geografii turystycznej Sudetów, Tom 16*, Wyd. PTTK „Kraj”, Warszawa – Kraków, 320-330.

14. Staffa M. (red.), 2005, *Słownik geografii turystycznej Sudetów, Tom 10*, Wyd. I-BIS Wrocław, 150-167.

15. Tomczyk D., Miązek R., 1999, *Nasza Mała Ojczyzna, Strzeleczyki – dzieje gminy*, Opolska Oficyna Wydawnicza, Wrocław – Opole, 18.

Fig. 22. View of the hamlet Radzimowice

Ryc. 22. Widok zabudowy małej wsi Radzimowice

Nowe podejście do ochrony krajobrazu kulturowego – budowanie tożsamości lokalnej w oparciu o czytelną narrację krajobrazową

Elżbieta Raszeja, Anna Gafiecka

New Approach in
Cultural Landscape
Protection –
Strengthening the Local
Identity by a Legible
Landscape Narration

Wprowadzenie

Introduction

Ochrona krajobrazu kulturowego, szczególnie na obszarach wiejskich, jest problemem trudnym do rozwiązania ze względu na złożoną naturę i coraz większą dynamikę zmian funkcjonalnych, kulturowych i przestrzennych na tych obszarach. Plany zachowania lub odtwarzania cennych historycznych form i obiektów – przy jednoczesnym zaniku ich pierwotnych funkcji, utracie znaczenia i roli w życiu lokalnych społeczności – skazane są często na niepowodzenie. Instrumenty prawne, strategie ochronne i klasyczne metody projektowe nie zawsze okazują się wystarczająco skuteczne. Próba twórczej odpowiedzi na rosnącą unifikację i anonimowość współczesnego krajobrazu kulturowego jest koncepcja narracji krajobrazowej. Proponuje ona nową drogę poznawania, interpretacji, a także kształtowania przestrzeni, odmienną od powszechnie stosowanych metod konwencjonalnych. Opiera się na identyfikacji zdarzeń i procesów, zapisanych w formach krajobrazu, uchwyceniu śladów przeszłości i włączeniu ich w teraźniejszość¹. Narracja krajobrazowa znajduje zastosowanie zarówno w działaniach konserwatorskich, jak też w planowaniu przestrzennym i architekturze krajobrazu. Ważnym aspektem tej koncepcji jest budowanie tożsamości kulturowej poszczególnych miejsc

i obszarów z udziałem społeczności lokalnych, na bazie ich wiedzy, wspomnień, doświadczeń i emocji. Narracja krajobrazowa, bazująca na założeniu, że czytelność struktur i form krajobrazu warunkuje wzmocnienie związków między ludźmi i ich środowiskiem życia, stanowi doskonałą podstawę teoretyczną i metodologiczną dla nowego modelu ochrony krajobrazu.

Idea narracji krajobrazowej została wdrożona podczas pracy nad strategią rozwoju wsi Rogalin, położonej 20 km na południowy-wschód od Poznania, na północnym brzegu Warty. Podobnie jak większość obszarów wiejskich w strefie oddziaływania dużych aglomeracji miejskich, wieś zmienia obecnie swój charakter. Historyczne struktury przestrzenne, które przez wieki odznaczały się dużą trwałością i stabilnością, w ostatnich czasach ulegają widocznym przekształceniom na skutek współczesnych procesów rozwojowych. Problemem jest brak całościowego i wszechstronnego rozpoznania specyfiki przestrzenno-kulturowej wsi, a co za tym idzie – brak koncepcji wykorzystania zasobów krajobrazu kulturowego. Powszechnie znane są wysokiej klasy zabytki i zasoby dziedzictwa historycznego Rogalina o randze narodowej (rezydencja i mauzoleum Raczyńskich, galeria malarstwa), a także wyjątkowy charakter tutejszego krajobrazu naturalnego (dolina Warty, starorzeczka, roślinność łąkowa, pomnikowe dęby). Tymczasem

cenne struktury krajobrazu związanego z funkcjonowaniem jednego z najważniejszych wielkopolskich majątków, a także relikty przeszłości wsi nie znajdują miejsca w powszechnym społecznym odbiorze. Rogalin to nie tylko pałac, park i wiekowe dęby, to także rozległe pola, będące przykładem harmonijnego krajobrazu rolniczego, zadrzewienia przydrożne i śródpolne, zabudowania pofolwarczne (lub ich historyczne ślady), których funkcjonowanie miało dawniej kluczowe znaczenie dla utrzymania historycznego zespołu.

Artykuł prezentuje wyniki badań nad krajobrazem kulturowym Rogalina, prowadzonych w roku 2010 w Zakładzie Architektury Krajobrazu Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu przez zespół pod kierunkiem dr inż. arch. Elżbiety Raszei². Podstawowym problemem badawczym było wszechstronne rozpoznanie charakteru krajobrazu kulturowego, identyfikacji jego form i typów, a także próba wyjaśnienia procesów, które doprowadziły do ukształtowania jego obecnej struktury. Integralnym elementem badań była interpretacja śladów historycznych w przestrzeni wsi, która pozwoliła na odczytanie genezy i etapów jej rozwoju. Wyniki przeprowadzonych badań stały się podstawą dla sformułowania założeń strategii ochrony krajobrazu kulturowego Rogalina, opartej w znacznym stopniu na idei narracji krajobrazowej.

Tożsamość lokalna i narracja krajobrazu

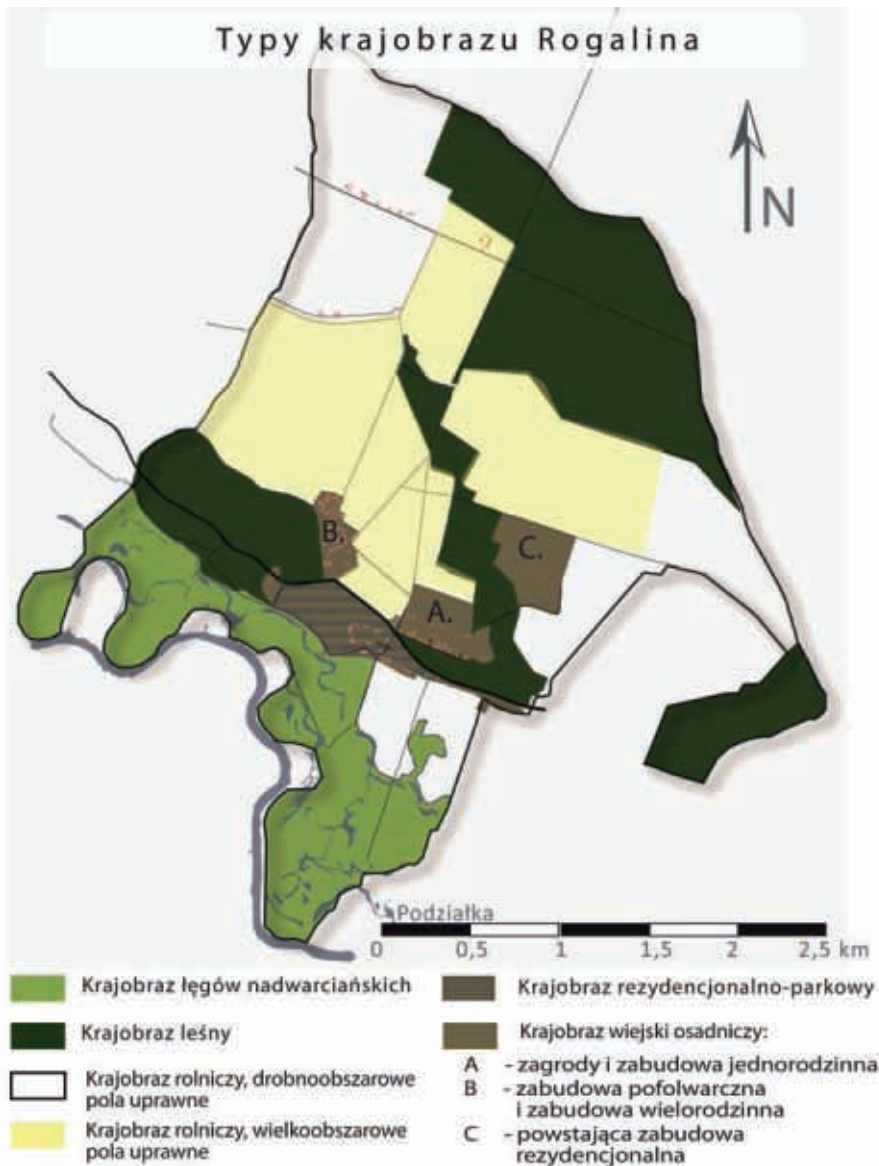
Local identity and landscape narrative

Krajobraz znaczeń posiada wyraźny kontekst kulturowy, wyczuwalny pod jego fizyczną formą. Przekazuje określone treści, zawarte w jego elementach³. Narracja krajobrazu przejawia się w czytelności istniejących struktur krajobrazowych. Pozwala na zrozumienie procesów, które wpłynęły na aktualny charakter obserwowanego krajobrazu. Umożliwia odczytanie pochodzenia, wartości i roli zastanych form⁴. W procesie rozpoznawania i identyfikacji, a w konsekwencji zapamiętywania specyfiki krajobrazu, istotną rolę odgrywają charakterystyczne elementy naturalne i kulturowe, które często mają znaczenie symboliczne. Równie ważne są aspekty niematerialne, „duch miejsca” – *genius loci* – budujące emocjonalną więź z krajobrazem, poczucie swojskości i zakorzenienia⁵. W takim ujęciu krajobraz nabiera nowego znaczenia, nie jest już tylko tłem dla zdarzeń, lecz wartością samą w sobie. Jest tekstem, który może być analizowany i interpretowany. Są w nim zakodowane znaczenia i treści, których odczytanie wymaga znajomości swoistej „gramatyki” i „logiki” przestrzeni⁶. Wartością społeczną i kulturową społeczności lokalnych, budującą ich tożsamość, jest współ-

na wiedza historyczna i znajomość znaczeń w przestrzeni. Krajobraz jest w specyficzny sposób postrzegany, odczuwany i doświadczany przez jednostki i społeczności z perspektywy różnych kultur lokalnych, regionalnych i narodowych. Stworzyły one i rozwinęły właściwy sobie system kodowania (zaszyfrowywania) i rozkodowywania (rozszyfrowywania) znaczeń ukrytych w krajobrazie.

Narracja stanowi ramę teoretyczną i metodologiczną nie tylko dla badań, ale też dla specyficznego sposobu projektowania krajobrazu. Determinuje zarówno sposób myślenia o kształtowaniu przestrzeni, jak i sam proces twórczy. W wyraźny sposób nawiązuje do twórczości literackiej, proponując „opowiadanie historii” (*storytelling*) w krajobrazie poprzez stosowanie takich elementów jak: temat, fabuła, metafora, sekwencja czy chronologia. Istotą projektowania narracyjnego nie jest tworzenie konkretnych obiektów, w dosłowny sposób przekazujących określone treści, odtwarzających lub naśladujących historyczne formy, lecz budowanie kontekstu przestrzennego, bazowanie na skojarzeniach, symbolach i znakach, które pobudzają wyobraźnię odbiorcy i włączają go w proces kreacji, pozostawiając miejsce dla jego indywidualnej interpretacji⁷.

Założenia narracji krajobrazowej wydają się szczególnie cenne w przypadku krajobrazów historycznych. Strategia ochrony oparta na czytelności przestrzeni i emocjonalnym zaangażowaniu jej użytkowni-

Ryc. 1. Typy i podtypy krajobrazu Rogalina

Fig. 1. Rogalin landscape typology

uczestnictwie w lokalnej kulturze⁸. Stworzenie odpowiednich ram dla rozwoju turystyki kulturowej może się stać sposobem zaangażowania zarówno lokalnych społeczności, jak też przyjezdnych w ochronę krajobrazu kulturowego. Korzyści z turystyki mogą być rozpatrywane na dwóch płaszczyznach. Może ona przyczyniać się do zwiększania liczby miejsc pracy i dochodów dla danej jednostki osadniczej, może też służyć rozwiązywaniu konkretnych problemów, w tym także tych związanych z zagrożeniem dziedzictwa kulturowego. Adaptacja na potrzeby turystyczne istniejących obiektów o walorach historycznych i kulturowych, prowadzi do zachowania określonych wartości, a jednocześnie do poprawy sytuacji ekonomicznej mieszkańców (nowe miejsca pracy). Działanie takie przyczynia się do ochrony krajobrazu i utrzymania jego autentyczności przez trwałość wartościowych form i elementów⁹.

Specyfika krajobrazu Rogalina

Landscape character of the village of Rogalina

Krajobraz kulturowy Rogalina kształtowany był przez wieki, pod wpływem różnych procesów gospodarczych, politycznych i społecznych, o różnej jakości, wymiarze, skali i tempie. Przyczyniły się one do ukształtowania charakterystycznego

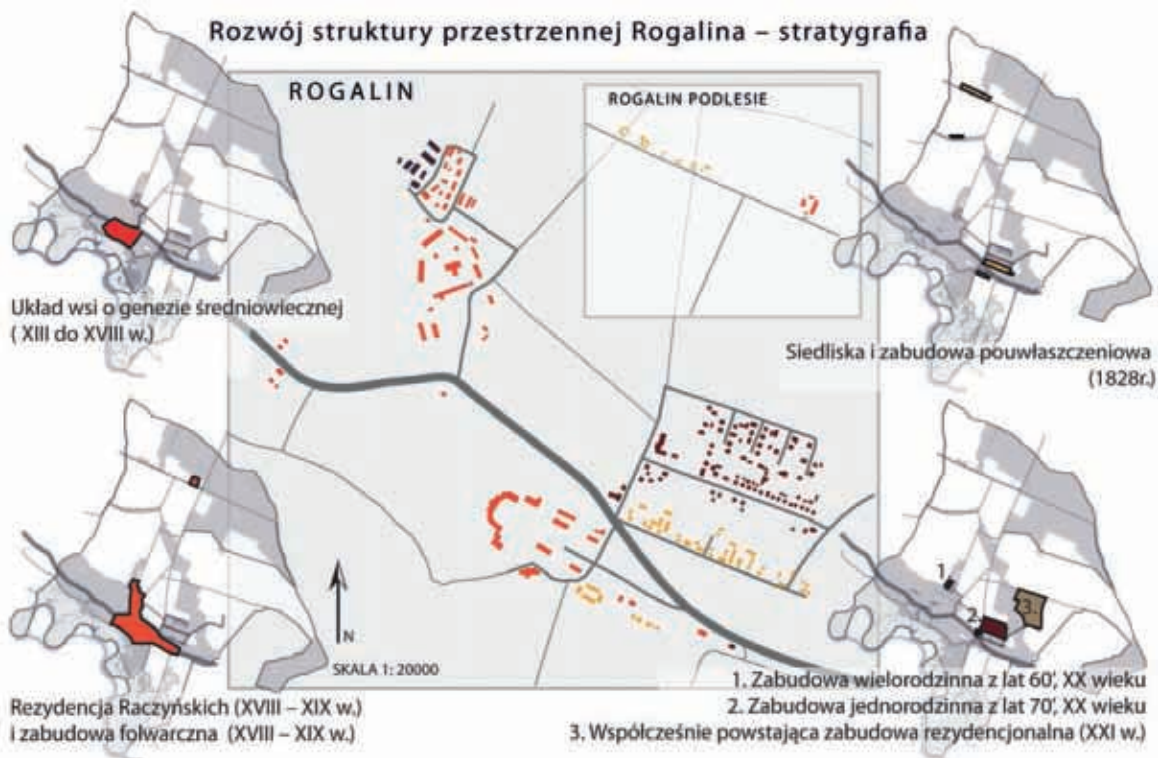
ków (mieszkańców, odwiedzających) może okazać się bardziej skuteczna niż niektóre instrumenty prawne. Dodatkowym argumentem jest spójność tej koncepcji z założeniami turystyki kulturowej, stanowiącej alternatywę dla tradycyjnych form turystyki masowej oraz odpowiedź na rosnące zainteresowanie kulturą lokalną i krajobrazem wiejskim. Turystyka kulturowa oparta jest na chęci poznawania otaczającego nas świata i jego historii, poszerzania wiedzy, zdobywania nowych doświadczeń

czy zaspokajania własnych potrzeb poznawczych. Krajobraz wiejski pełen jest ukrytych znaków i symboli – kodów przestrzennych wynikających z niepowtarzalnej historii miejsc. Istotna jest umiejętność interpretowania krajobrazu, odkrywania tego, co tworzy specyfikę i autentyczność miejsc, co kształtuje ich tożsamość w globalnej przestrzeni. Możliwość odczytywania tych ukrytych treści to propozycja dla nowego modelu turystyki wiejskiej, opartego na doświadczaniu krajobrazu i współ-

dla tego miejsca modelu organizacji przestrzeni, uzależnionego od specyficznych warunków naturalnych, które wyznaczyły formy i granice zagospodarowania (ryc. 1). Historia Rogalina zapisała się w jego różnych formach przestrzennych tj. w rozplanowaniu poszczególnych struktur osadniczych, wielkości i kształtach siedlisk, podziale i rozmieszczeniu gruntów uprawnych, układzie komunikacyjnym czy systemie zieleni śródpolnej. Proces zmian dziejowych Rogalina doprowadził do powstania rozproszonej struktury osadniczej o bogatej warstwie semiologicznej i ukształtowania się specyficznych relacji z krajobrazem naturalnym doliny Warty. Charakterystyczne warunki naturalne, szczególnie dolina Warty, determinowały historyczny rozwój Rogalina i wpływają współcześnie na odbiór krajobrazu. Wybór

miejsca na rezydencję Raczyńskich na górnym załomie doliny Warty nie był przypadkowy. Z całą pewnością to walory krajobrazu naturalnego, przed względami gospodarczymi, zadecydowały o kupnie Rogalina¹⁰. Rozległa ekspozycja widokowa, atrakcyjny krajobraz terenów łęgów nadwarciańskich z licznymi samotniczymi dębami wpłynęły na rozwój przestrzenny wsi w jej najważniejszym, osiemnastowiecznym etapie rozwojowym. Założenie parkowo-pałacowe zajęło znaczną część gruntów dawnej wsi o genezie średniowiecznej (do dzisiaj na tym terenie, zwanym Starą Wsią, zachowały się tylko dwa siedliska). W 1820 r. na osi założenia pałacowego zbudowano kaplicę – mauzoleum rodziny Raczyńskich. Rozwój majątku przyniósł ze sobą rozbudowę części produkcyjnej folwarku, wraz z kolonią

mieszkalną. Pola uprawne położone w północnej części majątku były obsługiwane przez tzw. Mały Folwark – Podlesie, przy którym znajdowała się owczarnia. W tym czasie ukonstytuowała się specyficzna struktura rogalińskiego krajobrazu, związana z funkcjonowaniem wsi folwarcznej – z regularnie rozplanowanymi alejami, wielkoobszarowymi polami oraz „sercem” tego spójnego organizmu funkcjonalno-przestrzennego, czyli założeniem pałacowo-parkowym. Majątek rogaliński rozwijał się bardzo dynamicznie, powstawały kolejne obiekty. We wsi funkcjonowała cegielnia, karczmy i młyn wodny. Niestety, informacje o nich można dziś odnaleźć jedynie w materiałach źródłowych, materialne ślady ich istnienia zniknęły z przestrzeni wsi. Do dzisiaj przetrwały zabudowania gorzelni, chociaż nie pełnią już funk-

Ryc. 2. Rozwój struktury przestrzennej Rogalina – stratygrafia

Fig. 2. Development of spatial structure in Rogalin – stratigraphy

Ryc. 3. Mały folwark Podlesie – owczarnia

Fig. 3. Small manor farm at Podlesie – a sheep shed

nie jest w pełni wykorzystany dla zaspokojenia rosnących i zróżnicowanych potrzeb z zakresu turystyki. Świadomość istniejących walorów jest znikoma. Ruch turystyczny jest niewłaściwie ukierunkowany, ogranicza się wyłącznie do rezydencji i części łągów nadwarciańskich, co przyczynia się do nadmiernej antropresji na tych terenach.

Budowanie narracji krajobrazowej Rogalina w oparciu o ślady przeszłości

Landscape narrative in Rogalin based on traces of the past

Koncepcja kształtowania przestrzeni Rogalina w oparciu o założenia narracji krajobrazowej wymagała przeprowadzenia specyficznych

cji produkcyjnej. Po uwłaszczeniu chłopów, w pierwszej połowie XIX wieku, powstała kolonia mieszkalna przy dzisiejszej ulicy Prezydialnej (tzw. wieś powłaszczeniowa); zmienił się rozłóg pól – obok wielkoobszarowych pól majątku wydzielono niewielkie pola indywidualnych rolników. Po II wojnie światowej we wsi powstała zabudowa wielorodzinną związaną z Państwowym Gospodarstwem Rolnym, gospodarującym na dawnych gruntach folwarcznych. W latach 60. i 70. na terenie wsi nastąpił rozwój zabudowy jednorodzinnej, obecnie we wschodniej części sołectwa powstaje zespół zabudowy rezydencjonalnej. Nadmierny przyrost terenów zabudowy mieszkaniowej i zła organizacja ruchu turystycznego, obok problemów związanych z funkcjonowaniem gospodarki rolnej, stanowią zagrożenie dla tradycyjnych form krajobrazu na obszarze wsi. W ostatnich latach doszło tu również do istotnej zmiany struktury społecznej, w związku z napływem nowych mieszkańców, których przyciąga piękno tutejszego krajobrazu, cisza, spokój oraz stosunkowo niedaleka odległość od Poznania. Przeprowadzone badania wykazały brak integracji między

rdzennymi a nowymi mieszkańcami wsi, czemu sprzyja dezintegracja przestrzenna zespołów zabudowy. Coraz częściej poczucie przynależności do miejsca zamieszkania jest ograniczone tylko do własnej działki. Skutkuje to brakiem troski o przestrzeń wspólną. Niska jest też świadomość znaczenia utrwalonych w krajobrazie struktur przestrzennych. Nieużytkowane obiekty o znaczeniu historycznym narażone są na stopniową degradację. Planowanie zagospodarowania przestrzennego i lokalizacja nowych inwestycji nie uwzględnia uwarunkowań historycznych. Stwierdzono, że potencjał historyczno-kulturowy Rogalina

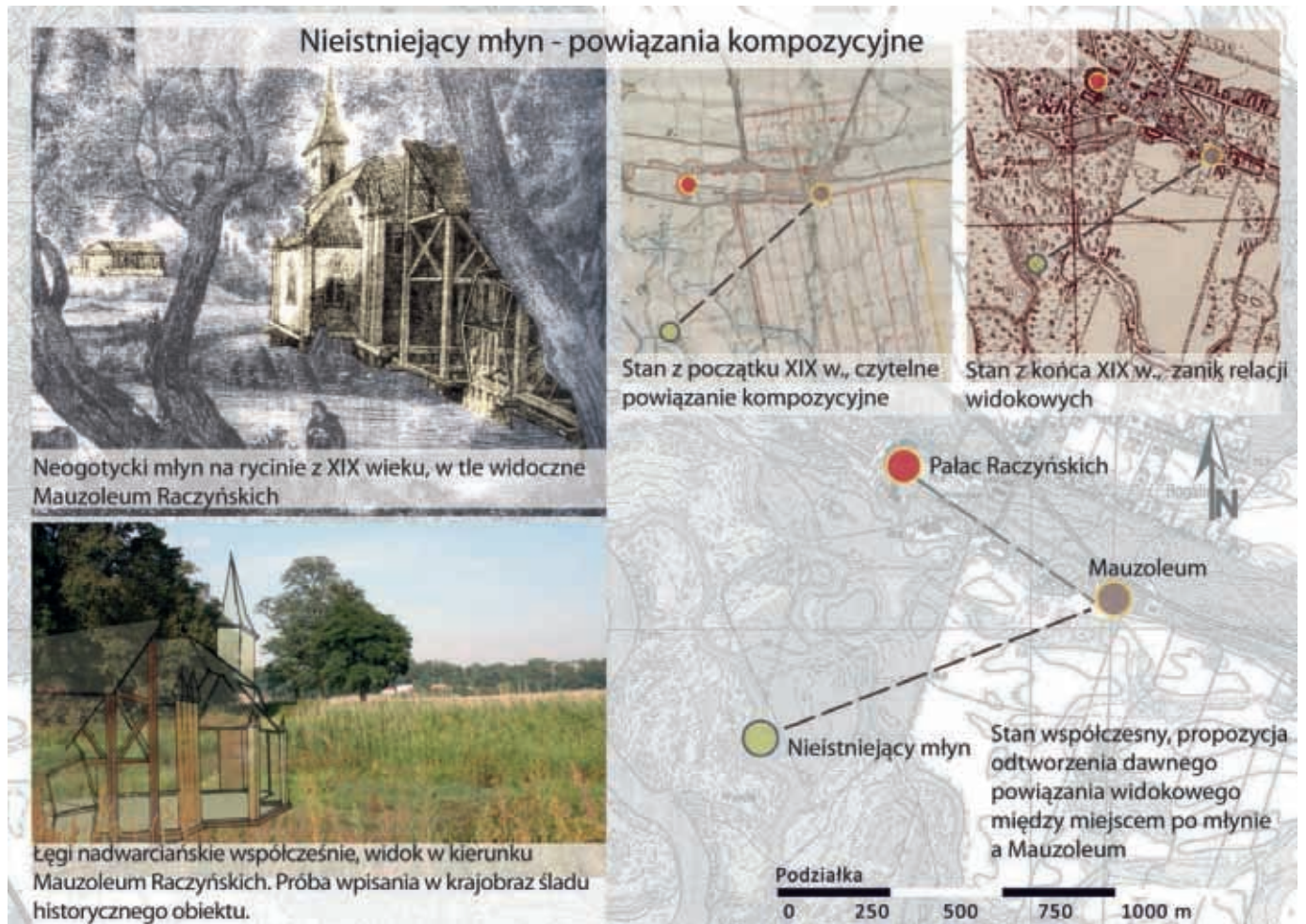

Ryc. 4. Ruiny “Domu Kowala”

Fig. 4. Ruins of Blacksmith’s House

Ryc. 5. Nieistniejący młyn – powiązania kompozycyjne z Mauzoleum

Fig. 5. The mill (no longer existing) and scenic links with the chapel

badani. Polegały one na interpretacji zastanych form krajobrazu poprzez wyjaśnienie genezy ich powstania, przemian, którym podlegały na przestrzeni lat oraz nawarstwień (ryc. 2). Przeprowadzono wnikliwą kwerendę archiwalnych materiałów kartograficznych, ikonograficznych i literackich. Taka metoda pozwoliła na zrozumienie charakteru krajobrazu Rogalina, wynikającego ze szczególnych uwarunkowań przyrodniczych i historycznych a także na właściwą ocenę autentyczności oraz stanu przekształcenia określonych form i elementów. Sformułowanie założeń badawczych odnoszących się do dziedzictwa historycznego Rogalina wymagało analizy dostępnej literatu-

ry przedmiotu oraz źródeł w postaci materiałów niepublikowanych oraz map historycznych i współczesnych, a także dostępnej archiwalnej ikonografii. Wnioski z tych analiz były konfrontowane *in situ* z zachowanym rozplanowaniem Rogalina, z usytuowaniem artefaktów, także ich reliktyw. Pozwoliło to na dokonanie rozwarstwień i odczytanie, w pewnym ograniczonym zakresie, krajobrazu historycznego, a także na odnalezienie miejsc ważnych dla budowy narracji krajobrazowej. Koncepcja ochrony krajobrazu kulturowego zakładała nadanie współczesnych funkcji istniejącym obiektom historycznym, przy jednoczesnym zachowaniu autentyczności

formy i materii. Folwark w Rogalinie złożony jest z zespołu budynków, z których wiele nie jest dostosowanych do współczesnych wymagań produkcyjnych i technologicznych. Postuluje się wykorzystanie ich na stworzenie bazy turystycznej oraz miejsca integracji mieszkańców. Mały folwark znajdujący się w północnej części wsi (Polesie), aktualnie nie użytkowany, ma szansę stać się modelowym gospodarstwem pokazowym dla edukacji turystów i promocji lokalnych produktów (ryc. 3). Budynek gorzelnicy mógłby stać się galerią sztuki z zapleczem noclegowo-gastronomicznym dla uczestników plenerów i warsztatów artystycznych. Niszczący „Dom

Ryc. 6. Drzewa owocowe – zachowany ślad po dawnej gajówce

Fig. 6. Old orchard – trace of a former game-keeper's cottage

Kowala”, zlokalizowany przy drodze wojewódzkiej przeznaczyć można na zajazd turystyczny (ryc. 4).

Elementy, które już nie istnieją, a były ważne z punktu widzenia funkcjonowania wsi – młyn, karczma, cegielnia – powinny zostać przywrócone przestrzeni kulturowej w postaci fantomów i znaków (ryc. 5). Ich pozostałości w terenie (zarysy fundamentów, przebieg dróg, relikty zespołów zieleni komponowanej) stanowią ważne wskazówki projektowe. W miejscu dawnej gajówki zaproponowano wzniesienie pawilonu wystawowego o tematyce przyrodniczej (ryc. 6). Niegdyś ist-

niejące przeprawy komunikacyjne na łąkach powinny zostać odtworzone (ryc. 7). Ukierunkuje to ruch turystyczny i wyeliminuje aktualnie istniejący problem niekontrolowanej penetracji tego terenu przez turystów. Podkreślono też konieczność ochrony, wzmocnienia lub odtworzenia powiązań widokowych, jako śladów przemyślanego działania twórców historycznego założenia. Dla zaakcentowania dawnych relacji przestrzenno-krajobrazowych konieczne jest podkreślenie otwarć i osi widokowych na kluczowe obiekty

Ryc. 7. Koncepcja kładki na łąkach – odtworzenie dawnych powiązań komunikacyjnych

Fig. 7. Wooden footpath at the Warta river valley – reconstruction of former communication links

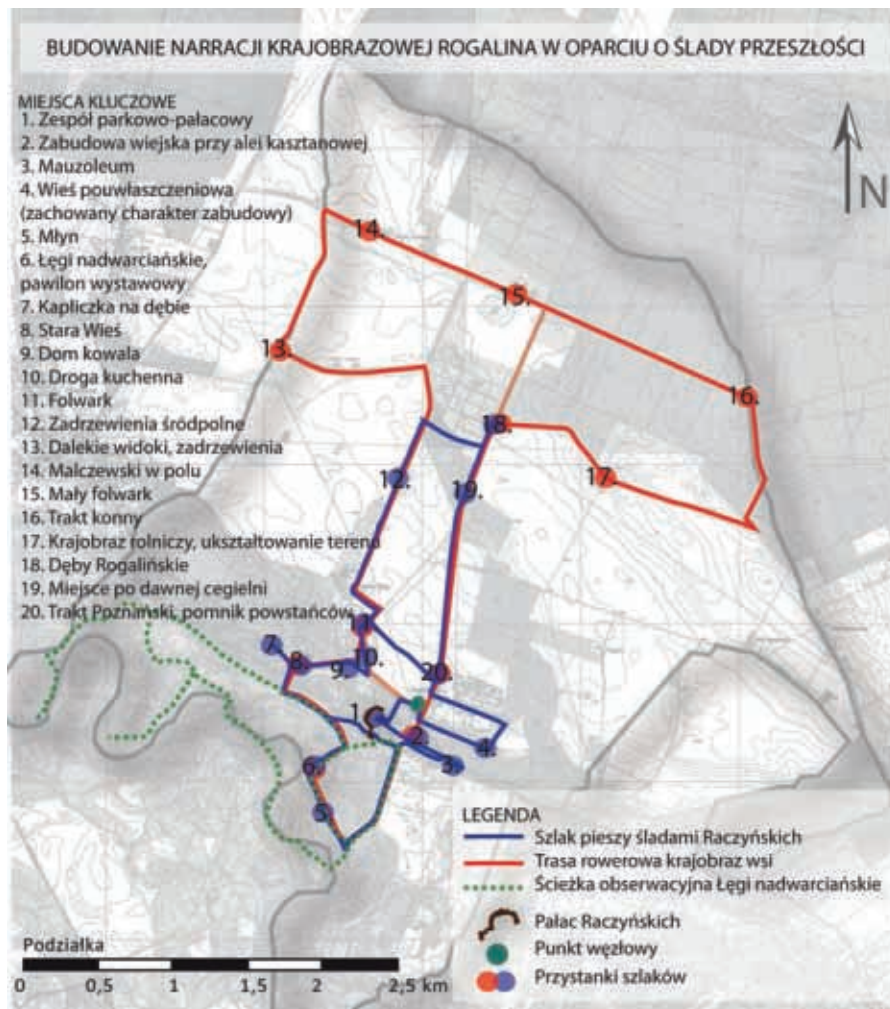
architektoniczne, takie jak pałac czy mauzoleum. Miejsca ważne dla narracji krajobrazowej stały się podstawą dla wytyczenia tematycznych tras turystycznych (ryc. 8).

Podsumowanie

Conclusions

Strategię ochrony krajobrazu kulturowego Rogalina oparto w znacznym stopniu na idei narracji krajobrazowej. Przyjęto założenie, że czytelność istniejącej struktury krajobrazu sprzyja budowaniu poczucia przynależności do miejsca zamieszkania oraz wzmacnia troskę o wspólną przestrzeń, przez co pośrednio przyczynia się do ochrony krajobrazu. Czytelny krajobraz, o wyraźnie zarysowanych cechach indywidualnych, jest mniej wrażliwy na negatywne zmiany, które często wynikają z braku zrozumienia zastanych form. Założenia strategii rozwoju w pierwszej kolejności odnoszą się więc do uczynienia istniejących form krajobrazu. Pozwoli to na odzyskanie miejsc, które dawniej pełniły ważne funkcje społeczne, włączenie ich do współczesnej struktury funkcjonalno-przestrzennej wsi i do nowej oferty turystycznej.

Określenie specyfiki i zakresu działań na rzecz ochrony, kształtowania i rewaloryzacji form krajobrazu kulturowego wymaga wnikliwego i wszechstronnego rozpoznania zasobów oraz odczytania jego znaczeń. Proponowane podejście badawcze

Ryc. 8. Budowanie narracji krajobrazowej w oparciu o ślady przeszłości

Fig. 8. How to strengthen landscape narratives by historical traces

Przypisy

- ¹ Potteiger M., Purinton J., 1998, *Landscape narratives. Design practices for telling stories*. John Wiley & Sons, Inc., New York.
- ² Raszeja E. (kierownik tematu), Klause G., Gałęcka A., Ludwiczak Z., Jaroszevska M., 2010, *Ocena zasobów krajobrazu i dziedzictwa kulturowego oraz możliwości ich wykorzystania w strategii rozwoju wsi Rogalin*. Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu. Temat ten został podjęty na wniosek Rady Sołeckiej Rogalina, na zlecenie Urzędu Miejskiego w Mosinie.
- ³ Dąbrowska-Budziło K., 2002, *Treść krajobrazu kulturowego w jego kształtowaniu i ochronie*. Zeszyty Naukowe Politechniki Krakowskiej, Seria Architektura nr 46, Kraków.
- ⁴ Jones M., 2003, *The concept of cultural landscape: discourse and narratives* [w:] *Landscape interfaces: cultural heritage in changing landscapes*. Kulwer Academic Publishers
- ⁵ Raszeja E., 2005, *Tożsamość, trwałość, rozwój; Ochrona krajobrazu kulturowego w projektach odnowy wsi*. Architektura Krajobrazu Nr 1-2/2005, 41-50.
- ⁶ Spirm A. W., 1998, *The language of landscape*. Yale University Press, New Haven – London.
- ⁷ Potteiger M., Purinton J., 1998, op. cit.
- ⁸ Raszeja E., 2008, op. cit.
- ⁹ Majewski J., Lane B., 2003: *Turystyka wiejska i rozwój lokalny*. Fundacja Edukacja dla Demokracji, Warszawa
- ¹⁰ Raczyński E., 1991, *Rogalin i jego mieszkańcy*. Rada Miejska Poznania, Poznań.

i projektowe, oparte na założeniach teoretycznych i metodologicznych narracji krajobrazowej, polega na budowaniu indywidualnych rozwiązań, przy poszanowaniu i uwzględnieniu specyfiki miejsca oraz społecznej percepcji i potrzeb mieszkańców. Celem nie jest pełna rekonstrukcja zabytkowych form i elementów, lecz dostarczenie mieszkańcom i turystom klucza do odczytywania treści zapisanej w krajobrazie, dzięki nowoczesnym rozwiązaniom projektowym. Nie chodzi o tworzenie „skansenu”, lecz zachowanie autentyczności i żywotności krajobrazu Rogalina jako miejsca życia ludzi.

Uczytelnienie znaków i symboli w przestrzeni historyczno-kulturowej wymaga wszechstronnego i dogłębnego poznania struktury krajobrazu, zarówno w aspekcie przestrzennym, jak i czasowym. Historia, poza wymiarem symbolicznym, niematerialnym i emocjonalnym, niesie ze sobą potencjał, który powinien stać się inspiracją do pracy twórczej, przy kreowaniu nowej jakości przestrzeni.

Elżbieta Raszeja, Anna Gałęcka

Zakład Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
Department of Landscape Architecture
Poznan University of Life Sciences

Krajobraz od-dawna, od-zaraz, od-nowa. Czyli od krajobrazu zrównoważonego do inercyjnego i zniweczonego

Zbigniew Myczkowski, Wojciech Rymasz-Mazur

Landscape for a Long
Time – Right Now and
a New One – from
Sustainable Landscape
to the Inertial Even
Futureless One

Wprowadzenie

Introduction

Krajobraz, będący wytworem sił natury i dzieł człowieka, definiowany na wiele sposobów przez przedstawicieli takich dyscyplin, jak: geografia, botanika, ekologia, geologia czy architektura krajobrazu – wydaje się niezmiennie stanowić „widoczne otoczenie” życia człowieka. Opisywany jest w wielu ujęciach, postrzegany w różnych skalach, analizowany, chroniony i kształtowany według wielorakich metod i przy użyciu bogatego zestawu środków i sposobów rozwijających się przez całe wieki.

Można jednak przyjąć, że tylko człowiek odnajduje się w krajobrazie w sposób interpretujący zastane jego „cechy charakterystyczne” i mogący je przekształcać w sposób, który motywowany jest różnorodnymi potrzebami. Niezależnie od wszechpotęgi sił natury, które, poprzez klęski żywiołowe, trzęsienia ziemi, powodzie, pożary, ekstremalne czynniki klimatyczne, są w stanie w sposób dalece szybszy, skuteczniejszy i wielkoobszarowy odmienić „lice ziemi”, to właśnie człowiek „obecny w środowisku” odkrywa i nadaje sens zastanym i przekształcanym krajobrazom [Pawlikowski 2010].

Przypisywany krajobrazowi jego odwieczny harmonijny wyraz, prowadzący i inspirujący do działań wyważonych i zrównoważonych,

odrzucających zniszczenie i dewastację jako zasadę czy metodę, a nawet cel widomych działań człowieka jest powszechnie kojarzony z postacią świata istniejącą „od dawna”. Nie zawsze pokrywa się to z prawdą, ale sam fakt o wiele niższych możliwości technicznych w czasach dawnych ukazuje nam „krajobrazy zrównoważone” samą potęgą natury, a twory kultury coraz bardziej obecne swoimi strukturami i niezwykle skalą już starożytnych miast, budowli, fortec, dróg czy portów wydają się wpisywać w krajobraz czy nawet go szanować. Rozmach ery nowożytnej, industrialnej, nowoczesnej i ponowoczesnej, a nawet hiper-nowoczesnej, można rzec, „wymusił” powstanie architektury krajobrazu jako sztuki kształtowania przestrzeni dla zaspokajania ludzkich potrzeb w skali krajobrazu dodatkowo wypełnionej misją dbałości o piękno w otoczeniu ludzkich siedzib [C. Eliot /w:/ Böhm 1994].

Wyrazem ery industrialnej i postindustrialnej wydają się być krajobrazy realizowane „od zaraz”; budowle, miasta, twierdze, fabryki, zapory wodne oraz te niszczone i zmieniane „natychmiast” w wyniku chociażby działań wojennych. To wszystko jest z człowiekiem „tu i teraz”. Jak zatem wyobrazić sobie krajobraz nowy czy krajobraz od-nowa w najbliższych dziesięcioleciach czy nawet stuleciu? Czy ponowoczesny i hiper-nowoczesny człowiek będzie czuł potrzebę wpatrywania się w „dawną tożsamość miejsca”? [Myczkowski 2003] Czy

Ryc. 1. Dolina Chochołowska – Tatrzański Park Narodowy (fot. Z. Myczkowski)

Fig. 1. Chochołowska Valley – Tatra National Park (photo by Z. Myczkowski)

będzie budował na kontynuacji tradycji i respektowaniu tego, co otrzymał w wielkim akcie *creatio ex nihilo* (=stworzenia z niczego)? Czy wszechpotężna konkurencja, powszechny „obłęd zysku”, pseudo-wolność nie będą w „nowych” czy nawet „od-nowych” krajobrazach wyrażały się powszechnym znijaczeniem i swoistą inercyjną postacią krajobrazu, która każe nam żyć w nie-miejscach w coraz szybszym i częstszym przemieszczaniu się? [Augé 2010]

Autorzy próbują odnaleźć odpowiedź na te pytania, zarówno na polu pojęć ochrony i konserwacji krajobrazu czy obiektów architektury krajobrazu, jak i ich rewaloryzacji i wreszcie – kreacji w obszarze i skali krajobrazów przyrodniczych, wiejskich, warownych, miejskich, poeksploatacyjnych czy parkowych i ogrodowych.

Krajobraz od dawna

Landscape for a long time

Człowiek posiada zakodowane w swojej psychice poczucie piękna i harmonii otaczającego go krajobrazu naturalnego: gór, morza, lasów, jezior, wielkich rzek, górskich potoków i małych strumieni, misternej konstrukcyjnie i technologicznie doskonałości elementów świata flory i fauny (ryc. 1). Także piękna ukształtowanego ręką ludzką jakie stanowią w krajobrazie wielkie dzieła architektury, inżynierii, kompozy-

cji zorganizowanych form zieleni poszukujących wciąż utraconego rajskiego ogrodu, w których człowiek nieustannie pragnie zbliżyć się do doskonałości Stwórcy. Doświadczenia minionych pokoleń wskazują, że postrzeganie świata poprzez pryzmat piękna nie jest rzeczą trwałą daną człowiekowi raz na zawsze.

Można go w człowieku zagłuszyć, a nawet pozornie unicestwić, odrodzi się ono zawsze jak diament z popiołów wojny, totalnego zniewolenia, chęci bezwzględnego zysku czy zamazania wartości odróżniania dobra od zła, jakie dotyka jednostki i całe narody. Nawet w tak ekstremalnych układach rozpoznawalny jest przez umysł ludzki każdy ułamek obrazu piękna dający nowy impuls, przywracający utracone dziedzictwo, oddziaływujący na jednostkę

jak i całe społeczności w formie poszukiwania tożsamości miejsca, czy odeszłego w przeszłość utraconego klimatu, postaci przyrody, architektury, tęsknoty za tradycją i sprawdzoną przez pokolenia stabilnością piękna naturalnego [Dyczewski 1996].

Człowiek od zarania dziejów żył w łączności z naturalnym krajobrazem i środowiskiem przyrodniczym. Walczył z uporem z potęgą sił przyrody, zdobywał i przeobrażał świat dla zabezpieczenia własnego

Ryc. 2. Harmonia krajobrazu naturalnego i dzieła człowieka – Twierdza Dubrownik (fot. W. Rymysz-Mazur)

Fig. 2. Harmony of natural landscape and human's creation – The Fortress of Dubrovnik (photo by W. Rymysz-Mazur)

bytu, ale także czerpał z natury wzory i inspiracje do dalszego działania tworzącego rozwój cywilizacyjny (ryc. 2). Działania te, przekazywane z pokolenia na pokolenie jako wynik obserwacji zjawisk i prawidłowości zachodzących w przyrodzie, stanowiły wciąż aktualny, niezastąpiony kanon i wzór, z którego wywodzi się piękno doskonałych w swoich proporcjach i wyrazie dzieł, budowli z zamierzonych czasów starożytności, nowożytnych dzieł urbanistyki, architektury, zieleni ale również zwykłego pasterskiego szałas, czy wiejskiej zagrody. Formy te człowiek niezwykle udanie komponował w zgodzie z naturą, krajobrazem, klimatem i dostępnym materiałem, a przede wszystkim tradycją przekazywaną z ojca na syna ulepszaną, upiększającą, chociaż w różnych regionach i miejscach świata. To dążenie do doskonałości chyba nigdy nie zostało w takim stopniu zniweczone jak miało to miejsce w drugiej połowie XX wieku na znanych nam obszarach Europy środkowo-wschodniej, co następowało wraz z odrzuceniem tradycji ukształtowanego przez wieki estetyzmu, pokory i etyki w stosunku do świata przyrody niezbędnej człowiekowi na wszystkich polach jego twórczości [Novák 1997].

Wydaje się, że industrialna epoka XIX i XX wieku zapoczątkowała nieodwracalnie proces niszczenia właściwego człowiekowi poczucia piękna poprzez totalną, destrukcyjną ignorancję naturalnego krajobrazu tysiącami nowych – obcych naturze

elementów będących niewątpliwie niezbędnymi atrybutami epoki pary i prochu. Za niezaprzeczalnymi wartościami genialnych na ówczesne czasy wynalazków techniki postępował duch wzbogacenia się za wszelką cenę, militaryzacji na niespotykaną skalę i wojny. Tysiące wszelkich budowli urządzeń i maszyn, z zasady podporządkowanych rozwiązaniom technicznym, nie posiadały już tych subtelnych cech piękna. Miały zapewniać tylko efekty ekonomii i doktryny militarnej, możliwość pokonania przeciwnika na każdym polu działań leżących u podstaw wojny totalnej przy udziale milionowych armii przymuszonych i zmilitaryzowanych narodów. Doświadczenia te nakazują postawić pytanie, czy w skali nowych układów geopolitycznych kontynentu europejskiego, a w perspektywie najbliższego stulecia może również w skali globu, grozi nam totalna unifikacja natury człowieka. Zagubienie przez niego własnej tożsamości kulturowej, etnicznej, narodowej na skutek gigantycznych przeobrażeń cywilizacyjnych, presji ekonomii zysku, bogacenia się jednostek i środowisk z ukrytymi formami postkolonializmu społeczeństw, a zwłaszcza niszczenia ich duchowej i kulturowej sfery egzystencji. Chcąc zmierzyć się z tym pesymistycznym obrazem przyszłości człowieka, rozumianego dzisiaj jako wolnej jednostki kształtującej swoją osobowość i estetyzm, realizującej swoje aspiracje nie tylko egzystencjalne ale także duchowe

i twórcze, należy rozpatrywać tak postawione pytanie na tle dotychczasowych doświadczeń ludzkości. Dotyczy to zwłaszcza ostatnich dwóch wieków XIX i XX, dynamicznych technicznie, gospodarczo oraz cywilizacyjnie jak i tragicznych dwoma największymi w historii świata wojnami. Szczególnie ciekawym miejscem w tych rozważaniach może być bliska nam część Europy objęta wówczas organizmem monarchii habsburskiej jako tworu międzynarodowego nie tylko militarnie (choć ta sfera była podstawą jego bytu), ale także gospodarczo i kulturowo [Wielgus, Rymaszka-Mazur 2007]. Na tym tle migracja ludności, postępu cywilizacyjnego, technicznego, a z nim wielu osiągnięć kulturowych na wielu polach sztuki, a zwłaszcza architektury, urbanistyki, inżynierii daje ciekawe skojarzenia dotyczące stosunku człowieka do własnego dziedzictwa narodowego oraz przestrzeni, na której jednostka i naród są skłonne do czerpania bądź odrzucania obcych wzorców. Analiza tego okresu i współczesne obserwacje tych zjawisk na tle krótkich wprowadzeń doświadczeń dzisiejszej wspólnoty państw Europy, pozwalają zauważyć znacznie mniejsze różnice techniczno-cywilizacyjne przy zachowaniu, a nawet wzmocnieniu chęci dodawania własnych wartości, tradycji i kultury. Czytelna jest wciąż i podkreślana wśród narodów Unii Europejskiej świadomość potrzeby odnoszenia się do własnej tożsamości, w tym tożsamości w granicach

własnego kraju, regionu i „małej ojczyzny”. Objaw ten zagłuszany wprawdzie tendencją globalnego rozwoju technicznego w urbanizacji i gospodarczej działalności człowieka w organizmach miejskich, nie przekłada się na ogół na sferę życia prywatnego jednostek i ich własnych, prywatnych działań twórczych. Dzięki edukacji i realizowaniu się na różnych polach kulturowych człowiek uzyskuje coraz większą świadomość własnej historii, otaczającej przestrzeni, jej krajobrazu, architektury i dziedzictwa kulturowego.

Krajobraz od zaraz – inercja – zniśczenie

Landscape – right now – the inertial and futureless one

Elementy naturalnych dominant krajobrazu tworzą swoją niezniszczalną postać, która nigdy nie będzie inercyjną, nawet budząc ogromne negatywne odczucia i emocje. Zawsze ostatecznie w przewadze będzie natura niezależnie od tego, czy w krajobrazie dominuje, stanowi kulisy, czy dekoracje dla architektury.

Zjawisko takie często występuje w krajobrazach mocno zdefiniowanych: górskich, nadmorskich ale także w sylwetach, panoramach i perspektywach zabytkowych miast czy zespołów architektonicznych, urbanistycznych i parkowo ogrodowych. Dość trudno sobie wyobrazić widok architektury pałacu, dworu

Ryc. 3. Dzieło Stwórcy i człowieka w jednym obrazie. Zakopane Pardałówka (fot. W. Rymsza-Mazur)

Fig. 3. Act of the Creator and of the man in one sight, Zakopane District Pardałówka (photo by W. Rymsza-Mazur)

czy zamku bez naturalnej tkanki krajobrazowej jak i stworzonych przez człowieka kulis w postaci kompozycji zieleni parkowej jako krajobrazowego tła. Usunięcie tych dodanych i skomponowanych elementów zawsze spowoduje odczucie pustki i zniśczenia wartości krajobrazowej.

Dla szerszego rozpoznania skali problemu zniśczenia warto posłużyć się drastycznym przykładem wykraczającym poza takie określenie zjawiska degradacji krajobrazowej na przykładzie jednego z najbardziej znanych miejsc w Polsce jakim jest region tatrzański. Wobec postępującego, nieuniknionego przecież rozwoju urbanizacji wielu chronionych obszarów nie wystarczają już być może pojęcia strefy ochronnej,

granicy ochrony, czy tak zwanej otuliny, jakie funkcjonują na płaszczyźnie kartograficznej wyznaczonej na planach, mapach określających i ograniczających pola inwestycyjne, gospodarcze, turystyczne, które uzbrojono ustawami, przepisami, regulaminami, gdzie zgodnie z prawem wszystkie działania poza wyznaczonymi granicami ochrony mogą być realizowane [Środulska-Wielgus, Wielgus 2007]. Stosowane w majestacie prawa pojęcie otuliny nie wyczerpuje bowiem problemu przestrzeni i perspektywy widokowej najistotniejszej przecież w percepcji naturalnego piękna krajobrazu, jak to ma miejsce w przypadku np. Tatr, przy całym zróżnicowaniu problemów występujących po obydwu

stronach granicy [Bogdanowski (red.) i in. 1994].

Współczesne środki przekazu, jak i całościowy kształt możliwości wirtualnego poznawania świata, komunikacji internetowej, możliwości przemieszczania się, a także edukacji indywidualnej jednostki, ograniczone są niemal wyłącznie możliwościami finansowymi, umożliwiając niebywałe w dziejach ludzkości, szybko postępujące wyrównywanie szans. Wymaga to jednak nowej formy edukacji w sferze nauki umożliwiającej dokonywanie wyboru właściwych wzorców i odczuć zakorzenionych w różnych przekazach i tradycjach. Postrzegania i rozumienia krajobrazu naturalnego oraz komponowanego elementami twórczości człowieka. Edukacja taka dać może gwarancję przetrwania pojęć takich jak naturalne piękno, tożsamość miejsca i jego aspekty związane z tradycją, kulturą nie poddające się zniżeniu w postrzeganiu ducha nie inercyjnego krajobrazu, a także obudzenia

zdolności jednostki do tworzenia nowych kreacji będącej wyrazem niezniszczalnej w człowieku siły dostrzegania i przekształcania postaci piękna świata, w którym żyje.

Doskonałym przykładem w skali przynajmniej ostatnich 50 lat był skutek emigracji zarobkowej do USA sięgających wieku XIX i trwającej niemal cały wiek XX, który nie przełożył się na zaszczerpienie, zwłaszcza w południowej części Polski, amerykańskiego stylu życia i budownictwa. Przerysowana skalą i formą, a w części obca materiałowo i nieco monstrualna zabudowa indywidualna wielu regionów Polski z tego okresu wyznaczona została uwzględnieniem lokalnych warunków klimatu oraz potrzebą zorganizowania i zapewnienia samodzielnej, niezależnej od realiów PRL egzystencji miejscowej ludności. Przyjęła ona postać możliwie najbardziej rozbudowanego w kolejne piętra budownictwa indywidualnego o cechach pensjonatowych

i w jakimś stopniu wrosła w region, a obecnie po materiałowych i adaptacyjnych korektach jest tolerowana krajobrazowo w świadomości ogółu [Myczkowski, Wielgus 2007], (por. ryc. 3). Przy dzisiejszej świadomości kulturowej kolejnego pokolenia jego mieszkańców architektura ta gospodarczo spełniła w znacznym stopniu swoje zadanie. Istnieje natomiast dzisiaj pełna świadomość przeżycia się jej formy oraz trudnej do przekształcenia architektury przy znacznej trwałości materiałowej tych budowli. Osobnym problemem jest działanie deweloperów, którzy w większości „przywłaszczyli” sobie tytuł swojego działania od angielskiego brzmienia „rozwoju”. Tymczasem ich działania w skali krajobrazu czy na potrzeby tak zwanych usług turystycznych i sportu (ryc. 4) czy energii odnawialnej (ryc. 5) czynią ich raczej „zwijaczami” walorów krajobrazowych [Mirek 2011] *de facto* uśmiercającymi prawidłowo pojmowany rozwój.

Krajobraz od nowa

Landscape - the anew one

Krajobraz naturalny zdaje się od zawsze być zrównoważony dominującymi elementami natury. Składając się z elementów przyrody i dzieł człowieka swoją harmonijność zawdzięcza wiekom doświadczeń i obserwacji przekładających się na logiczną kontynuację sił natury połączoną w jedno dzieło z techniką roz-

Ryc. 4. Stok narciarski na Galicowej Grapie. Osobliwa „brama krajobrazowa” przy głównym wjeździe do Zakopanego (fot. Z. Myczkowski)

Fig. 4. Ski slope on Galicowa Grapa. Especially “landscape gate” at main entrance to Zakopane (photo by Z. Myczkowski)

Ryc. 5. Zespoły wież wiatrowych zdominowały sąsiedztwo przestrzeni publicznych – dróg na pograniczu polsko-niemieckim (fot. Z. Myczkowski)

Fig. 5. Complexes of wind tower mills, has been dominated the neighborhood of public areas – the roads on Polish – German border (photo by Z. Myczkowski)

woju cywilizacyjnego. W szczególności sposób uwidoczniło się to na przestrzeni dziejów w budowach obronnych. Ten rodzaj budowli sięgający zamierzchłych czasów ludzkości wrósł w topografię terenu, jego naturalne właściwości i szatę roślinną. Z natury rzeczy był wpisany w krajobraz w sposób niemal niewidoczny, aby skuteczniej spełniać swoją rolę. Harmonię tworzyła tu logika obrony wymuszająca współzycie z krajobrazem i jego naturalnymi składnikami. Obiekty militarne od zarania dziejów do czasów współczesnych wydają się szanować krajobraz i z nim współgrać ponieważ jest to niezbędnym warunkiem ich skuteczności [Myczkowski, Wielgus, Rymśa-Mazur i in. 2008]. Pracłowiek walczyć musiał na wielu frontach z siłami natury, dzikimi zwierzętami, wreszcie drugim człowiekiem. Jego rozwijane zdolności i doświadczenia w kolejnych pokoleniach dotrwały do naszych czasów stanowiąc podstawę piękna i harmonii w urządzeniu świata. Zapewne szacunek do przyrody jako dzieła stworzenia, ale także do dzieł człowieka wzniesionych w tym duchu stanowią gwarancję powstania krajobrazu zrównoważonego, jego zachowania i rozwoju, a nie zniszczenia.

Osobnym polem jest tu problem rekultywacji obszarów poeksploatacyjnych i wydobywczych. Przykład realizacji parku miejskiego w Bieruniu „Wzgórz Paciorkowców” (Bogdanowski, Myczkowski, Zieliński, Fabijanowska 1994-2000)

wyduje się przeczyć perspektywie „zniszczenia”. Hałdy skały płonnej uformowane (wg idei „ikony krajobrazowej Górnego Śląska profesora Zygmunta Nováka) w gigantyczne kopce – są, zdaniem autorów, owym „krajobrazem od-nowa” wprowadzającym „nową tożsamość miejsca [Myczkowski 2003] o właściwych wartościach estetycznych, widokowych, krajobrazowych i funkcjonalnych na, relatywnie, ogromną skalę (40 ha i 1,8 milionów metrów sześciennych kubatury – por. ryc. 6).

Wydaje się, że inercyjna postać krajobrazu tworzona przy udziale człowieka przez jego urządzenie, uzupełnianie i od nowa komponowanie bierze się z działań podjętych wbrew kanonom i doświadczeniom poprzedników, wbrew warunkom naturalnym, przyrodniczym, klimatowi miejsca i jego relacji przestrzennych. Tworząc krajobraz inercyjny człowiek odrzuca więc cały szereg wartości otrzymanych jako dar natury jak i wartości tworzących tożsamość zapisanych dziełami poprzedników.

Ryc. 6. Park miejski „Wzgórz Paciorkowców” w Bieruniu Nowym. Model przestrzenny 1:500 (J. Bogdanowski, Z. Myczkowski, P. Zieliński z zespołem 1994)

Fig. 6. City park “Paciorkowce Hills” At Bieruń Nowy Silesia region. 3D Model scale 1:500 (J. Bogdanowski, Z. Myczkowski, P. Zieliński and others 1994)

Stąd wystarczy tylko krok do krajobrazu zniaczonego, a właściwie całkowitej negacji wartości krajobrazowej ich zaprzeczenia i odrzucenia [Myczkowski 2008].

Zakończenie – w poszukiwaniu reguł

Summary – searching for rules

Niektóre symptomy koegzystencji człowieka z naturalnym krajobrazem i jego stosunek do jego zachowania, przekształcania i wykorzystania może zmierzać w kierunku stworzenia dwóch przestrzeni (światów) egzystencji człowieka. Nawet daleko idąca urbanizacja i nowoczesna technika, którą człowiek zabudowuje przestrzeń swojej pracy i zdobywania środków do życia, w publicznej, czy społecznej sferze rozwoju będzie tylko jedną z tych przestrzeni. Współczesny człowiek zachowa, miejmy nadzieję, w swoim odwiecznym atawizmie wartość drugiej postaci Świata – Przyrody, w której nadal będzie szukał wytchnienia i potrzeby kontaktu z naturą. Jest to zagadnienie trudne do oceny na przestrzeni życia jednostki, jednego, a nawet kilku pokoleń. Niemniej tendencja kultu nowoczesnych technologii i podporządkowanie im sfery duchowej człowieka nie wytrzymają zapewne próby czasu. Stąd zaobserwować można, zwłaszcza w miastach, wzrastającą tendencję do chociażby rewaloryzacji par-

ków i ogrodów, a nawet tworzenia przestrzeni i krajobrazów zielonych i wodnych o zupełnie „nowym” wyrazie i formie. W odniesieniu do pierwszego obszaru – przykładem może być realizowana od wielu lat i zmierzająca w roku bieżącym do zamknięcia wykonania pierwszych ogrodów – inwestycja rewaloryzacji ogrodów królewskich w Wilanowie (ryc. 7). Przywrócenie dawnej świetności tych, jednych z najpiękniejszych, miejsc w polskim krajobrazie kulturowym wymaga równoległego do zasad „czystej konserwacji” działania wspomagającego w obszarze „kreacji konserwatorskiej”. Jest ona o tyle uzasadniona, że kolejne fazy rewaloryzacji zatarły pierwotną postać na przykład Ogrodu Różanego w mistrzowskim skądinąd rozwiązaniu Profesora Gerarda Ciołka, który, w zniewoleniu socrealistycznym, zachował późnobarokowy klimat kompozycji Bogumiła Pawła Podczażyńskiego. W dobie obecnej można powracać do klimatu pierwotnej dojrzałości tej kompozycji dopełniając ją o znane ze źródeł elementy i nastroj ich „od-nowionej” kompozycji krajobrazowo-ogrodowej.

Tendencje do kontaktu z naturą na większą skalę są dzisiaj odczytywalne w różnorodnych kontekstach krajobrazu i jego skali. Zasadniczą przeszkodą w ich realizacji wydaje się kwestia zamożności jednostki i społeczeństwa, środków, które mogą zostać przeznaczone na edukację, kreację i odtwarzanie ściślejszych więzi człowieka z naturalnym

środowiskiem, w jego, zapewne unowocześnionej, formie. Tu przykładem, w skali obiektu architektury krajobrazu, może być Wielka Zalewa na południowym przedpolu Zamościa. Naturalna jej postać przez stulecia współbrzmiała nie tylko z podstawowym wymogiem bezpieczeństwa twierdzy, ale przesądzała o pięknie i unikatowości lokalnego krajobrazu (ryc. 8).

Dzisiejsza postać zredukowanej znacznie tafli wodnej z mikroskopijną plażą, ale za to zlokalizowaną kilkadziesiąt metrów od Rotundy – miejsca martyrologii dziesiątków tysięcy mieszkańców Zamojszczyzny – stanowi, łącznie ze zdziczałą, przerośniętą „zielenią Twierdzy”, „krajobrazowe zaprzeczenie” miejsca ze Światowej Listy Dziedzictwa UNESCO, które ma posiadać wyjątkową uniwersalną wartość OUV (*outstanding universal value*). Stąd zaproponowano „twórczy powrót” do najbardziej otwartego, potwierdzonego historycznie zasięgu zalewu, ale z równoczesnym wyposażeniem jego funkcji zarówno w miejsca ciszy i kontemplacji, jak i też znakomite punkty i ciągi widokowe, wygodne plaże, ogrody publiczno-prywatne i dominującą adaptację Zamczyska (rezerwatu archeologicznego – jednej z największych w Polsce kompozycji *palazzo in frotecca*) po południowej stronie akwenu (ryc. 9).

Zatem odpowiedzią na pytanie, gdzie zmierza krajobraz „od-nowa” – wydaje się być zrównoważenie krajobrazu jako swoiste sprzężenie

Ryc. 7. Koncepcja konserwatorska aranżacji Ogrodu Różanego w Wilanowie (opr. Z. Myczkowski, J. Wowczak z zesp. 2008)

Fig. 7. Conservatory conceptual design of arrangement of Roses Garden in Wilanów (elab. Z. Myczkowski, J. Wowczak and others, 2008)

PRZEBUDOWA OGRODU RÓŻANEGO PRZY PAŁACU W WILANOWIE RECONSTRUCTION OF THE ROSE GARDEN BY THE WILANÓW PALACE

MUZEUM
PAŁAC W WILANOWIE

Ogród Różany (zwany także *renesansowym*) jest rewolucyjnym według projektu Delfina de Paris Podcałyńskiego z połowy XIX wieku. Ogród w swojej formie stanowił dla króla renesansowe miejsce segregacji, przestrzeń niegdyś dla odpoczynku w kameralnej aranżacji w przestrzeni wyodrębnionej szpalerni, pergoli i mała. Kwiaty w podobne różnice mogą służyć w zachwy, radość i radość z kontemplacji piękna. Pierwotnie w tym miejscu znajdowały się ogrody „fruktifikujące”, dedykowane królowi, którego atrybutem był róż.

Rose Garden (also referred to as a *reco-Renaissance garden*) is currently undergoing a process of restoration based on mid-19th century designs by the architect Delfino de Paris Podcałyński. The author's intention was to create a garden that would allude to the atmosphere of a Renaissance garden which served as a place to rest in its own and intimate surroundings enclosed by lanes of trimmed trees, pergola and low walls. The flower beds planted with roses are intended to fill the visitors with admiration, lead them into a reverie state and bring joy which they experience through the contemplation of beauty. Originally, there were gardens planted with fruit and vegetable which were dedicated to the King whose attribute was the rose.

AUTORSKA PRACOWNIA PROJEKTOWA PROJEKT REWITALIZACJI OPRACOWANY PRZEZ AUTORSKĄ PRACOWNIĘ PROJEKTOWĄ

Opracował zespół składający się z: prof. dr hab. inż. arch. Zbigniew MYCZKOWSKI, mgr inż. arch. Jerzy WÓWCZAK, mgr inż. Aleksandra BAR, mgr inż. Anna MAJ, mgr inż. Jolanta GRABICZAK, inż. Ewa ZBOROWSKA-SEMER, mgr Roman MARCINEK.

zwrotne z ideą zrównoważonego rozwoju... Tego, który „jest postępującą poprawą warunków życia społeczeństwa w kontekście ekologicznym... Wzrost oznacza zwiększenie ilościowe, a rozwój polepszenie jakościowe” [Daly 1996].

Dominacja żywiołu natury przetrwała wiele kataklizmów cywilizacyjnych i zapewne przetrwa także dzisiejsze fascynacje osiągnięciami postindustrialnej i postkosmicznej technologii, która sprowadzona zostanie do właściwej jej, służebnej człowiekowi roli. Większym zagrożeniem wydaje się być duchowe, etyczne i estetyczne zagubienie czło-

wieka mogące skutkować znacznie drastyczniej na przyszłe dzieła ludzkości niż obawa o sugerowane zmiany klimatyczne. Tu kazus obywatela świata, którego kreuje dzisiejsza wolnorynkowa cywilizacja w postaci „idioty konsumpcyjnego” (za Erichem Frommem) wydaje się być szczególnie groźny. Niezbędna staje się konieczność intensywnej edukacji i wykształcenia wrażliwości nowych pokoleń, gdzie nie wystarczy już indywidualizm jednostek żyjących w końcu XIX wieku, które tworzyły wzorce i kanony postępowania dla ogółu. Warto na koniec przypomnieć, że Jan Paweł II stwierdził

przed laty, że „kryzys środowiska jest kryzysem moralnym” [Mirek 2011]. Stąd już prosty wniosek, że wiedza architektoniczno-krajobrazowa nie jest wystarczającym gwarantem zrównoważonego rozwoju krajobrazu „od-nowa”. Konieczna jest równowaga „dwóch skrzydeł” – rozumu i serca; wiedzy i etyki zawodowej.

**Zbigniew Myczkowski
Wojciech Rymsza-Mazur**

Instytut Architektury Krajobrazu, Zakład
Krajobrazu Otwartego i Budowli Inżynierskich
Politechnika Krakowska
Institute of Landscape Architecture, Department
of Countryside and Engineering Structures
University of Technology in Cracow

TWIERDZA ZAMOŚĆ

KONCEPCJA ARCHITEKTONICZNO - KRAJOBRAZOWA TERENÓW POPRZECZNYCH FRONTU POŁUDNIOWEGO TWIERDZY ZAMOŚĆ
STUDIUM ZASIĘGU WIELKIEJ ZALEWY I POŁUDNIOWEGO PRZEDPOLA

PROJEKT PLANU Z 2007-2008 ROKU

PROJEKT PLANU Z 2008 ROKU

PROJEKT PLANU Z 2008 ROKU

PROJEKT PLANU Z 2008 ROKU

PROJEKT PLANU Z 2008 ROKU

PROJEKT PLANU L. 9. CZERWCA

TWIERDZA ZAMOŚĆ

KONCEPCJA ARCHITEKTONICZNO - KRAJOBRAZOWA TERENÓW POŁUDNIOWEGO PRZEDPOLA
WIDOK Z LOTU PTAKA STANU PROJEKTOWANEGO

Ryc. 8 i 9. Zamość „Wielka Zalewa” na przedpolu miasta – miejsca UNESCO. Kreacja krajobrazu „od-nowa” na podstawie historycznych źródeł i według zasady „dobrej kontynuacji” (K. J. Wielgusowie, W. Rymcza-Mazur, Z. Myczkowski i inni 2010)

Fig. 8 and 9. Zamość “The Great Pool” on the foreground of city – the site on UNESCO World Heritage List. Creation of a new landscape according to principle of “good continuation” (K. J. Wielgusowie, W. Rymcza-Mazur, Z. Myczkowski and others 2010)

Literatura

1. Augé M., 2010, *Nie-miejsca. Wprowadzenie do antropologii hipernowoczesności*, PWN, Warszawa.
2. Bogdanowski J. (red), 1994, *O percepcji środowiska*, Zeszyty Naukowe PAN nr 9, Komitet Naukowy przy Prezydium PAN „Człowiek i środowisko”, Instytut Ekologii PAN, Oficyna Wydawnicza, Warszawa, tam: J. Braun (ochrona przyrody), J. Mikułowski-Pomorski (socjologia), E. Małachowicz (środowisko kulturowe), Z. Nęcki (psychologia), K. Wojciechowski (geografia), A. Basista, (architektura), A. Bohm (architektura krajobrazu) A. Karwińska (socjologia miasta), K. Pawłowska (swojskość w architekturze), S. Papp (sztuki piękne), A. J. Korbel (ekozofia).
3. Böhm A., 1994, *Architektura krajobrazu – jej początki i rozwój*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
4. Daly H. E., 2006, *Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development*, Boston.
5. Mirek Z., 2011, *Rozwój zrównoważony w kontekście szeroko rozumianej logiki życia*, referat na seminarium naukowym Edukacja dla zrównoważonego rozwoju, Politechnika Krakowska Międzynarodowe Centrum Kształcenia, Kraków 3 czerwca 2011.
6. Myczkowski Z., 2003, *Krajobraz wyrazem tożsamości w wybranych obszarach chronionych w Polsce*, Politechnika Krakowska Monografie, Kraków.
7. Myczkowski Z., 2008, *Prześłanki do zarządzania krajobrazem kulturowym w obszarach prawnie chronionych – myśli różne* [w:] Zarządzanie krajobrazem kulturowym i kształtowanie społecznych postaw proekologicznych, IAK PK, Komisja Krajobrazu Kulturowego, Polskie Towarzystwo Geograficzne, Konferencja Międzynarodowa Niepołomice 2008. s. 87-91.
8. Myczkowski Z., Wielgus K., 2007, *Krajobrazy zaniechane* [w:] Międzynarodowy Kongres Polskich Architektów Krajobrazu, Sztuka ochrony i kształtowania środowiska twórczość-nauka-dydaktyka, Kraków 20-22 września 2007. s. 179-181.
9. Myczkowski Z., Wielgus K., Środulska-Wielgus J., Rymcza-Mazur W., Chajdys K., 2008, *Rejestracja krajobrazów warownych jako podstawa rewitalizacji dawnych twierdz* [w:] Wiadomości Konserwatorskie, Wrocław, s. 36-55.
10. Myczkowski Z., Wowczak J., 2010, *Przestrzeń publiczna w kreacji konserwatorskiej* [w:] Przegląd Urbanistyczny Rocznik II – 2010 Tom I/II Seria Wydawnicza Towarzystwa Urbanistów Polskich, Wrocław.
11. Novák Z., 1997, *Planowanie regionalne i udział w nim architekta*, Wydanie III jubileuszowe, Politechnika Krakowska, Kraków.
12. Pawlikowski J.G., 2010, *Kultura a natura i inne manifesty ekologiczne*, Biblioteka Obywatela, Łódź.
13. Środulska-Wielgus J., Wielgus K., 2007, *Krajobrazy „przemysłu czasu wolnego”* [w:] Międzynarodowy Kongres Polskich Architektów Krajobrazu, Sztuka ochrony i kształtowania środowiska, twórczość-nauka-dydaktyka, Kraków 20-22 września 2007, s. 172-174.
14. Wielgus K., Rymcza-Mazur W., 2007, *Rejestracja krajobrazów inżynierskich* [w:] Międzynarodowy Kongres Polskich Architektów Krajobrazu, Sztuka ochrony i kształtowania środowiska, twórczość-nauka-dydaktyka, Kraków 20-22 września 2007, s. 106-109.

Folwark Wilanowski – zapomniane miejsce historyczne

Małgorzata Kaczyńska, Anna Różańska

Wilanów Manorial
Economy –
a Forgotten
Historic Site

Wstęp

Introduction

Folwark Wilanowski to unikalny zespół dawnych zabudowań folwarcznych towarzyszących podmiejskiej rezydencji magnackiej. Obszar dawnego Folwarku Wilanowskiego położony jest na południe od założenia pałacowo-ogrodowego w Wilanowie, obecnej siedziby Muzeum Pałac w Wilanowie, wzdłuż ulicy Stanisława Kostki Potockiego, dawnej drogi łączącej rezydencję wilanowską z pobliską wsią Powsinek. Pomimo, że obiekt od 1945 roku pozostaje we władaniu kilku użytkowników oraz pomimo wielu lat niewłaściwej gospodarki terenem, jeszcze do niedawna w dużej mierze czytelny był układ przestrzenny założenia folwarcznego. W ostatnich latach teren folwarku jest sukcesywnie zabudowywany nowoczesną zabudową mieszkaniową. Artykuł ma na celu przybliżenie problematyki ochrony konserwatorskiej założenia folwarcznego w Wilanowie wynikającej z niewystarczającej ochrony prawnej obiektu i skomplikowanych stosunków własnościowych. W artykule przeanalizowana została historia powstania Folwarku Wilanowskiego oraz formy ochrony konserwatorskiej obiektu i struktura władania jego przestrzenią. Na podstawie wizji lokalnej i aktualnej ortofotomapy¹ Warszawy dokonano analizy współczesnego zagospodarowania przestrzennego obszaru

i stanu zachowania historycznych zabudowań. Na podstawie analizy oceniono zmiany, które zaszły w jego strukturze przestrzennej i określono, w jakim stopniu możliwa jest dziś ochrona walorów historycznych folwarku.

Historia powstania Folwarku Wilanowskiego

History of Wilanów manorial economy establishment

Obszar dawnego Folwarku Wilanowskiego, którego relikty są czytelne we współczesnym krajobrazie Wilanowa, został ukształtowany na przestrzeni drugiej połowy XVIII i pierwszej połowy XIX wieku. Historycznie pełnił rolę zaplecza gospodarczego rezydencji wilanowskiej. Stanowił również integralny element kompozycyjny założenia pałacowo-ogrodowego. Kolejne zabudowania folwarczne postawały na zlecenie zmieniających się właścicieli rezydencji – Augusta Czartoryskiego, Izabelli Lubomirskiej i Stanisława Kostki Potockiego. Projekty zabudowań wykonywali znani architekci tacy jak Chrystian Piotr Aigner, Szymon Bogumił Zug i Jan Kotelnicki. Założenie folwarczne przylegało bezpośrednio do południowej części ogrodów wilanowskich – tak zwanego ogrodu angielsko-chińskiego i obejmowało obszar ograniczony terenami

założenia ogrodowego i Potokiem Służewieckim od północy, brzegiem Jeziora Wilanowskiego od wschodu, ulicą Zygmunta Vogla od południa i ulicą Przyczółkową od zachodu. W skład historycznego założenia folwarcznego wchodziły liczne zabudowania gospodarcze i mieszkalne rozlokowane po obu stronach drogi prowadzącej do pobliskiej wsi Powsinek, obecnej ulicy Stanisława Kostki Potockiego. Po wschodniej stronie drogi zlokalizowany został budynek obory zaprojektowany przez Chrystiana Piotra Aignera, tak zwana Holendernia², która od strony ogrodu wilanowskiego otrzymała neogotycką fasadę, a tuż za nią Lamus i piwnica. Po południowej stronie Holenderni, pod koniec XVIII wieku, wystawiony został niewielki dworek według projektu Chrystiana Piotra Aignera przebudowany przez Szymona Bogumiła Zuga – Dom Ekonoma zwany Domem Podstarościego³, połączony z Holendernią murem ozdobionym ostrołukowymi arkadami, a naprzeciwko niego stanął budynek stajni. Pomiędzy zabudowaniami ukształtowany został dziedziniec folwarczy, do którego prowadziła droga prostopadle odchodząca od drogi w kierunku Powsinka. Przy tej drodze wystawiono w końcu XVIII wieku jeszcze jeden budynek mieszkalny tak zwany Dom Malarza Kozłowskiego [Sikora 2007]. Na południe od dziedzińca folwarcznego, nad brzegiem Jeziora Wilanowskiego zlokalizowane zostały: dom dla służby, tak zwany

Czworak, nad stawem, stodoła, obora i towarzyszące budynki gospodarcze. Pod koniec XIX wieku w rejonie ulicy Zygmunta Vogla wybudowano budynek Fabryki Marmolady (tak zwanej Starej Gorzelni) mieszczącej przetwórnnię owoców i warzyw, a później gorzelnię [Sikora 2007]. Obok fabryki wystawiono Stróżówkę. Po zachodniej stronie drogi w kierunku Powsinka wybudowano dwa równoległe do siebie budynki Spichrzy przebudowane na początku XIX wieku na browar. Za budynkami Spichrzy wybudowane zostały: budynek mieszkalny, tak zwany Czworak Młyński i kilka innych budynków gospodarczych. Na terenie Folwarku Wilanowskiego powstała też na przełomie XIX i XX wieku Szkoła oraz Lazaret wybudowany w pierwszej połowie XX wieku – obecnie niewielki drewniany Dworek zlokalizowany przy skrzyżowaniu drogi do Powsinka – ulicy Stanisława Kostki Potockiego z obecną ulicą Zygmunta Vogla [Sikora 2007]. Po 1945 roku Folwark Wilanowski, podobnie jak całe założenie pałacowo-ogrodowe w Wilanowie, na mocy reformy rolnej przeszedł na własność Skarbu Państwa, a następnie został przekazany w użytkowanie wieczyste różnym użytkownikom. Tym samym przestał pełnić funkcję zaplecza gospodarczego rezydencji wilanowskiej. Pod zarządem nowych użytkowników, w tym Rolniczego Zakładu Doświadczalnego SGGW zajmującego teren północny folwarku z licznymi zabudowaniami gospodarczymi i miesz-

kalnymi, obiekt popadał w ruinę. Jednocześnie na obszarze folwarku począwszy od lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku zaczęto wprowadzać nową zabudowę mieszkaniową. Jako pierwsze wybudowane zostały niewielkie domki jednorodzinne wzdłuż ulicy Przyczółkowej, a następnie dwa kilkukondygnacyjne budynki mieszkaniowe przeznaczone dla pracowników SGGW przy ulicy Stanisława Kostki Potockiego, które stanęły na miejscu dawnych zabudowań folwarczych. Pozostałe zabudowania folwarczne w większości nie były właściwie użytkowane ani remontowane. Obudowywane prowizorycznymi „dobudówkami” ulegały coraz większej degradacji. Wyjątek stanowił jeden z budynków Spichrzy, który został wyremontowany i zaadaptowany na siedzibę urzędu warszawskiej Dzielnicy Wilanów, a teren go poprzedzający przeznaczono na parking. Pomimo niewłaściwego użytkowania terenu folwarku i wprowadzania w jego obręb nowej zabudowy bez całościowej koncepcji jego zagospodarowania, jeszcze do początku obecnego wieku, przetrwał w dużej mierze układ przestrzenny założenia folwarcznego i zachowała się znaczna część zabudowań między innymi: Holendernia, Dom Podstarościego – dwa z budynków tworzących dziedziniec folwarczy (trzeci z budynków wyznaczających dziedziniec się nie zachował) dwa Spichrze, oba Czworaki, budynek Fabryki Marmolady, Szkoła, Lazaret, drewniany Dworek, Dom Malarza

Kozłowskiego i Stróżówka, Lamus i piwnice.

Formy ochrony konserwatorskiej i struktura własnościowa terenu

Forms of conservator's protection and structure of land ownership

Po 1945 roku, na mocy reformy rolnej, Folwark Wilanowski wraz z całym dobrami wilanowskimi przeszedł na własność państwa. Jego obszar został podzielony między trzech użytkowników wieczystych. Północna część folwarku, ograniczona ulicą Przyczółkową od zachodu oraz Jeziorem Wilanowskim i parkiem wilanowskim od północy i wschodu, wraz z większością zabudowań folwarcznych została oddana w użytkowanie wieczyste Rolniczemu Zakładowi Doświadczalnemu SGGW. Blisko dwuhektarową część południową z dawnym budynkiem Fabryki Marmolady (tak zwanej Starej Gorzelni) u zbiegu ulic Zygmunta Vogła i Stanisława Kostki Potockiego przekazano w użytkowanie wieczyste Spółdzielni „Społem” [Szpanowski 2006 i 2008]. Głównym inwestorem na terenie nieruchomości została Spółka Delpha Investments Group. Teren nad Jeziorem Wilanowskim oddano pod zarząd Miastu Stołecz-

nemu Warszawy, a następnie w wyniku przekształceń własnościowych przekazano spółce z.o.o „Arche” [Szpanowski 2006 i 2008].

Teren folwarku jest objęty ochroną konserwatorską w ramach wpisu do rejestru zabytków „Wilanowa – założenia urbanistycznego” w lipcu 1965 roku (nr rej. 639/1) i ponownego w 1973 roku. Treść decyzji z lipca 1965 roku została dodatkowo wyjaśniona postanowieniem z dnia 6.10.2006 roku⁴. Zgodnie z tym postanowieniem w obrębie chronionego założenia urbanistycznego znajduje się teren położony na południe od rezydencji wilanowskiej ograniczony ulicą Zygmunta Vogła i kanałem biegnącym wzdłuż ulicy Przyczółkowej. Zgodnie z opinią Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków z 2005 roku⁵ dotyczącą granic wpisu założenia wilanowskiego do rejestru zabytków, folwark powinien zostać wpisany do rejestru jako samodzielny obiekt. Postulowane przez autorów opracowania granice ochrony dla folwarku powinny przebiegać od krańca Jeziora Wilanowskiego wzdłuż ulicy Zygmunta Vogła do skrzyżowania z ulicą Stanisława Kostki Potockiego, dalej wzdłuż tej ulicy, obejmując posesję z Lazaretem do wewnętrznej ulicy za południowym Spichrzem i dalej do wewnętrznej ulicy wzdłuż budynków pracowników SGGW, następnie wzdłuż tej ulicy do brzegu Potoku Służewieckiego i dalej do ulicy Stanisława Kostki Potockiego, potem wzdłuż tej ulicy do posesji

nr 6 (Dom Podstarościego, Holendernia) z tą posesją, a następnie wzdłuż ogrodzenia pomiędzy terenem folwarku a ogrodem wilanowskim do Jeziora Wilanowskiego. Wpisanie do rejestru zabytków folwarku postulowano też w projekcie planu ochrony dla Wilanowskiego Parku Kulturowego⁶. Postulaty uznano za bezzasadne w związku z uzyskaniem w 2006 roku wyjaśnień dotyczących wpisu do rejestru zabytków całego założenia urbanistycznego Wilanowa.

Wpisem do rejestru zabytków objęta została część zabudowań folwarcznych: Holendernia (ulica Stanisława Kostki Potockiego 6A), Dom Podstarościego (ulica Stanisława Kostki Potockiego 6A), Spichrze (ulica Stanisława Kostki Potockiego 7 i 11), Fabryka Marmolady, tak zwana Stara Gorzelnia (ulica Stanisława Kostki Potockiego 2). Do wojewódzkiej, a tym samym gminnej ewidencji zabytków włączono: drewniany Dwór – dawny Lazaret (ulica Stanisława Kostki Potockiego 1), Dom Kozłowskiego – Dom Służby Pałacowej (ulica Stanisława Kostki Potockiego 6), mur przy Holenderni (ulica Stanisława Kostki Potockiego 6), Folwark (ulica Stanisława Kostki Potockiego 6A), oba Czworaki (ulica Stanisława Kostki Potockiego 6B i 7A), Lamus – Dom Rybaka (ulica Stanisława Kostki Potockiego 6A) oraz dawny budynek Szkoły (ulica Przedatki).

Pomimo istniejących form ochrony prawnej Folwark Wilanowski nie sprawia wrażenia obiektu

chronionego. Obszar należący do SGGW, w obrębie którego zlokalizowana jest większość zabudowań folwarcznych, jest nieuporządkowana i zaniedbana. Na pozostałych terenach znajdujących się w rękach nowych inwestorów powstały osiedla mieszkaniowe przytłaczające swoją skalą założenia folwarczne. Pod opieką obecnych użytkowników terenu budowle zabytkowe niszczeję i tracą swoje walory zabytkowe. Czytelnym przykładem są obiekty takie jak Czworaki, niezagospodarowany Spichlerz czy Holendernia. Inne z kolei poddawane są niekorzystnym przebudowom, w wyniku których zmieniona zostaje drastycznie ich forma architektoniczna, tak jak miało to miejsce w przypadku dawnej Fabryki Marmolady.

Współczesne zagospodarowanie przestrzenne Folwarku Wilanowskiego

Present Wilanów manorial economy land development

Obecnie na terenie dawnego Folwarku Wilanowskiego trudno odnaleźć historyczny układ urbanistyczny. Większość zabudowań gospodarczych i mieszkalnych zlokalizowanych w północnej części założenia po obu stronach ulicy Stanisława Kostki Potockiego jest w stanie katastrofalnym. Nie zachowała

się forma historycznego dziedzińca folwarcznego, który tworzyły budynki Holenderni, Dom Podstarościego i wyburzony w latach powojennych budynek gospodarczy zamykający dziedziniec od zachodu. Obecnie przestrzeń ta jest rozdzielona prowizorycznym ogrodzeniem z metalowej siatki. Zabudowania znajdujące się po południowej stronie – Dom Podstarościego i Dom Malarza Kozłowskiego są wykorzystywane jako budynki mieszkalne. Są to niewielkie budynki ceglane, murowane i otynkowane kryte dachówką, dwu i jednokondygnacyjne. Oba domy, na tle pozostałych dawnych zabudowań folwarcznych, są w stosunkowo najlepszym stanie technicznym. W obrębie wygradzonego obszaru znajduje się parterowy budynek dawnej Holenderni. Zabytkowa budowla Holenderni wykonana została z cegły ceramicznej i przykryta dachówką. Od strony dziedzińca folwarcznego budynek jest otynkowany natomiast północna fasada od strony ogrodowej jest nieotynkowana i otrzymała wystrój neogotycki. Obecnie Holendernia oraz poprzedzający ją teren dawnego dziedzińca folwarcznego użytkowane są przez dwie firmy: jedną zajmującą się serwisem samochodów Land Rover i drugą zajmującą się naprawą samochodów osobowych i dostawczych. Obszar tej części folwarku pozostaje w kompletnym nieładzie. Od tej strony trudno też dostrzec walory zabytkowe historycznej Holenderni podziwianej przez spacerujących po ogrodach

wilanowskich, którzy widzą tylko ceglana neogotycką fasadę, nie mając często świadomości, w jakim stanie budowla znajduje się od strony zaplecza gospodarczego dawnej rezydencji magnackiej. Wygląd budynku świadczy o braku prowadzenia jakichkolwiek remontów i napraw elewacji czy pokrycia dachowego. Dodatkowo wygląd dziedzińca folwarcznego szpecą wystawione w sąsiedztwie Holenderni prowizoryczne budowle użytkowe (ryc. 1).

Po południowej stronie ogrodu otaczającego dawny dziedziniec folwarczy z Holendernią na przestrzeni ostatnich kilku lat powstały nowe osiedla mieszkaniowe. Pierwszą z inwestycji jest powstały w 2008 roku kompleks mieszkalny z towarzyszącą funkcją handlową – Rezydencja Królewska. Kompleks obejmuje pięć dwu i trzykondygnacyjnych budynków z mieszkaniami oraz dwadzieścia dwa domy jednorodzinne w zabudowie bliźniaczej i szeregowej. Na kondygnacji podziemnej kompleksu zlokalizowany jest jednopiętrowy garaż z miejscami parkingowymi⁷. Zabudowa kompleksu nie różni się niczym od typowych gęsto zabudowanych grodzonych osiedli mieszkaniowych z niewielkimi dziedzińcami wewnętrznymi powstających na terenie miasta i najbliższych przedmieść. Skala zabudowy przytłacza historyczne obiekty zlokalizowane w bezpośrednim sąsiedztwie, takie jak budynki folwarczne czy obiekty na terenie założenia pałacowo-

Ryc. 1. Folwark Wilanowski: 1 – Czworak Młyński; 2 – niewyremontowany Spichlerz; 3 – Spichlerz zaadaptowany na Urząd Dzielnicy Wilanów; 4 – domy jednorodzinne wzdłuż ul. Przyczółkowej; 5 – Dom dla służby (Dom Malarza Kozłowski); 6 – Dom Podstarościego; 7 – Holendernia wraz z dziedzińcem folwarcznym; 8 – osiedle mieszkaniowe za dziedzińcem folwarcznym.

Fig. 1. Wilanów Manorial Economy: 1 – building with living quarters for farm labourers; 2 – not renovated Granary; 3 – Granary adapted for the Wilanów District Municipality; 4 – single-family houses along Przyczółkowa Street; 5 – house for the servants (House of painter Kozłowski); 6 – Steward's Manor-house; 7 – cowshed called Holendernia with the manorial economy courtyard; 8 – housing estate behind the farm courtyard.

-ogrodowego w Wilanowie. Dodatkowo kilkunadcondygnacyjne budynki kompleksu zakłócają widok od strony ogrodów wilanowskich w stronę folwarku. W obrębie osiedla znalazł się też zabytkowy budynek dawnej Fabryki Marmolady (Stara Gorzelnia). Fabryka została wyremontowana i przebudowana. Obecnie na jej terenie znajduje się ośrodek SPA z gabinetami odnowy biologicznej i instytutem kosmetycznym. Obecnie dolna część budynku jest otynkowana, a górne partie elewacji z czerwonej cegły pozostawiono nieotynkowane. W wyniku przebudowy budynek stracił dawny charakter, a otaczająca zabudowa mieszkaniowa przytłacza go swoją skalą.

Drugą inwestycją jest powstały w 2010 roku dwupiętrowy budynek o nazwie Villa Vogla⁸. Zlokalizowany jest niemal nad samym brzegiem Jeziora Wilanowskiego, leżącego w obrębie Warszawskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu i w bezpośrednim sąsiedztwie dawnego domu dla służby dworskiej tak zwanego

Czworaka nad Jeziorem. Budynek ma kształt podkowy z dziedzińcem wewnętrznym otwartym na jezioro. W budynku również znajdują się garaże podziemne z miejscami parkingowymi dla mieszkańców. Podobnie jak w przypadku poprzedniej inwestycji architektura kompleksu przytłacza swoją skalą obiekty historyczne. Ogrodzenie osiedla zlokalizowane w bardzo niewielkiej odległości od linii brzegowej jeziora utrudnia do niego dostęp i nie pozwala na spójne zagospodarowanie jego brzegów. Katastrofalny jest stan techniczny Czworaka nad Jeziorem – niewielkiego krytego papą otynkowanego budynku z cegły. Jego wygląd świadczy, że od wielu lat jest praktycznie nie remontowany i obecnie grozi zawaleniem. Mimo tak złego stanu technicznego budowli, do niedawna mieszkali tu jeszcze byli pracownicy gospodarstwa SGGW. Czworak jest ledwie widoczny i trudno dostępny od strony jeziora ze względu na naturalnie rozrastającą się roślinność łęgową.

Obszar po zachodniej stronie ulicy Stanisława Kostki Potockiego, ograniczony ulicą Przyczółkową, został częściowo zagospodarowany już w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych. Wtedy wybudowano wzdłuż ulicy Przyczółkowej bliźniacze niewielkie domki jednorodzinne z ogródkami, dość harmonijnie wpisujące się w ówczesny wiejsko-podmiejski krajobraz Wilanowa, oraz dwa kilkunadcondygnacyjne bloki mieszkalne dla pracowników SGGW stanowiące obcy element w przestrzeni założenia folwarcznego. W obrębie folwarku znajdują się nadal dwa zabytkowe Spichrze, dom dla służby zwany Czworakiem Młyńskim i jeszcze jeden budynek gospodarczy. Jeden ze Spichrzy został wyremontowany i zaadaptowany na siedzibę Urzędu Dzielnicy Wilanów. Drugi z nich pozostaje częściowo użytkowany jako budynek mieszkalny, a jego stan techniczny jest zły. W podobnym stanie pozostaje Czworak pełniący także funkcję mieszkalną. Oba budynki sprawiają

wrażenie nieremontowanych od lat. Teren wokół dawnych zabudowań folwarcznych w tej części założenia, oprócz dwóch bloków mieszkalnych SGGW, pozostaje niezabudowany. Obserwując to, co dzieje się po wschodniej stronie ulicy Stanisława Kostki Potockiego, można spodziewać się dalszych inwestycji budowlanych także w zachodniej części folwarku. Obszar na południe od terenu z dawnymi zabudowaniami folwarcznymi i blokami mieszkaniowymi SGGW, pomiędzy prostopadłą do ulicy Stanisława Kostki Potockiego ulicą Przedatki i równoległą do niej ulicą Zygmunta Vogla stanowią prywatne działki z domami jednorodzinnymi. W tej części zachowały się dwa historyczne budynki: Drewniany Dwór (dawny Lazaret) i dawna Szkoła. Oba budynki są w stosunkowo dobrym stanie technicznym, choć w wyniku zabudowy sąsiednich tere-

nów stały się słabo czytelne w przestrzeni. Dwór pełni obecnie funkcję galerii sztuki, a budynek dawnej szkoły nie jest użytkowany (ryc. 2).

Podsumowanie

Conclusion

Podsumowując, obszar Folwarku Wilanowskiego, mimo ochrony prawnej poszczególnych obiektów budowlanych oraz układu urbanistycznego, w dużej mierze został bezpowrotnie zniszczony. Decyzja o wprowadzeniu w obręb założenia folwarcznego nowej szeregowej, wielokondygnacyjnej zabudowy mieszkaniowo-usługowej zniweczyła odtworzenie w pełni jego historycznej formy przestrzennej. Forma architektury nowopowstałych osiedli nie nawiązuje swoją stylistyką do historycznych tradycji Wilanowa.

Działki budowlane obydwu developerów zabudowano wykorzystując maksymalnie dopuszczalne zagęszczenie zabudowy nie starając się wkomponować nowych inwestycji w historyczną przestrzeń, ani utrzymać dotychczasowej formy zabudowy rozdrobnionej z domami wolnostojącymi otoczonymi ogrodami. Kolejnym czynnikiem degradującym obszar folwarku jest brak opieki nowych użytkowników nad historycznymi zabudowaniami w jego obrębie oraz niewłaściwy sposób ich wykorzystania powodujący często ich dalszą degradację i niszczenie. Przykładem takiej sytuacji może być katastrofalny stan techniczny Czworaka nad Jeziorem, czy kompletna degradacja dawnego dziedzińca folwarcznego przed zabytkową Holendernią wykorzystywanego jako plac do napraw samochodów.

Ryc. 2. Folwark Wilanowski: 1 – Drewniany Dwór – galeria sztuki; 2 – dawna Fabryka Marmolady – ośrodek SPA; 3 – apartamentowiec nad brzegiem Jeziora Wilanowskiego; 4 – Czworak nad Jeziorem; 5 – dawna Szkoła; 6 – nowy kompleks mieszkaniowy naprzeciwko Szkoły; 7 – dziedziniec folwarczy między Holendernią a Domem Podstarościęgo; 8 – bloki mieszkalne dla pracowników SGGW.

Fig. 2. Wilanów Manorial Economy: 1 – Wooden Manor-house – art gallery; 2 – former Factory of Marmalade – SPA Centre; 3 – apartment-house by the Wilanów Lake; 4 – building with living quarters for farm labourers situated by the Wilanów Lake; 5 – former School; 6 – new housing estate opposite the School; 7 – manorial economy courtyard between the Holendernia and the Administrator's Manor-house; 8 – block of flats for the Warsaw University of Life Sciences employees.

Mimo tak tragicznej sytuacji Folwarku Wilanowskiego nadal możliwe jest odtworzenie części historycznego układu urbanistycznego założenia poprzez uporządkowanie terenu pomiędzy Holendernią i Domem Podstarościego i zrekonstruowanie budynku gospodarczego zamkniętego dziedzińca folwarcznego od zachodu. Ratunkiem dla niszczącej historycznej zabudowy byłoby znalezienie dla niej nowej funkcji nie powodującej ich dalszej degradacji i pozwalającej na właściwe wyeksponowanie jej walorów zabytkowych. Dobrym rozwiązaniem byłoby wykorzystanie budynków do poszerzenia i wzbogacenia oferty Muzeum Pałac w Wilanowie – gospodarza założenia pałacowo-ogrodowego graniczącego bezpośrednio z terenem folwarku. Kolejną kwestią jest niedopuszczenie do dalszej chaotycznej zabudowy obszaru folwarku. Pożądane byłoby ustalenie założeń projektowych dla ewentualnych przyszłych inwestycji w zachodniej części założenia, w rejonie zabytkowych Spichrzy tak, by nowoprowadzana zabudowa miała charakter rozdrobniony nawiązujący do tradycyjnych form architektonicznych Wilanowa.

Małgorzata Kaczyńska
Anna Różańska

Katedra Sztuki Krajobrazu
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie
Landscape Art Department
Warsaw University of Life Sciences – SGGW

Literatura

1. Korzeń J., Myczkowski Z., Kaczyńska M., Korzeń K., Wielochowska M., 2009, *Projekt Planu Ochrony Wilanowskiego Parku Kulturowego*, Fundacja Karkonoska, Jelenia Góra – Warszawa.
2. Sikora D., 2007, *Problematyka granic ochrony konserwatorskiej rezydencji wilanowskiej i związanego z nią krajobrazu kulturowego* [w:] „Przyroda i miasto”, Wydawnictwo SGGW, tom X, część II, s. 347-363, Warszawa.
3. Sikora D., Hanaka A., 2005, *Opinia dotycząca podstawowych granic wpisu założenia wilanowskiego do rejestru zabytków*, KOBiDZ, Warszawa.
4. Szpanowski P., 2006, *Zmiany w zagospodarowaniu przestrzennym otoczenia rezydencji wilanowskiej* [w:] „Przyroda i miasto”, Wydawnictwo SGGW, tom VIII, s. 159-179, Warszawa.
5. Szpanowski P., 2008, *Rezydencja wilanowska – pożądane sąsiedztwo?* [w:] „Zielone światy”, Wydawnictwo SGGW, s. 210-233, Warszawa.
6. http://www.delphi.pl/pl/rezydencja_krolewska.html, maj 2011
7. <http://www.arche.pl/oferta/villa-vogla>, maj 2011
8. <http://www.mapa.um.warszawa.pl/mapa/Mapa.aspx?service=Today>, maj 2011

Przypisy

- ¹ <http://www.mapa.um.warszawa.pl/mapa/Mapa.aspx?service=Today>.
- ² Rejestr zabytków nr 639/18; 01.07 1965.
- ³ Rejestr zabytków nr 639/19; 01.07 1965.
- ⁴ Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków, Postanowienie nr 937/06.
- ⁵ Opinia dotycząca podstawowych granic wpisu założenia wilanowskiego do rejestru zabytków, D. Sikora i A. Hanaka, KOBiDZ, Warszawa 2005.
- ⁶ Projekt Planu Ochrony Wilanowskiego Parku Kulturowego. Autorzy: arch. Janusz Korzeń i prof. dr hab. arch. Zbigniew Myczkowski (koordynatorzy), dr inż. arch. Krajobrazu Małgorzata Kaczyńska, mgr hist. sztuki Krzysztof Korzeń, mgr inż. arch. krajobrazu Marta Wielochowska, Fundacja Karkonoska, Jelenia Góra – Warszawa, marzec 2009 r.
- ⁷ Informacje pochodzą ze strony internetowej developera Delpha Investments Group Sp. z o.o. http://www.delphi.pl/pl/rezydencja_krolewska.html.
- ⁸ Informacje pochodzą ze strony internetowej developera Arche Sp. z o.o. <http://www.arche.pl/oferta/villa-vogla>.

Nowy krajobraz jako efekt zagospodarowania turystycznego na przykładzie obiektu Bukovel na Ukrainie

Emilia Marks

New Landscape as
a Result of the Tourist
Development Based
on the Bukovel
Facility in Ukraine

Wprowadzenie

Introduction

Walory turystyczne obszaru, regionu czy kraju są możliwe do udostępniania zainteresowanym po uprzednim zagospodarowaniu terenu. Takie inwestycje powinny być prowadzone w sposób planowy, uwzględniający przede wszystkim interes środowiska przyrodniczego, w które ingerujemy poprzez wprowadzanie infrastruktury. Chaotyczne działania w tym zakresie są bowiem procesem krótkowzrocznym, gdyż nadmierna koncentracja elementów zabudowy zmienia istniejący krajobraz, a w przyszłości zbyt silna presja turystyczna doprowadzi do szybkiej degradacji jego walorów.

Na świecie można wskazać szereg przykładów dobrego zainwestowania w przygotowanie odpowiednich produktów turystycznych, które nawet w miarę intensywnego rozwoju nie zmniejszają walorów początkowych krajobrazu [Nowak 2009]. Działaniem pozytywnym są także zabiegi prowadzone w ramach rekultywacji terenów zdewastowanych, a jednym z kierunków wykorzystania tak odzyskanych terenów jest użytkowanie rekreacyjno-turystyczne [Biernacka 2009; Pancewicz 2009].

Rejony podgórskie i górskie to tereny o wyjątkowych walorach krajobrazowych. W klimacie umiarkowanym pełnią różnorodne funkcje turystyczne, a nierzadko także uzdrowiskowe, praktycznie przez

cały rok. Wielu autorów podkreśla, że turystyka górską piesza po wyznaczonych szlakach jest stosunkowo mało inwazyjną formą oddziaływania na środowisko i pozwala zachować unikatowe walory bez zbytniego uszczerbku [Pardela 2009; Staffa 2010]. Pracownicy Uniwersytetu Śląskiego, na podstawie badań prowadzonych w Karkonoskim Parku Narodowym, przytaczają kontrargumenty. Właśnie z uwagi na fakt, że szlaki piesze są eksploatowane przez cały rok, przyroda nie ma czasu na regenerację. Podobne obserwacje autorzy poczynili na szlakach w Bieszczadzkim Parku Narodowym, szczególnie na odcinkach prowadzonych poza granicami lasu i w okresie wzmożonych opadów [Myga-Piątek; Jankowski 2009]. Jeszcze większe problemy stwarza wprowadzanie zabudowy (schroniska, obiekty sanatoryjne), nie zawsze harmonijnie wkomponowanej w otoczenie [Balińska 2007]. Silnie zalesione stoki górskie są także doskonałym terenem do zakładania tzw. parków rowerowych. Zagospodarowanie terenu zależy od rodzaju „dyscypliny”, np. zjazdy na czas po naturalnych stromych stokach (tzw. *Downhill*), slalomy lub dowolne trasy zjazdowe (*Freeride*) [Chybalska 2007].

Wielu osobom góry jednoznacznie kojarzą się z możliwością uprawiania narciarstwa w różnych formach, w tym najbardziej agresywnego dla krajobrazu górskiego narciarstwa zjazdowego [Staffa 2007]. „Zaproszenie” na stok narciarzy

oznacza konieczność przygotowania tras zjazdowych zaopatrzonych w wyciągi, z racji uwarunkowań ekonomicznych najlepiej w szerokiej skali. Działania te naturalnie poprzedza wycinka drzew, co przyczynia się nie tylko do obniżenia walorów widokowych krajobrazu górskiego, ale zwiększa zagrożenia lawinowe i pogłębia zjawisko erozji stokowej. Obserwuje się przy tym liczne przykłady swoistej rywalizacji o przestrzeń, w której wygrywa agresywniejszy. Nowo zbudowana trasa zjazdowa wraz z wyciągiem szatkuje bowiem istniejące wcześniej, wytyczone w poprzek stoków, szlaki piesze. Równie niekorzystnie oddziałuje towarzysząca wyciągom i trasom infrastruktura w postaci bazy noclegowo-żywieniowej.

Materiały i metody

Materials and methods

W pracy wykorzystano materiały zgromadzone podczas pobytu studyjnego na Ukrainie realizowanego w sierpniu 2010 r. w ramach projektu „Wymiana wzajemnych doświadczeń doradztwa rolniczego pomiędzy Polską i Ukrainą w zakresie rozwoju rolnictwa, w tym ekologii i odnawialnych źródeł energii”. W trakcie lustracji terenowej w kompleksie narciarskim Bukovel wykonano dokumentację fotograficzną i ocenę wizualną elementów zagospodarowania. Podczas wywiadu bezpośredniego przeprowadzonego

z przedstawicielami dyrekcji ośrodka zebrano informacje na temat historii powstania, bieżącej działalności i planów rozwojowych obiektu. Ponadto przeprowadzono sondaż diagnostyczny wśród gości na temat ogólnej opinii o ofercie. Ostateczne konkluzje opracowano na podstawie wyników oceny wizualnej, sondażu i analizy literatury przedmiotu.

Charakterystyka i ocena obiektu Bukovel

Characteristics and evaluation of the Bukovel facility

Bukovel to największy w Zachodniej Ukrainie kompleks narciarski, budowany od podstaw w jednym z ciekawszych regionów Karpat – na Huculszczyźnie. Zlokalizowany jest w obwodzie Iwanofrankovsk (dawny Stanisławów) w pobliżu miejscowości Polanica należącej do miasta na prawach rejonu Jaremca. Obiekt usytuowano na stokach trzech gór: Bukovel (1127 m n.p.m.), Czarna Klewa (1246 m n.p.m.) i Dowga (1372 m n.p.m.). Jeszcze przed dziesięciu laty na mapach Ukrainy można było znaleźć jedynie górę Bukovel, nie było tam nawet osady, w chwili obecnej inwestycja poraża rozmiarem działań. W zamyśle głównych udziałowców – bankowców z PrivatBank – Bukovel miał być

odpowiedzią Ukrainy na zachodnie, alpejskie kurorty narciarskie i zapewnić nawet najwybredniejszym narciarzom moc atrakcji, uwzględniając jednocześnie różne stopnie ich umiejętności. Inwestycję zaplanowano z wielkim rozmachem, zakładając znaczącą dynamikę jej rozwoju. W okresie dziewięciu lat zbudowano i udostępniono narciarzom 14 wyciągów narciarskich, obsługujących ponad 20 tras o zróżnicowanym stopniu trudności, łącznej długości ok. 55 km. Przebieg tras aranżowali specjaliści sprowadzeni w tym celu z Kanady, zaprojektowano je w taki sposób, że wsiadając w dowolnym miejscu można korzystać ze wszystkich dostępnych tras bez potrzeby zdejmowania nart. Wszystkie trasy są dośnieżane, niektóre także oświetlone. W projekcie uwzględniono połączenie trzech sąsiadujących szczytów systemem tras, natomiast wyposażenie wyciągów sprowadzono z Austrii, Szwajcarii i Włoch. Baza noclegowa „na miejscu” składa się jak dotąd z sześciu kompleksów hotelowych, kempingu oraz czterech dużych obiektów SPA (www.bucovel.com). Ponadto jak grzyby po deszczu pojawiają się w bliższej i dalszej okolicy prywatne hotele oraz pensjonaty. Zazwyczaj są one konkurencyjne cenowo i nierzadko zapewniają swoim gościom dojazd pod sam wyciąg. W efekcie frekwencja gości na terenie kompleksu narciarskiego znacząco przekracza pojemność lokalnej bazy noclegowej. W czasie jednego z marcowych

weekendów w 2010 roku przebywało ok. 10 tysięcy narciarzy a bramki przy wyciągach zanotowały 15 tys. przejść [Wroński 2010]. Ofertę noclegową uzupełniają obiekty żywieniowe w postaci kilku restauracji, pubów i sieci drobnych lokali gastronomicznych rozlokowanych niemal przy każdym wyciągu. W zasięgu ręki narciarza jest także sklep sportowy, wypożyczalnia sprzętu, kioski z pamiątkami oraz ogólnodostępne wielopoziomowe parkingi.

Sytuacja gospodarcza Ukrainy jest obecnie silnie zróżnicowana regionalnie. Kraj posiada wybitne walory przyrodnicze i kulturowe, wynikające z odrębności zamieszkujących tu grup etnicznych. Jednakże szczególnie obszary wiejskie pozostają mocno niedoinwestowane pod względem infrastruktury, co znacząco ogranicza możliwości wykorzystania tego potencjału w rozwoju różnych form turystyki [Kozak 2004]. Podczas wizyty w kompleksie narciarskim Bukovel odnosi się wrażenie, że jest to swoista enklawa, zupełnie oderwana od otaczającej rzeczywistości. Luksusowe wyposażenie bazy noclegowo-żywieniowej i innych obiektów, prywatna firma ochroniarska pilnująca porządku, stoki lustrowane przez patrole prywatnej policji. Ośrodek zatrudnia własnych ratowników górskich, prowadzi własną szkołę narciarską, nawet sprzęt narciarski w wypożyczalni posiada logo Bukovela. Jedną z planowanych inwestycji w nieda-

lekiej przyszłości jest uruchomienie prywatnego punktu medycznego.

Jak wynika z informacji uzyskanych w wywiadzie bezpośrednim, dotychczasowe koszty budowy przekroczyły 350 mln dolarów a docelowe nakłady mają sięgnąć miliarda dolarów, przy czym Bukovel będzie największą stacją narciarską w Europie. Przewidywana łączna długość tras to około 120 km i podwojona liczba wyciągów. Niezwykle dynamicznie rozrasta się także infrastruktura noclegowo-żywieniowa i obiekty towarzyszące. Pod nowe inwestycje planuje się przeznaczyć kolejne partie dziewiczych stoków w paśmie dzikich gór o wysokości ok. 1700 m, usytuowanym na wschód od dotychczasowego obszaru działania. Plany perspektywiczne obejmują także modernizację infrastruktury zewnętrznej – rozbudowę lotniska w Iwanofrankowsku (właściciele już są udziałowcami prywatnych linii lotniczych) oraz budowę dwupasmowej drogi do Bukovela, gdyż obecne możliwości dojazdu stanowią największe ograniczenia w dalszym rozwoju. Ambicją właścicieli jest nie tylko stworzenie kompleksowej oferty dla jak najliczniejszej rzeszy turystów krajowych i zagranicznych. Dyrekcja wydała już oficjalny komunikat, że podejmie starania o organizację zimowej olimpiady w 2018 r.

Narciarstwo zjazdowe, a przede wszystkim konieczność wprowadzenia dysharmonijnej w stosunku do pierwotnego krajobrazu infrastruktury budziła i budzi nadal szereg

Ryc. 1. Zagrożone drzewa na stoku

Fig. 1. Endangered trees on the slope

kontrowersji i protestów zarówno przyrodników, architektów jak i turystów nie zainteresowanych tą dziedziną sportu [Staffa 2010]. Przeprowadzona ocena wizualna w Bukowelu nasuwa jednoznaczne

Ryc. 2. Droga zniszczona przez erozję

Fig. 2. Road damaged by the erosion

Ryc. 3. Erozja stokowa wzdłuż wyciągu

Fig. 3. Slope erosion along the ski lift

Ryc. 4. Erozja na zboczu trasy zjazdowej

Fig. 4. Erosion on the slope of the ski route

Ryc. 5. Otoczenie hotelu Bukovel

Fig. 5. Environment of the Bukovel hotel

Ryc 6. Hotel Bukovel

Fig. 6. Bukovel hotel

konkluzje, że jest to przykład nader agresywnej konsumpcji przestrzeni na cele turystyki i rekreacji. W pierwszym etapie zlikwidowano na znaczących przestrzeniach naturalną okrywą ochronną stoków górskich, jaką tworzą drzewa. Próby przeciwdziałania erozji na już odkrytych połaciach terenu nie zawsze dają dobre rezultaty. Degradacji podlegają nie tylko nieprawidłowo zabezpieczone skarpy, ale także np. drogi (ryc. 1 i 2). Identyczny problem występuje na pozbawionych roślinności drzewiastej trasach zjazdowych i wyciągów narciarskich. Obserwacje prowadzone w okresie letnim pozwalają na dokładniejsze oszacowanie tej kwestii. Nawierzchnie tras w Bukovelu są trawiaste, w sezonie zimowym dodatkowo pokryte warstwą naturalnego i sztucznego śniegu. Mimo to szusujący narciarze i ratraki robią swoje. Wiosną stopniały śnieg odkrywa tajemnice podłoża z widocznymi niemal na każdej trasie żłobami erozyjnymi (ryc. 3 i 4). W opisywanym obiekcie zjawisko to się pogłębia z uwagi na fakt, iż wycinka drzew miała tak masowy charakter i nie pozostawiono czap na szczytach wzgórz. Potocki (2004) na przykładzie kompleksu narciarskiego w Szrenicy (Karkonoski Park Narodowy) wskazał jako błędne koncentrowanie ruchu turystycznego w najwyższych partiach gór. Z jednej strony powoduje to pogłębienie konfliktu między interesami turystów i przyrody, z drugiej nierzadko występujące w najwyższych partiach

zamglenia i silne wiatry utrudniają eksploatację już przygotowanej bazy. Jak wynika z dalszych planów rozbudowy kompleksu Bukovel, kolejne wyciągi powstaną w wyższych partiach gór, w celu wydłużenia pojedynczych tras.

Obiekty infrastruktury turystycznej dają się wpisać harmonijnie w otoczenie, jeśli wykorzystuje się naturalne deniwelacje terenu i istniejącą lub doprojektowaną zielenią wysoką [Ozimek, Ozimek 2009]. Istotne jest także przestrzeganie tradycji miejsca a nowe elementy powinny wpisywać się w architekturę regionu. Przede wszystkim jednak o ładzie przestrzennym decyduje skala zagospodarowania. W Bukovelu zlokalizowany w centralnej części obiektu kompleks hotelowy o tej samej nazwie wprawdzie zewnętrznie przypomina architekturą zabudowę terenów górskich, ale rozmach inwestycji już niekoniecznie. Ponadto tuż obok posadowiono obiekty w żaden sposób nie wpisujące się w zasadę dobrego sąsiedztwa (ryc. 5). Największe kontrowersje wzbudzała monstrualna wręcz budowla usytuowana przy głównej drodze przejazdowej (ryc. 6).

Percepcja krajobrazu Bukovela z perspektywy fotela wyciągu narciarskiego budzi oczywiste skojarzenia. Obserwowane panoramy w niczym nie przypominają surowego majestatu krajobrazów górskich (ryc. 7 i 8). Mimo nieodpartego wrażenia, że ingerencja w naturę jest tu już zbyt agresywna, nie można zapominać,

Ryc. 7. Otwarcie widokowe powstałe w wyniku zniszczenia roślinności

Fig. 7. Landscape opening created by the destruction of the vegetation

że nadal jest to jeden wielki plac budowy, podlegający niezwykle dynamicznie dalszym przekształceniom. Ponadto pełne wykonanie planowanych zamierzeń, zarówno rozbudowa infrastruktury narciarskiej jak i budowa drogi dojazdowej, pochłonie kolejne, dziewicze dotąd tereny. Pozytywnym działaniem z punktu widzenia interesów środowiska wydaje się natomiast budowa dwóch wielkich zbiorników retencyjnych na rzece Prut (dopływ Prutu). Mimo iż realizowana inwestycja ma podłoże ekonomiczne (z magazynowanej latem wody armatki śnieżnej wyprodukują zimą śnieg), z pewnością pozwoli spokojniej spać mieszkańcom niżej położonych terenów. Ten leniwie szemrzący strumyczek po niewielkim nawet deszczu zupełnie zmienia bowiem swoje oblicze (ryc. 9 i 10).

Znamiennym jest fakt, że zagrożenia absolutnie nie dostrzegają ani właściciele inwestycji, ani władarze regionu. Z dumą oprowadza się tu grupy wycieczkowe, także w okresie letnim wyciągi przewożą turystów do punktów widokowych, a billboardy z reklamami Bukovela znajdują się we Lwowie, Moskwie, Petersburgu etc. Z informacji uzyskanych w wywiadzie wynika, że na Ukrainie problem konfliktu interesów przyrody i rozwoju turystyki na terenach prywatnych zupełnie nie występuje! Ponadto takie przedsięwzięcie „jest doskonałym wskaźnikiem ekonomicznym rozwoju klasy średniej, a płacenie podatków i two-

żenie wielu miejsc pracy jest zjawiskiem wysoce pozytywnym i w pełni usprawiedliwia wszelkie działania”. W kontekście takich postaw nie dziwią opinie samych turystów o obiekcie. Przeważająca większość zdeklarowanych narciarzy wystawiła bardzo pozytywne oceny ofercie, biorąc pod uwagę możliwości uprawiania hobby. Aspekt krajobrazowy dla miłośników białego szaleństwa okazał się drugorzędny. Zastrzeżenia budziły jedynie utrudnienia w dojeździe i bariera cenowa usług.

Podsumowanie

Conclusion

Obiekt narciarski Bukovel oferuje kompleksowy produkt turystyczny skierowany głównie do narciarzy wszystkich stopni zaawansowania, stąd jego ocena z punktu widzenia możliwości uprawiania hobby w opinii adresatów jest pozytywna. Oferta jest przedmiotem zainteresowania także polskich turystów z wielu względów: czysto sportowych, sentymentalnych (dawne polskie ziemie), krajoznawczych – w okolicy znajdują się miejscowości i atrakcje godne uwagi jak Jaremcze, Worochta, Jabłonica, Przełęcz Legionów czy ogólnie historia regionu Huculszczyzny.

Efekt końcowy zagospodarowania kompleksu Bukovel nie jest jeszcze znany, ale już w chwili obecnej można zaobserwować całkowite i praktycznie nieodwracalne przeobrażenie fizjonomii tego do

Ryc. 8. Nowy krajobraz Bukovela

Fig. 8. New landscape of Bukovel

Ryc. 9. Rzeka Prut w Bukovelu

Fig. 9. The river Prut in Bukovel

Ryc. 10. Powódź na rzece Prut

Fig. 10. Flood on the river Prut

niedawna naturalnego krajobrazu. Można postawić prognozy, że tak silnie zmieniony system nie będzie stabilny, natomiast nie sposób na razie ocenić wpływu tych przemian na otaczające tereny.

Fotografie wykonała autorka.

Photographs made by author.

Emilia Marks

Katedra Architektury Krajobrazu
i Agroturystyki
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Department of Landscape Architecture and
Agrotourism
University of Warmia and Mazury in Olsztyn

Literatura

1. Balińska G., 2007, *Obiekty turystyczne i rekreacyjne w krajobrazie gór polskich* [w:] Architektura krajobrazu – nr 2/2007, s. 24-28.
2. Biernacka E., 2009, *Możliwości zagospodarowania porekultywacyjnego terenów zdewastowanych dla celów rekreacyjnych* [w:] Zeszyty Naukowe Politechniki Białostockiej, Ekonomia i Zarządzanie, z. 14, s. 69-73.
3. Chybalska M., 2007, *Tereny dla nowych form atrakcyjnej rekreacji czynnej* [w:] M.E. Drozdek (red.) Zieleni miast i wsi – współczesna i zabytkowa. T. 2. Tereny zabaw i odpoczynku dla osób w każdym wieku. Wyd. GAUDENTINUM Sp. z o.o. Gniezno, s. 105-111.
4. Kozak O. 2004, *Turystyka jako perspektywa rozwoju krajobrazów wiejskich na Ukrainie Zachodniej*. [w:] Janecki J., Borkowski Z. (red.). Krajobraz i ogród wiejski. T. 2. Tradycje a współczesny krajobraz wsi polskiej. Wyd. KUL. Lublin, 105-108.
5. Myga-Piątek U., Jankowski G., 2009, *Wpływ turystyki na środowisko przyrodnicze i krajobraz kulturowy – analiza wybranych przykładów obszarów górskich* [w:] Problemy ekologii krajobrazu, T. XXV, s. 27-38.
6. Nowak P., 2009, *Turystyka a ochrona środowiska* [w:] Nauka Przyroda Technologie, Ogrodnictwo, 14, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu.
7. Ozimek P., Ozimek A., 2009, *Badanie chłonności krajobrazowej przy użyciu przestrzennego modelu cyfrowego* [w:] Nauka Przyroda Technologie, Ogrodnictwo, 13, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu.
8. Pancewicz A., 2009, *Hałdy – kłopot czy szansa?* [w:] Nauka Przyroda Technologie, Ogrodnictwo, 22, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu.
9. Pardela Ł., 2009, *Kształtowanie krajobrazu dla potrzeb rekreacji i edukacji ekologicznej na wybranych przykładach w południowej Szkocji* [w:] Nauka Przyroda Technologie, Ogrodnictwo, 29, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu.
10. Potocki J. 2004: *Wadliwy projekt infrastruktury narciarskiej przyczyną konfliktu w parku narodowym – przykład Szrenicy*. [w:] Opera Corcontica, 41, s. 497-503.
11. Staffa M., 2007, *Dynamika krajobrazu górskiego* [w:] Architektura krajobrazu – studia i prezentacje, nr 2/2007, s. 4-8.
12. Staffa M., 2010, *Infrastruktura narciarska w krajobrazie górskim* [w:] Architektura krajobrazu, nr 4/2010, s. 4-10.
13. Wroński P. 2010, *Ukraina nauczyła się zarabiać na śniegu* [w:] Wyborcza.biz. Archiwum. 08.04.2010.
14. www.bucovel.com

Study of the Structure and Condition of Orel Street Plantings

Elena Zolotareva

Studia struktury
i kondycji zieleni
miejskiej w Orle

Introduction

Wstęp

Urban plants are an indispensable element of the town landscape. They are connected with the planning structure of the city and have a positive influence on its climate. They revitalize urban environment and help to combat its noise. Moreover they enrich the atmosphere with oxygen and absorb carbon dioxide.

A unique feature of green plants is that they are the only natural component of the urban environment able to protect and improve its quality, while water, air and soil in towns, under the influence of urban conditions are only a pollution buffer, and at a strong pollution may even themselves become sources of environmental hazard. Today, as a result of a high environmental contamination in towns, the urban plants need an efficient care, having in view their important, above mentioned role, along with their decorative properties.

Research area

Obiekt badań

Habitats and livelihoods of urban plants are very different from the conditions of natural growth of zonal vegetation types, since the plants in towns are influenced by a variety of environmental factors: climatic, edaphic, anthropogenic etc. The green urban areas are exposed to

chemical, physical, biological and integrated pollution, therefore a co-existence of all specific conditions of urboecosystems is necessary. These conditions determine the influence of environmental pollution on the state of biocoenosis and the importance of town plants from ecological viewpoint along with their functions [Rodoman 1974; Kuperman 1978; Moshkov 1966].

As a result of the above conditions, the special assemblies of plants are formed in towns, i.e. many plant species disappear, while the other, new species are appearing [Aleksandrova 1960]. Therefore in a town the native (*autochthonous*) species are to be found, along with adventitious (*allochthonous*) ones which came from other areas of the Globe (fig. 1).

The number of adventitious species in towns is very large, their contribution in the urban flora can reach up to 40%, especially at dumps and railways. Sometimes they are so aggressive that they throw away the native species. Most of native species disappear from the urban flora during the building of cities; they cannot acclimatize in towns since new habitat conditions are not similar to the natural ones [Kurbatov 2001]. The easier acclimatization was observed at species adapted to the lack of moisture (xerophytes) and adapted to the saline soil (halophytes).

In the town greenery of moderate climate the deciduous trees are the most common while conifers are only very few since they are not resistant

Fig. 1. The main alley in Orel (photo by A. Borcz)

Ryc. 1. Główna aleja w Orle (fot. A. Borcz)

to the polluted urban environment. The dominating deciduous trees are: lime, including tillet (*Tilia cordata*), ash-leaved maple (*Acer platanoides*), balsam poplar (*Populus balsamifera*), black ash (*Fraxinus lanceolata*), elm (*Ulmus laevis*), common birch (*Betula pendula*). The contribution of other species is less than 1%. In the streets are to be found species such as mountain elm (*Ulmus glabra*), English oak (*Quercus robur*), Scotch pine (*Pinus sylvestris*), ash-leaved maple (*Acer negundo*), horse chestnut (*Aesculus hippocastanum*), various poplars

Fig. 2. The riverside boulevard in Orel (photo by A. Borcz)

Ryc. 2. Bulwar nadrzeczny w Orle (fot. A. Borcz)

(Berlin, Canadian, black, Chinese), large-leaved lime (*Tilia platyphyllos*), spruce (*Picea abies*), European larch (*Larix decidua*) etc [Kurbatov 2001].

A characteristic feature differentiating the town flora from the natural one is the higher dynamism and variety of the former; the composition and the total number of species can change in cities over a short period of time. It is noteworthy that the urban environment in most towns is nearly the same, therefore also the town plants are very similar [Kuzmina 1970].

Urban trees are very feeble, therefore they create convenient places for the development of various pests and illnesses, causing their brokening, and sometimes resulting in their premature death [Kurbatov 2001].

Research methods

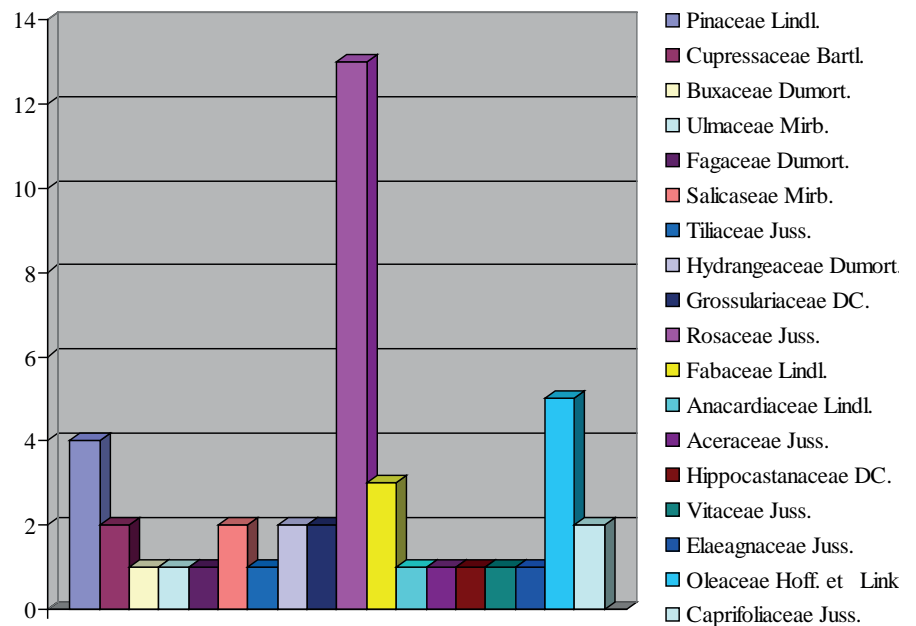
Metody badań

Orel Region is situated in the central part of the Central Russian Upland in the area of the steppe and forest steppe zones. Orel has 331 thousand inhabitants. The climate is temperate continental with cold winters and moderately warm summers. Annual rainfall varies from 490 mm in the south to 620 mm in the north [Atlas 2000].

The surface relief is hilly flat, podsols and leached chernozem are the soil. Vegetation of this area is the forest-steppe zone. Forests form

Fig. 3. Representative introduced species in Orel urban plantings

Ryc. 3. Reprezentatywne rodzaje roślin wprowadzanych do zieleni miejskiej w Orle

mainly small tracts, while large forest tracts are to be found in the western and north-western part of the region.

In Orel strong anthropogenic influence exists since in its territory the enterprises almost of all industries are built. Pollutant emissions in Orel are determinal factors for this region (fig. 2).

The high degree of anthropogenic influence resulted in the environmental degradation. The territory along the highways is the most degraded, in some streets there are

not enough greenery and therefore no noise and emissions barriers exist.

Up to the present there was not made an inventory of greenery in Orel in the aspect of its successful growth and the development of introduced species, along with their resistance against unfavorable factors of a big city and the promising use for landscaping. Therefore, since 2003 we are working on an inventory of Orel street plantings; the aims are the identification of species and quantitative composition of introduced

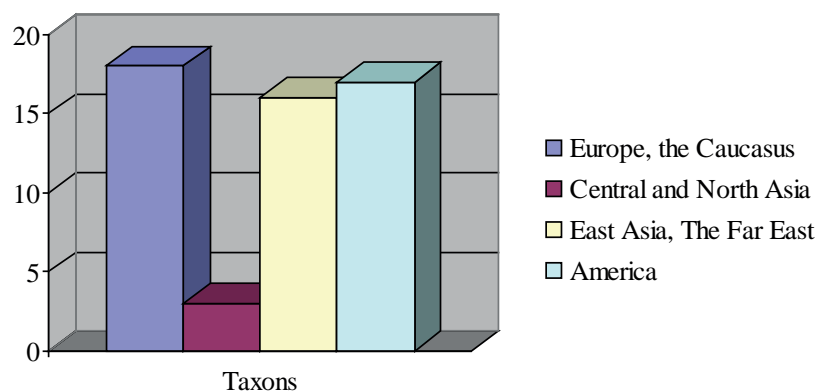

Fig. 4. Distribution of introduced into Orel species by geographical zones

Ryc. 4. Udział wprowadzanych w Orle rodzajów roślin wg stref geograficznych

Table. 1. Representative introduced species in Orel urban plantings

Tab. 1. Reprezentatywne rodzaje roślin wprowadzanych do zieleni miejskiej w Orle

Family	Quantity of taxons	Quantity, %	
		taxons	specimen
<i>Pinaceae</i> Lindl.	4	9.09	1.39
<i>Cupressaceae</i> Bartl.	2	4.55	5.39
<i>Buxaceae</i> Dumort.	1	2.27	0.51
<i>Ulmaceae</i> Mirb.	1	2.27	0.05
<i>Fagaceae</i> Dumort.	1	2.27	0.03
<i>Salicaceae</i> Mirb.	2	4.55	1.73
<i>Tiliaceae</i> Juss.	1	2.27	2.41
<i>Hydrangeaceae</i> Dumort.	2	4.55	4.88
<i>Grossulariaceae</i> DC.	2	4.55	0.04
<i>Rosaceae</i> Juss.	13	29.55	39.25
<i>Fabaceae</i> Lindl.	3	6.82	2.42
<i>Anacardiaceae</i> Lindl.	1	2.27	0.22
<i>Aceraceae</i> Juss.	1	2.27	20.11
<i>Hippocastanaceae</i> DC.	1	2.27	8.83
<i>Vitaceae</i> Juss.	1	2.27	0.03
<i>Elaeagnaceae</i> Juss.	1	2.27	0.13
<i>Oleaceae</i> Hoff. et Link	5	11.36	11.03
<i>Caprifoliaceae</i> Juss.	2	4.55	1.68
Total	44	100	100

plants, assesment of their condition and investigation of practical recommendations for their use in urban environment.

In the study the taxation parameters of plantings are estimated. State groups were defined by the assesment of plants vitality and development in the urban environment [Erokhina et al. 1987].

Results and discussion

Dyskusja wyników

In the course of studies, we have found 78 taxons (species and forms) of trees and shrubs (trees – 40, shrubs – 38, including creeper vines 1 species). All the species are represented by 23 families.

Plantings of introduced species are 50.41%, they include 44 species, 18 families (table 1), the local flora – 34 species, 12 families; this fact indicates the prevalence of introduced species.

The most represented are the families: *Rosaceae* Juss. – (13 taxons) 29.55%, *Oleaceae* Hoff. et Link – 11,36%, *Pinaceae* Lindl. – 9,09% and *Fabaceae* Lindl. – 6.82%. The rest of 14 families is represented by 1–2 species (fig.3).

The first place i.e. the largest number of specimen (39.25%) is represented by family *Rosaceae*, this fact being due to wide using of flowering and ornamental shrubs in the hedges. In the second place is the family *Aceraceae* (20.11%), this fact being due to the oversaturation of streets with ash-leaved maple (*Acer negundo*), unpretentious, fast-growing and hard-to-remove spacies. In the third place is the family *Oleaceae* (11.03%), and in the fourth – family *Hippocastanaceae* (8.83%), horse chestnut being traditionally used for urban plantings in central Russia.

We classified the introduced species in the aspect of their origin and we have found that the number of introduced species from four geographic areas decreases in the order: Europe, the Caucasus > America > East Asia, the Far East > Central and North Asia (fig. 4). The regions with rich dendroflora – Southern Europe, the Caucasus, the Far East and North America are the most promising for

Table 2. Condition of the introduced species in Orel urban plantings

Tab. 2. Stan roślin wprowadzanych do zieleni miejskiej w Orle

Family	Species	Contribution, %	Condition, %		
			good	satisfactory	bad
Pinaceae Lindl.	<i>Picea pungens</i> Engelm.	1.14	81	18	1
	<i>Picea canadensis</i> Britt.	0.05	100	-	-
	<i>Pinus strobus</i> L.	0.15	95	-	5
	<i>Pseudotsuga menziesii</i> (Mirb.) Franco	0.05	100	-	-
Cupressaceae Bartl.	<i>Thuja occidentalis</i> L.	4.72	85	11	4
	<i>Juniperus sabina</i> L.	0.67	58	30	12
Buxaceae Dumort.	<i>Buxus sempervirens</i> L.	0.51	78	22	-
Ulmaceae Mirb.	<i>Ulmus pinnato-ramosa</i> Dieck ex Koehne	0,05	100	-	-
Fagaceae Dumort.	<i>Quercus rubra</i> L.	0.03	100	-	-
Salicaceae Mirb.	<i>Populus balsamifera</i> L.	1.58	55	37	8
	<i>Populus pyramidalis</i> L.	0.15	11	67	22
Tiliaceae Juss.	<i>Tilia platyphyllos</i> Scop.	2.41	80	13	7
Hydrangeaceae Dumort.	<i>Philadelphus coronarius</i> L.	4,86	37	61	2
	<i>Hydrangea cinerea</i> Small	0.02	100	-	-
Grossulariaceae DC.	<i>Ribes nigrum</i> L.	0.03	100	-	-
	<i>Grossularia reclinata</i> (L.) Mill	0.01	-	100	-
Rosaceae Juss.	<i>Cotoneaster lucidus</i> Schltr.	13.05	90	10	-
	<i>Crataegus sanguinea</i> Pall.	0.22	100	-	-
	<i>Amelanchier spicata</i> (Lam.) K. Koch.	2.59	88	11	1
	<i>Physocarpus opulifolius</i> (L.) Maxim	7.93	72	19	9
	<i>Spiraea salicifolia</i> L.	7.19	72	25	3
	<i>Spiraea japonica</i> L.f.	4.41	73	25	2
	<i>Spiraea chamaedryfolia</i> L.	1.13	69	22	9
	<i>Pentaphylloides fruticosa</i> L.	0.01	100	-	-
	<i>Rosa rugosa</i> Thunb.	2.48	74	22	4
	<i>Rubus odoratus</i> L.	0.09	91	-	9
	<i>Cerasus avium</i> L. (Moench)	0.01	100	-	-
	<i>Cerasus tomentosa</i> (Thunb.) Wall.	0.13	94	6	-
	<i>Armeniaca vulgaris</i> Mill.	0.01	-	100	-
	Fabaceae Lindl.	<i>Robinia pseudoacacia</i> L.	1.59	83	14
<i>Amorpha fruticosa</i> L.		0.26	85	15	-
<i>Caragana arborescens</i> Lam.		0.57	73	26	1
Anacardiaceae Lindl.	<i>Rhus typhina</i> L.	0.22	86	14	-
Aceraceae Juss.	<i>Acer negundo</i> L.	20.11	74	21	5
Hippocastanaceae DC.	<i>Aesculus hippocastanum</i> L.	8.83	88	10	2
Vitaceae Juss.	<i>Parthenocissus quinquefolia</i> L.	0.03	100	-	-
Elaeagnaceae Juss.	<i>Hippophae rhamnoides</i> L.	0.13	100	-	-
Oleaceae Hoff. et Link	<i>Fraxinus lanceolata</i> Borkh.	0.73	73	18	9
	<i>Syringa vulgaris</i> L.	9.83	83	13	4
	<i>Syringa josikaea</i> Jacq. f. ex Rchb.	0.06	100	-	-
	<i>Ligustrum vulgare</i> L.	0.23	52	45	3
	<i>Forsythia x intermedia</i> Zabel	0,05	100	-	-
Caprifoliaceae Juss.	<i>Symphoricarpos albus</i> L.	0.82	43	14	43
	<i>Lonicera xylosteum</i> L.	0.86	12	70	18
Total		100.00			

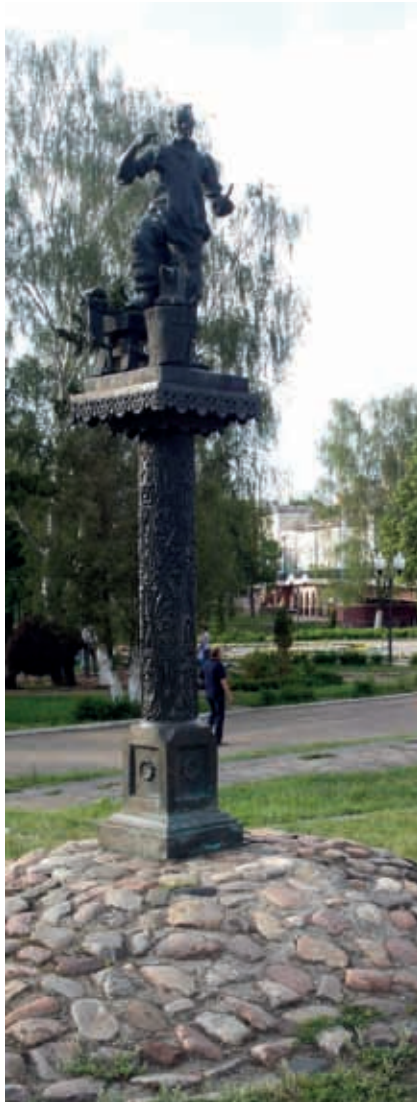

Fig. 5. A monument in the Orel street (photo by A. Borcz)

Ryc. 5. Rzeźba przy ulicy w Orle (fot. A. Borcz)

introduction of plants into urban environments.

In the study all species were assembled into the following groups:

- deciduous trees,
- coniferous trees,
- deciduous shrubs,
- coniferous shrubs.

In the group of deciduous trees the most common are: ash-leaved maple (*Acer negundo*) – 20.11% of the total number of plants and horse chestnut (*Aesculus hippocastanum*) – 8.83%. The staghorn sumac (*Rhus typhina*), bird cherry Maackii (*Padus Maackii*), Manchurian walnut (*Juglans mandshurica*), butternut (*Juglans cinerea*) and black walnut (*Juglans nigra*) are found only rarely.

Red oak (*Quercus rubra*) is in the best condition, it has successfully adapted to the climatic and environmental conditions of Orel. The horse chestnut (*Aesculus hippocastanum*) is traditionally used for urban plantings but it does not tolerate big gas

content and high temperature in the streets that destroy its condition and decorativeness; in the midsummer its leaves get burned.

In the group of coniferous trees, 51% are introduced species: Colorado spruce (*Picea pungens*), Mexican white pine (*Pinus strobus*), Oregon pine (*Pseudotsuga menziesii*) and white cedar (*Thuja occidentalis*). Although all these species are suitable for urban environment, in Orel they occur only sporadically. The Mexican white pine (*Pinus strobus*) is in the best condition, it is frost- and gas-resistant, and is soil undemanding. In the group of deciduous shrubs, 63% are introduced species and only 37% are local species.

The cotoneaster lucidus (*Cotoneaster lucidus*) – 13.05% of the total number of plants, and nine-bark (*Physocarpus opulifolius*) – 7.93% are dominating; also Siberian pea shrub (*Caragana arborescens*), ramanas rose (*Rosa rugosa*), meadowsweets (*Spiraea*) and Hungarian lilac (*Syringa josikaea*) are to be found. Condition of these species is good, they are soil undemanding and frost-resistant plants, well tolerated in urban environment. To improve their status we can recommend the timely pruning (including rejuvenescence) and fertilizing (figs 5 and 6).

In the group of coniferous shrubs, the introduced species are represented by creeping juniper (*Juniperus sabina*); its condition is good (table 2).

Fig. 6. A wickerwork sculpture of a bear in the Orel street (photo by E. Zolotareva)

Ryc. 6. Wiklinowa rzeźba niedźwiedzia przy ulicy w Orle (fot. E. Zolotareva)

Conclusions and suggestions

Wnioski i sugestie

1. In the Orel plantings of common use there are 44 species of trees and shrubs, introduced species belonging to 18 families.

2. In the group of deciduous trees the maple ash (*Acer negundo*) – 20.11% and horse chestnut (*Aesculus hippocastanum*) – 8.83%. are the most common. In the group of coniferous trees the white cedar (*Thuja occidentalis*) – 4.72%. and Colorado spruce (*Picea pungens*) – 1.14 are the most common.

3. In the group of deciduous shrubs the cotoneaster lucidus (*Cotoneaster lucidus*) – 13.05%, lilac (*Syringa*) – 9.83% and nine-bark (*Physocarpus opulifolius*) – 7.93% are to be found, and among coniferous shrubs – the creeping juniper (*Juniperus sabina*).

4. The most promising origin regions for introduction of plants into urban environments are: Southern Europe, the Caucasus, the Far East and North America.

5. For further use we can recommend horse chestnut (*Aesculus hippocastanum*), black locust (*Robinia pseudoacacia*), white cedar (*Thuja occidentalis*), Colorado spruce (*Picea pungens*), creeping juniper (*Juniperus sabina*), cotoneaster lucidus (*Cotoneaster lucidus*), nine-bark (*Physocarpus opulifolius*) and various

meadowsweets (*Spiraea*); these easy to grow decorative species are suitable for urban environment.

6. Anthropogenic influences must be taken into account in the design of the urban greenery; it is necessary to select plants that are adapted to specific conditions of a given territory.

Elena Zolotareva

Orel State Agrarian University
Orel, Russia

References

1. *Atlas of the Orel region*. 2000, Moscow: Federal Service of Geodesy and Cartography of Russia, p. 50.
2. Erokhina V., Zherebtsova G., Volfrub T. et al., 1987, *Planting trees in settlements, a Handbook*, Stroiizdat, p. 480.
3. Kuperman F. 1978, *Light and morphogenesis of plants*, Cooperman F. Investigation of the morphogenesis of plants by growing them in various light regimes. MGU, p. 8-14.
4. Kurbatov A., 2001, *City ecology*, Kurbatov A., Bashkin V., Kasimov N., Nauka, p. 333.
5. Kuzmina T., 1970, *Planning, building and landscaping of city streets in Central Asia*, Kuzmina T., Hygiene and Sanitation, № 10, p. 21-23.
6. Moshkov B., 1966, *Growing plants under artificial light*, Moshkov B., Kolos L., Aleksandrova V., 1960, *Greening of cities*, Aleksandrova V., Zalesskaya L.: Directory architect. Vol. 3. Gosstroizdat, p. 463.

7. Rodoman B., 1974, *The polarization of the landscape as a means of preserving the biosphere and recreational resources*, Rodoman B., Resources, environment, resettlement. p. 155.

Współczesne krajobrazy pamięci

Agnieszka Gębczyńska-Janowicz

Contemporary
Memorial
Landscapes

Wstęp

Introduction

Miejsca pamięci powstają z potrzeby publicznej demonstracji postawy wobec przeszłości. Są nośnikami pamięci zbiorowej – zjawiska socjologicznego definiowanego jako *"wyobrażenia o przeszłości własnej grupy, konstruowane przez jednostki z zapamiętanych przez nie (...) informacji pochodzących z różnych źródeł i docierających do nich różnymi kanałami"* [Szacka 2006, s. 44]. W krajobrazie naznaczonym wydarzeniem ważnym dla grupy społecznej wydzielona zostaje przestrzeń podporządkowana funkcji upamiętniania. Wcześniejsze przeznaczenie formalnie ustępuje pragnieniu publicznego okazania żałoby, potrzebie przeżycia katharsis, czy zachowania pamięci o wydarzeniu dla przyszłych pokoleń. Ustanowienie pomnika daje możliwość ściągania uwagi publicznej i motywowania do refleksji. Nierzadko miejsce pamięci staje się przestrzenią służącą społeczności do organizacji zebrań publicznych, organizacji ceremonii oraz demonstracji tożsamości i przekonań światopoglądowych.

Sztuka pomnikowa w XX wieku

Monumental art
in the XX Century

W XX wieku sztuka pomnikowa uległa wielozakresowym przeobrażeniom. Sprzyjały temu transformacje architektonicznej organizacji przestrzeni, jakie miały miejsce na początku stulecia. *"Zmiany koncepcji przestrzeni spowodowały, iż obiekty wytrącone ze stanu statycznej izolacji ukazane zostały jako fragmenty zdarzeń, stały się otwarte na wpływy środowiska, aktywne, zmienne i akceptowalne"* [Nyka 2006, s. 24]. Pomniki jako rzeźby coraz częściej zaczęły współgrać z otaczającym krajobrazem. Jednakże najistotniejszym czynnikiem, który spowodował redefinicję pomnika, były wydarzenia II wojny światowej. Ze względu na skalę konfliktu: liczbę ofiar wśród armii zawodowej i ludności cywilnej, zakres przestrzenny oraz straty kulturowe, pamięć zbiorowa o tych wydarzeniach stała się silnym czynnikiem kulturotwórczym, który pomimo upływu dziesięcioleci jest znaczący również i dziś. W Polsce, jak pisze historyk sztuki Anda Rottenberg: *"naznaczenie wojną stało się jedną z najbardziej charakterystycznych cech polskiej sztuki współczesnej"* [Rottenberg 2007, s. 10]. W związku z silną obecnością wojny w pamięci zbiorowej znacząca część miejsc pamięci jest właśnie jej poświęco-

na. Powstawały one początkowo, bezpośrednio po wojnie, jako proste nośniki, a w wyniku poszukiwań formalnych przekształciły się w wielowarstwowe utwory artystyczne – wieloprzestrzenne założenia pomnikowe.

Teren byłego obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu jest najsilniej istniejącym w świadomości społecznej symbolem II wojny światowej [Kwiatkowski i in. 2010]. Debaty nad formą upamiętnienia ofiar KL Auschwitz stały się impulsem do redefinicji pomnika. Zorganizowany w 1958 roku Międzynarodowy Konkurs na Pomnik Ofiar Faszyzmu w Oświęcimiu stał się płaszczyzną formowania nowego ujęcia sztuki pomnikowej. Artyści biorący udział w konkursie zetknęli się z trudnym zadaniem reprezentacji niewyobrażalnie dramatycznej historii byłego nazistowskiego obozu koncentracyjnego. Większość nadesłanych prac wykraczała formułą upamiętniania poza charakter tradycyjnego pomnika. Jedną z nich, zatytułowaną „Pomnik-Droga”, autorstwa zespołu w składzie: Oskar Hansen, Jerzy Januszkiwicz, Julian Pałka, Zofia Hansen, Edmund Kupiecki, Lechosław Rosiński, Tadeusz Plasota, pomimo tego, że nie została zrealizowana, stała się motywacją do poszukiwania nowego ujęcia formy upamiętniania. Projekt założenia pomnikowego powstał według zasad idei koncepcyjnej zapoczątkowanej przez Oskara Hansena i nazwanej przez niego „Formą Otwartą”. Zakładała ona oddanie ob-

szaru obozu KL Auschwitz-Birkenau uzdrawiającemu działaniu czasu i natury. Jedynym pielęgnowanym elementem miał być pas uformowany w poprzek założenia, w opozycji do prostopadłej urbanistyki przetrwałej infrastruktury. Symboliczna droga nie miała łączyć żadnych przestrzennych dominant. Projekt zakładał aktywne uczestnictwo odbiorców w procesie upamiętniania i dowolność w interpretacji otaczającego krajobrazu. Popularyzował odejście formalne od tradycyjnej konwencji pomnika usytuowanego na cokole w kierunku wielowarstwowych znaczeniowo krajobrazów. Hansen, definiując założenia „Formy Otwartej”, zainspirowany był zmianami w międzynarodowych nurtach artystycznych, z którymi miał styczność dzięki kilkuletniemu pobytowi we Francji i kontaktowi z takimi twórcami, jak: Pierre Jeanneret, Fernand Léger, Le Corbusier, czy Pablo Picasso. Koncepcja ujęcia pomnika jako przestrzeni kształtowanej w sposób nieograniczony, miała swe podstawy w formułującej się dopiero na świecie sztuce procesualnej, w której przebieg powstawania dzieła staje się elementem przeżycia estetycznego. W projekcie „Pomnik-Droga” istotną miała być otwartość na zachodzące zmiany i brak określenia granic tematu upamiętniania. Miejsce pamięci miało zostać silnie powiązane z kontekstem środowiska naturalnego i podatne na jego wpływy.

Po konkursie na pomnik oświęcimski, w latach 60. XX w., nastąpił

dynamiczny rozwój polskiej sztuki kommemoratywnej. Na terenach po miejscach kaźni powstawały wieloprzestrzenne założenia pomnikowe. Dwa z nich są autorstwa byłego więźnia obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu, Wiktora Tołkina. Artysta we współpracy z inżynierem Januszem Dembkiem zagospodarował przestrzeń byłych obozów koncentracyjnych w Sztutowie i na Majdanku. Pierwszą realizacją było zabezpieczenie i upamiętnienie przestrzeni, która obejmowała dawny *Konzentrationslager Stutthof*. Do częściowo zrekonstruowanej infrastruktury obozowej dodane zostały symboliczne elementy architektoniczno-rzeźbiarskie. Przybywający na teren byłego obozu w momencie przekroczenia bramy stają się uczestnikami pielgrzymki poprzez ekspozycje w odbudowanych barakach, krematorium, aż do placu z monumentalną bryłą pomnika-relikwiarza.

Na lubelskim Majdanku przestrzeń skażona zbrodnią zamknięta została pomiędzy dwoma symbolicznymi, monumentalnymi bryłami: przytłaczającą bramą oraz symboliczną urną wystylizowaną na mauzoleum-panteon. Teren byłego obozu został tutaj nie tylko zabezpieczony, przestrzeń została naznaczona mocną symboliką i wyróżniona w krajobrazie przybliżającej się zabudowy miasta. Tołkin w obu założeniach stworzył kompozycję wymuszającą pielgrzymkę przez tereny obozowe z mocnym elementem rzeźbiarsko-architektonicznym

jako dominantą. W elementach rzeźbiarskich widoczne jest osobiste zaangażowanie twórcy, który w abstrakcyjnych detalach zinterpretował własne wspomnienia z czasów pobytu w obozie koncentracyjnym.

Zaistnienie w procesie projektowym elementu inspiracji wynikających z prywatnych przeżyć artystów jest bardzo cenne, ponieważ nadaje procesowi upamiętniania dodatkowy ładunek emocjonalny. Z bagażem wspomnień z okresu wojny podejmowali pracę nad przestrzenią Zagłady również Franciszek Duszeńko i Adam Haupt – autorzy słynnego i uznanego na polu międzynarodowym *Pomnika Ofiar Obozu Zagłady w Treblince*. Treblinka to miejsce, któremu została nadana metaforyczna topografia zbrodni. Zadanie to było dodatkowo trudne ze względu na brak dowodów fizycznej bytności obozu. Metaforycznie został odtworzony schemat jego funkcjonowania:

linia kolejowa, trampa wyładowcza, droga do krematorium i masowe groby. Założenie zostało tak skomponowane, by poszczególne punkty na drodze upamiętniania wnosiły nowe doznania. Po przejściu wzdłuż symbolicznych podkładów otwiera się niespodziewanie widok na ogromne połacie roztrzaskanych kamieni (ryc. 1). Pośród tych anonimowych, rozerwanych steli stoją samotne drzewa, które rosły tu w czasie funkcjonowania obozu zagłady. Element ten – użycie przyrody jako świadka dramatycznych wydarzeń – wykorzystywany jest dość często w miejscach pamięci. Przetrwale drzewa pośród apokaliptycznego krajobrazu można zobaczyć w Bełżcu, a samotny więź, który zachował się po ataku bombowym, jest elementem amerykańskiego *Oklahoma City National Memorial*.

Obecnie krajobraz memorialny w Treblince uznawany jest za jedno

z najlepszych dzieł kommemoratywnych poświęconych Zagładzie.

W czasie, kiedy artyści polscy poszukiwali możliwości adekwatnego upamiętnienia obozów zagłady, w Stanach Zjednoczonych Ameryki rozwijały się kierunki artystyczne, które wytworzyły nowy nurt rozwoju krajobrazów memorialnych. Sztuka ziemi (ang. *Land Art*) obejmowała ideowo środowisko naturalne jako główny materiał pracy twórczej. Ingerencja o charakterze działania artystycznego w krajobraz stała się inspiracją dla twórców założeń pomnikowych. Drastyczny kontrast pomiędzy naturalnym ukształtowaniem ziemi a brutalnym zakłóceniem porządku rzeźbą lub budowlą zaczął pojawiać się w wielu realizacjach sztuki kommemoratywnej jako element wartości antywojennych. Przykładowo, do chirurgicznego cięcia w ziemi przyrównywała Maya Ying Lin swoją koncepcję na zrealizowany w 1982 roku w Waszyngtonie pomnik amerykańskich żołnierzy poległych w wojnie wietnamskiej (ang. *Vietnam Veterans Memorial*) [Campbell 2006, s. 137].

Wykorzystanie środowiska naturalnego jako tworzywa w procesie artystycznym ma miejsce również i w Polsce, już w XXI wieku. W miejscach masowych eksterminacji powstają założenia pomnikowe, w których stałym motywem jest nadanie przestrzeni upamiętnienia charakteru katastroficznego krajobrazu.

W Polsce wydarzenia II wojny światowej są nadal żywe w pamięci-

Ryc. 1. Pomnik Ofiar Obozu Zagłady w Treblince

Fig. 1. The Monument at Treblinka Extermination Camp

ci zbiorowej pomimo tego, że od zakończenia wojny minęło ponad sześćdziesiąt lat. W XXI wieku wiedza historyczna społeczeństwa polskiego ukształtowana jest w sporym zakresie przez informacje upublicznione oficjalnie po roku 1989 [Kwiatkowski i in. 2010, s. 9]. W związku z ujawnieniem nowych faktów historycznych i obaleniem funkcjonujących przez dziesięciolecia w pamięci zbiorowej mitów pojawiła się potrzeba reorganizacji miejsc pamięci. Po latach milczenia, w wyniku starań wielu grup społecznych, zostały zrealizowane Polskie Cmentarze Wojenne w Katyniu, w Miednoje i w Charkowie. Założenia powstały zgodnie z artystyczną koncepcją Zdzisława Pidka, Andrzeja Sołygi, Jacka Synakiewicza, Wiesława Synakiewicza i Leszka Witkowskiego. Każde z tych założeń zostało wykreowane dzięki nałożeniu warstwy znaczeniowej na zastany krajobraz. W Miednoje smukłe, żeliwne krzyże współgrają z lasem oraz krzyżami postawionymi przez bliskich pomordowanych. W Katyniu odbiór leśnego runa zakłóca widok żeliwnych płyt kryjących miejsca masowych mogił, a w Charkowie pośród drzew wije się wyłożona kostką bazaltową tzw. Czarna Droga – trakt, którym podążał transport przywożący do mogił zwłoki zamordowanych polskich żołnierzy. Na każdym z tych założeń, obok tradycyjnych elementów symboliki sakralnej (epitafia, krzyże, ołtarz, dzwon), pojawiły się działania nawiązujące do sztuki ziemi. Pidek

uznawał ziemię jako tworzywo swoich instalacji rzeźbiarskich i czerpał z niej inspirację [Józefowicz 2008, s. 1]. Rzeźbiarskie reliefy akcentujące strukturę gruntu pojawiają się na ścianie wzdłuż usytuowanych poniżej poziomu terenu alejkach opasujących założenia pomnikowe, a dzięki odcięciu powierzchni pasem alei cmentarze zostały symbolicznie wyniesione.

Przeobrażenia założeń pomnikowych w XXI wieku dokonały się nie tylko pod wpływem przemian w polityce historycznej, ale również na skutek zmieniającego się kontekstu kulturowego. Transformacje w postrzeganiu pamięci zbiorowej wymagają dostosowania pomników do oczekiwań współczesnego społeczeństwa, które wydarzenia drugiej wojny światowej zna w większości tylko z mediów, a coraz rzadziej z przekazu ustnego naocznych świadków. Obecnie miejsca pamięci pełnią rolę świadectwa, urealnienia wydarzenia historyczne, ale jednocześnie muszą zmagać się z przesyconym masowymi informacjami wizualnymi krajobrazem kulturowym. Niekontrolowany napływ elementów charakteryzujących się spektakularnością i innowacyjnością powoduje, że coraz trudniej zwrócić uwagę współczesnego społeczeństwa na wartości związane z przeszłością.

Propozycję nowego sposobu wzbudzenia zainteresowania miejscem funkcjonującym przez lata na pograniczach pamięci zbiorowej przedstawili autorzy otwartego

w 2004 roku Miejsca Pamięci w Bełcu: Andrzej Sołyga, Zdzisław Pidek oraz Marcin Roszczyk. Na terenie po nazistowskim obozie zagłady, gdzie Niemcy odebrali życie kilku setkom tysięcy ludzi, przez kilka dziesięcioleci funkcję pomnika pełniła skromna instalacja rzeźbiarska, a większość terenu została zalesiona. Nowa koncepcja artystyczna objęła aranżację całego terenu, na którym kiedyś istniała infrastruktura obozowa. Większość powierzchni została pokryta wielkopieczowym żużlem – powstał wyjąłowany fragment Bełzca. Na tle lasu zrealizowano założenie o charakterystyce apokaliptycznego krajobrazu (ryc. 2). W organizacji przestrzeni pojawiły się symboliczne elementy: punkt przekroczenia, szczelina przechodząca pomiędzy masowymi grobami i nisza Ohel jako miejsce kontemplacji. Ponieważ dla pełnego odbioru pomnika o abstrakcyjnej formule wymagany jest zasób wiedzy historycznej, to dopełnieniem założenia jest budynek muzeum mieszczący ekspozycję multimedialną, który powstał według koncepcji pracowni architektonicznej DDJM.

Nowa oprawa kommemoratywna planowana jest również na terenie byłego obozu KL Gross-Rosen. Mirosław Nizio wraz z zespołem zaproponował dodanie nowego zagospodarowania do istniejącego już od lat 50. XX w. założenia pomnikowego w Rogoźnicy. Ma ono powstać na terenach kopalni odkrywkowej granitu, w której w katorżniczych warunkach pracowali więźniowie

obożu. Pomiędzy kamieniołomem a terenem obozu planowana jest monumentalna żeliwna ściana. Ta kolosalna interwencja w krajobraz nasuwa skojarzenia z pracami Michaela Heizera, który w latach 60. i 70. XX w. ingerował maszynami w naturalny krajobraz.

W nowych warunkach cywilizacyjnych reorganizacja miejsca pamięci powoduje uaktywnienie jego w świadomości społecznej. Zgodnie z zasadą nazwaną *efektem Bilbao* innowacyjność zagospodarowania przestrzennego ściąga uwagę społeczną i zwiększa zainteresowanie wydarzeniami historycznymi i miejscem, gdzie się one wydarzyły. Przekształcone w kierunku współczesnej estetyki założenia pomnikowe stają się na tyle popularne, że stają się elementem tzw. *tanatoturystyki*, którą definiuje się jako „specyficzny rodzaj turystyki kulturowej obejmujący podróże o charakterze poznawczym lub poznawczo-religijnym do miejsc dokumentujących i upamiętniających śmierć” [Tanaś 2008, s. 147]. Do tego zjawiska nawiązał Mirosław Bałka w swojej pracy nazwanej *AU-*

SCHWITZWIELICZKA ustawionej na jednej z krakowskich dzielnic. Betonowy tunel z wyciętym napisem, będącym połączeniem nazw najbardziej znanego obozu koncentracyjnego i zabytkowej kopalni soli, ma nie tylko wzbudzać kontrowersje w celu pobudzenia społecznych debat na temat sytuacji polskiej pamięci zbiorowej, ale wskazuje na kontrowersyjne zjawisko utożsamiania oświęcimskiego obozu z punktem w rozrywce turystycznej.

Przestrzeń memorialna jest stałym elementem krajobrazu miejskiego. Druga połowa XX w. wprowadziła szereg transformacji. Początkową przyczyną formalnych przeobrażeń pomników w mieście były rozrastające się układy urbanistyczne. Przy powiększonych placach i arteriach drogowych miejsca pamięci dostosowywane były do ich monumentalnej skali. Przemiany sprowokowane zostały również przez zakres dramatów, do których dochodziło na obszarach miast. Zamiast jednego pomnika zaczęły powstawać sieci punktów połączonych wspólnych kontekstem historycznym. Dzięki tablicom,

prostym elementom rzeźbiarskim, klasycznym monumentom, muzeom i innym nośnikom pamięci zbiorowej w krajobraz miasta została nałożona warstwa kommemoratywna. W ten sposób ukształtowano między innymi krajobrazy memorialne Warszawy i Berlina.

Ponadto w miastach pojawiły się próby sztuki pomnikowej będącej w opozycji do tradycyjnego monumentalizmu, który został mocno eksploatowany przez ideologię totalitarne. Nowy nurt sztuki kommemoratywnej nazwany *kontrapamięcią* (ang. *countermemory*) uformował się w zachodnich Niemczech w latach 80. XX w. Bazując na ideach sztuki konceptualnej i minimal-artu artyści (min. Jochen Gerz, Esther Shalev-Gerz, Horst Hoheisel, Christian Boltanski, Micha Ulmann, Norbert Radermacher) krytycznie podeszli do konserwatywnego nurtu sztuki pomnikowej i kształtowali miejsca pamięci w oparciu o proces zanikania pomnika. Polskimi kontynuatorami tej koncepcji są m.in. Mirosław Bałka (*AUSCHWITZWIELICZKA, How It Is*), Krzysztof Wodiczko (*pomnikoterapia*), Joanna Rajkowska (*Pozdrowienia z Alej Jerozolimskich, Dotleniacz*). Śmiałe podejście do formuły upamiętniania nie zawsze znajduje zrozumienie odbiorców, ale poprzez wywołanie kontrowersji sprawia, że społeczeństwo włącza się w dysputy o obrazie pamięci zbiorowej.

Efektom przeobrażeń jest współistnienie różnych nurtów sztuki pomnikowej, które są adresowane

Ryc. 2. Miejsce Pamięci w Bełżcu

Fig. 2. The Place of Commemoration at Bełżec

Ryc. 3. Muzeum Powstania Warszawskiego w Warszawie

Fig. 3. The Warsaw Rising Museum in Warsaw

do różnych grup społecznych. Różnorodność w kreacji nośnika pamięci zbiorowej umożliwia pogodzenie gustów i oczekiwań różnych pokoleń i środowisk społecznych. Miejszem, gdzie rozliczne nośniki pamięci zbiorowej mogą współistnieć jest *park pamięci* – przestrzeń w krajobrazie miasta, która łączy formę terenu rekreacyjnego z funkcją kommemoratywną. Jednym z pierwszych parków zrealizowanych jako przestrzeń umożliwiająca formowanie pamięci zbiorowej jest utworzony w 1955 roku Park Pokoju w Hiroszynie (ang. *Hiroshima Peace Memorial Park*). Na jego terenie, w miarę upływu czasu, powstają nowe nośniki pamięci zbiorowej o ofiarach wybuchu bomby atomowej dostosowane do estetyki aktualnego obrazowania.

Za przykład polskiego parku pamięci można uznać zagospodarowanie terenu przy *Muzeum Powstania Warszawskiego* w Warszawie. Znajdują się tu miejsca umożliwiające wielorakie podejście do kreowania pamięci zbiorowej. Część nazwana jako *Park Wolności* to przestrzeń, w ramach której umieszczane są tradycyjne pomniki poświęcone poszczególnym aspektom powsta-

nia, tak jak, przykładowo, obelisk upamiętniający udział w walkach adwokatów. W pobliżu znajduje się również Mur Pamięci z nazwiskami uczestników powstania – mocny element kommemoratywny, zrywający z anonimowością jednostki w tłumie ofiar. Projektanci z pracowni Wojciecha Obtulowicza pamiętali również o przestrzeni zapewniającej organizowanie nabożeństw i zaplanowali Plac Modlitwy. Dla osób preferujących kontemplację w ciszy funkcjonuje przestrzeń ogrodowa odgradzona od reszty założenia murem (ryc. 3). Całość jest doskonałym uzupełnieniem budynku muzealnego.

Parki pamięci, choć niebezpiecznie zbliżają się formułą organizacji do parków rozrywki, wypełniają różnorodne potrzeby upamiętniania, które pojawiają się w społeczeństwie.

Osobną grupę miejsc pamięci cieszących się dużym zainteresowaniem społecznym są pola bitewne. Pola bitewne, jako krajobrazy pamięci, zazwyczaj odwołują się do wydarzeń z odległej przeszłości, dzięki czemu miejsca te odchodzą od charakteru martyrologicznego. W Polsce najśłynniejsze są dwa miejsca, w których rozegrały się walki bardzo ważne dla pamięci zbiorowej: Westerplatte i Grunwald.

W Gdańsku, na półwyspie Westerplatte, w miejscu kojarzonym z pierwszymi walkami II wojny światowej Franciszek Duszeńko i Adam Haupt zaprojektowali jedno ze najbardziej znanych polskich założeń pomnikowych. Poprzez przestrzeń z ruinami budynków przedwojennej Wojskowej Składnicy Tranzytowej prowadzi droga w kierunku kopca z monumentalną rzeźbą. Granitowa bryła góruje nad otoczeniem – widoczna zarówno od strony lądu jak i kanału portowego trwale wpisała się kontekst historyczny w krajobraz.

Historia pól bitewnych pod Grunwaldem nie jest bezpośrednio związana z wydarzeniami II wojny

Ryc. 4. Pomnik Zwycięstwa Grunwaldzkiego

Fig. 4. The Battle of Grunwald Memorial

światowej, ale powstałe tam założenie pomnikowe zaistniało jako element eksploatacji przez władzę powojennej traumy. Pamięć o zwycięstwie z czasów średniowiecznych miała umniejszać poczucie klęski po 1945 roku [Kwiatkowski 2008]. Jerzy Bandura i Witold Cęckiewicz projektując Pomnik Zwycięstwa Grunwaldzkiego wzmocnili rzeźbiarsko-architektoniczną kompozycją naturalne walory krajobrazu pól, na których ponad pięć wieków wcześniej rozegrała się największa bitwa średniowiecznej Europy (ryc. 4). Wśród malowniczych łąk usypany został kopiec, z którego rozpościera się widok na sielski krajobraz. Niezagospodarowane pola pobudzają wyobraźnię o rycerskich potyczkach. Sprzyja temu również przestrzeń mazurskich pól, a także organizowane co roku inscenizacje bitwy. Rekonstrukcje historyczne (ang. *historical reenactment*) stają się coraz bardziej popularne i inspirują do powstawania nowych koncepcji krajobrazów pamięci pól bitewnych. W planach jest m.in. założenie pomnikowe w Ossowie, nazwane Wrota Bitwy Warszawskiej 1920, według projektu pracowni Nizio Design.

Podsumowanie

Summary

Założenia pomnikowe to krajobrazy, którym nadano nowy charakter i funkcję. Jako przestrzenie publiczne sprzyjają rozwijaniu więzi

społecznych, odbudowują tożsamość i umożliwiają kontakt z przeszłością. Fizyczna przestrzeń pozwala ludziom zaprezentować swoje postawy wobec historycznych wydarzeń. Tradycyjne pomniki poprzez symbole i inskrypcje bardzo często upamiętniają przeszłość poprzez perspektywę przekonań politycznych określonych grup społecznych. Nowe nurty sztuki pomnikowej powstawały w większości jako element buntu wobec tradycyjnych form utożsamianych z totalitaryzmem, więc podejmują próby nieinterpretowania upamiętnianej przeszłości. Bazują na doświadczeniach różnych dziedzin sztuki i jej kierunków. Współczesne założenia pomnikowe to krajobrazy memorialne powstałe dzięki inspiracji m.in. sztuką ziemi, która wskazała środowisko naturalne jako potencjalny materiał w procesie twórczym, a także idei koncepcyjnej angażującej odbiorcę w proces powstawania i trwania dzieła. To formalne odejście od tradycyjnej formuły rzeźby na cokole, na rzecz krajobrazu uaktywniającego proces upamiętniania sprawia, że miejsca pamięci zyskują na popularności.

Zdjęcia wykonała autorka.

Photographs made by author.

Agnieszka Gębczyńska-Janowicz

Wydział Architektury Politechniki Gdańskiej
Faculty of Architecture, Gdansk University of
Technology

Literatura

1. Campbell K., 2006, *Icons of Twentieth-Century Landscape Design*, Frances-Lincoln, London.
2. Grzesiuk-Olszewska I., 1995, *Polska rzeźba pomnikowa w latach 1945-1995*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa.
3. Józefowicz P., 2008, *Zdychu* [w:] *Zdzisław Pidek. Pamiętamy*, Józefowicz P., Kulazińska A. (red.), Centrum Sztuki Współczesnej Łaźnia, Gdańsk.
4. Kwiatkowski P. T., 2008, *Pamięć zbiorowa społeczeństwa polskiego w okresie transformacji*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
5. Kwiatkowski P. T., Nijakowski L. M., Szacka B., Szpociński A., 2010, *Między codziennością a wielką historią. Druga wojna światowa w pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Gdańsk-Warszawa.
6. Lailach M., *Land Art*, Taschen, Hong Kong-London, 2007.
7. Nyka L., 2006, *Od architektury cyrkulacji do urbanistycznych krajobrazów*, Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk.
8. Rottenberg A., 2007, *Sztuka w Polsce 1945-2005*, Wydawnictwo STENTOR, Warszawa.
9. Szacka B., 2006, *Czas przeszły, pamięć, mit*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
10. Tanaś S., 2008, *Przestrzeń turystyczna cmentarzy. Wstęp do tanatoturystyki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

Przestrzeń interakcyjna w mieście

Aleksandra Lis, Ada Fudata

Interactional
Space in Town

Wstęp

Introduction

Jak stwierdził Canter [1970], jednym z najważniejszych skutków projektowania odnoszących się do zachowania człowieka jest ułatwienie lub zniechęcenie do kontaktów między ludźmi. Sposób ukształtowania fizycznej przestrzeni może oddziaływać na sposób wykorzystania społecznej przestrzeni [Gehl 1987].

Abu-Ghazze [1999] zaznacza, że ważność przestrzeni otwartych, gdzie ludzie mogą się nieformalnie spotkać, omówić interesujące ich wydarzenia, oglądać życie sąsiedzkie i być oglądanym jest ewidentna w generowaniu planu osiedli – od wioski po metropole. Przestrzeń otwarta odgrywa centralną rolę w życiu społeczeństwa. Mieszanka aktywności i możliwości obserwowania i uczestniczenia w życiu prowadzi do rozwoju społeczności sąsiedzkich – podstawowego elementu żyjącego osiedla i, w szerszej skali – miasta.

Badania nad fizycznymi wyznacznikami kontaktów społecznych w przestrzeni wykazały, że podstawową rolę odgrywają cechy przestrzeni, które zwiększają prawdopodobieństwo spotkania się korzystających z niej osób. Im bliżej siebie ludzie żyją, tym większa szansa, że się spotkają i w efekcie nawiążą kontakty. Bliskość mierzona może być dwoma rodzajami dystansu. Pierwszy z nich to dystans fizyczny, który jest prostą odległością pomiędzy jed-

nostkami mieszkalnymi lub innymi miejscami stałego przebywania ludzi. Drugi rodzaj dystansu, to dystans funkcjonalny [Abu-Ghazze 1999]. Jest on trudniejszy do określenia niż dystans fizyczny, zależy bowiem od relacji funkcjonalnych uwarunkowanych lokalizacją określonych form środowiska. Dystans funkcjonalny wyznacza prawdopodobieństwo spotkania się osób w przestrzeni o danej strukturze funkcjonalnej narzucającej dominujące trasy ruchów przestrzennych i umiejscowienie ośrodków aktywności. Rolę dystansu funkcjonalnego dla kontaktów społecznych wyjaśnia zasada pasywnych kontaktów [Kuper 1953]. Pasywny kontakt to niezamierzone spotkanie dwóch osób, które daje sposobność potwierdzenia czyjejś obecności i możliwość jej poznania przez obserwację i konwersację. Musi się jednak powtarzać. Dlatego ukształtowanie przestrzeni mające wpływ na funkcjonalne dystanse jest tak ważne.

Zasada pasywnych kontaktów wyznaczonych dystansem funkcjonalnym wykorzystywana jest przede wszystkim przy programowaniu przestrzeni interakcyjnych na osiedlach mieszkaniowych, gdzie tworzą się grupy sąsiedzkie. Nie można jednak pominąć jej wpływu także na funkcjonowanie przestrzeni publicznych, które będą miejscem częstych kontaktów jedynie wtedy, kiedy zaistnieje w ich obrębie sposobność spotkania się przypadkowych osób. Kontakty mogą mieć formę bezpo-

średnią (rozmowy, wspólna rekreacja itp.) lub pośrednich – obserwacja innych osób – współużytkowników przestrzeni.

Pojęcie przestrzeni interakcyjnej wprowadzone przez Skjaevelanda i Gärlinga [1997], odpowiada holistycznemu ujęciu miejsca, w którym zbiór przestrzenno-fizycznych atrybutów wspomagających kontakty społeczne w danej lokalizacji tworzy sytuację właściwą dla kontaktów społecznych. Koncepcjami porównywalnymi do koncepcji przestrzeni interakcyjnej są także: przestrzeń zachowania kontaktowego (*contact action space* – CAS – [Higgs 1980]), miejsce semiprywatnych interakcji kontrolowanych przez grupę (*group-controlled semiprivate interaction loci* – [Baum i in. 1978]), miejsca spotkań (*meeting places*), obszary społeczne (*social areas* – [Carr i in. 1992]), miejsca kontaktów [Lenartowicz 1983], przestrzeń społeczna [Chmielewski 1996]. Sugerowany przez Skjaevelanda i Gärlinga [1997] termin przestrzeń interakcyjna (*interactional space*) jest inspirowany terminem terytorium interakcyjne (*interactional territory*) który odnosi się do odpowiednich terenów czasowo kontrolowanych przez grupy jednostek pozostających we wzajemnych interakcjach. Jednak, zdaniem Skjaevelanda i Gärlinga, termin terytorium ma wciąż konotacje biologicznie bardziej, niż termin przestrzeń interakcyjna, który silnie odnosi się do aspektów społecznych¹. Przestrzeń interakcyjna może być

traktowana jako szczególny przykład miejsca, które jest doświadczane przez ludzi jako główny kontekst zachowań i kontaktów społecznych.

Cechy przestrzeni interakcyjnej

Features of interactional space

Na interakcyjny charakter przestrzeni ma wpływ szereg czynników funkcjonalnych, strukturalnych i estetycznych środowiska. Poniżej przedstawiono te, które najczęściej wymieniane są w literaturze przedmiotu²:

- dostępność, widoczność przestrzeni

Jak potwierdzają badania, swobodny dostęp do przestrzeni otwartych dający więcej możliwości nieformalnych kontaktów jest jednym z podstawowych czynników stymulujących zachowania społeczne ludzi. Zachowania przestrzenne mogą być podtrzymywane bądź powstrzymywane, w zależności od zróżnicowania stopnia dostępności i widoczności [Gehl 1987; Carr i Lynch 1981; Francis 1989].

Drugim, obok dostępności, istotnym funkcjonalnie elementem przestrzeni interakcyjnej jest jej widoczność. Widoki na przestrzeń i z jej wnętrza na otoczenie są ważne dla ludzi, aby mogli oni rozpoznać, czy inne osoby są

obecne w przestrzeni i czy można zaangażować się w interakcje z nimi.

Zgodnie z badaniami Shu-Chun (2006) efektywne przestrzenie o charakterze interakcyjnym mają centralną lokalizację i łatwy dostęp, położone są przy głównych szlakach i nie mają lub mają w niewielkim stopniu wizualne granice oddzielające je od potencjalnych użytkowników³.

- atrakcyjność wizualna

Innym czynnikiem, mającym wpływ na liczbę użytkowników przestrzeni, jest jej atrakcyjność wizualna. Ważność przestrzeni i form służących do oglądania i ich rolę w zachęcaniu do kontaktów międzyludzkich potwierdzają liczne badania, np. [Nasar 1994; Shu-Chun 2006], stwierdzające, że atrakcyjne środowiska sprzyjają zachowaniom i zachęcają do społecznych interakcji.

W przypadku przestrzeni publicznych nie adresowanych do wybranej grupy użytkowników atrakcyjność ta powinna być dostosowana do potrzeb i preferencji większości użytkowników. Elitarne, hermetyczne treści znaczeniowe i odniesienia formalne nie mają siły przyciągającej, nie znajdują bowiem w szerokiej grupie potencjalnych użytkowników licznych odbiorców.

Szczególnie istotne w wizerunku estetycznym przestrzeni są elementy przyciągające wzrok, tzw. atraktory. Ich rola jest naj-

ważniejsza w miejscach wypo-
czynku stacjonarnego, w których
ludzie zatrzymują się dłużej.
Miejsca takie są chętniej użytko-
wane wówczas, gdy zawierają
elementy przyciągające wzrok
i uwagę lub wzbogacające moż-
liwości odnośnie realizowanych
zachowań⁴. „Ludzie szukają
wizualnych zawłości w swym
otoczeniu i »kotwic«, do których
mogą się przywiązać, bądź fizycz-
nie (siedząc, opierając się o nie),
bądź symbolicznie (stojąc obok,
patrzając na nie)”⁵.

- czytelność funkcjonalna i teryto-
rialna

Stwierdzono, że istnieją relacje
pomiędzy zachowaniami prze-
strzennymi a sposobem ukształto-
wania przestrzeni, jej spójnością
i czytelnością umożliwiającą
orientację w przestrzeni i jasne
określenie jej funkcji i przynależ-
ności terytorialnej. Zachowania
przestrzenne mogą być podtrzy-
mywane bądź powstrzymywane
w zależności od poziomu fizycz-
nej czytelności i od społecznej
definicji przestrzeni⁶. Dwuznac-
zne, nieokreślone przestrzenie,
które nie są ani publiczne ani
prywatne, mają tendencje do
zniechęcania do interakcji.

- wyposażenie przestrzeni i jej
aranżacja

Elementy zbudowane w celu za-
trzymania ludzi, takie, jak meble
uliczne, zwłaszcza pierwotne
i wtórne siedziska [Gehl 1987]
są jednymi z najważniejszych

atrybutów przestrzeni publicz-
nych i są uważane za najbardziej
znaczące dla kontaktów spo-
łecznych. Na zaistnienie i inten-
sywność kontaktów wpływa sam
fakt występowania takich form
w przestrzeni. Dodatkowo, odpo-
wiednio zaaranżowane siedziska
sprzyjają konwersacji i podtrzy-
mują nieformalne kontakty⁷. Jak
wykazały badania Skjaevelanda
i Gärlinga (1997), osłonięte „ob-
szary do siedzenia”, które tworzą
wyznaczone przestrzenie z pier-
wotnymi miejscami do siedzenia
(ławkami), zawierające elementy
takie, jak zielen i osłona od prze-
strzeni otaczających, stanowią
jednoznaczne przestrzenie inte-
rakcyjne.

- elementy naturalne: zielen, woda
Badania (m.in. [Skjaeveland
i Gärling 1997; Shu-Chun 2006])
wykazały, że wyposażenie prze-
strzeni w zielen zwiększa ilość
zachowań społecznych i wzmac-
nia więzi społeczne. Także woda,
zwłaszcza w powiązaniu z uni-
katowymi formami, zachęca do
społecznych interakcji [Shu-Chun
2006; Schneider-Skalska 1986,
2004].

Shu-Chun (2006) badała po-
ziom kontaktów społecznych
w różnych przestrzeniach, w tym
w przestrzeniach określonych
jako sceniczne, tzn. zawierają-
cych znaczące wizualnie ele-
menty krajobrazowe. Porównując
intensywność kontaktów społecz-
nych w przestrzeniach zawierają-

cych akcenty wizualne (fontanny
i rzeźby) oraz w przestrzeniach
wyposażonych w rośliny (drzewa,
krzewy, kwiaty) stwierdziła, że nie
ma znaczącej różnicy pomiędzy
ilością kontaktów w przestrze-
niach z akcentami i z roślinno-
ścią. Oznacza to, że formy roślin-
ne mają zdolności „przyciągania”
ludzi, czyli pełnienia funkcji
atraktorów podobnie, jak akcenty
architektoniczno-rzeźbiarskie⁸.

Metody badań

Research methods

Wskazane powyżej cechy mogą
stanowić podstawę analizy przestrze-
ni publicznych pod kątem ich inte-
rakcyjnych właściwości. Przyjmując
je jako metodyczną podstawę wyzna-
czono główne jednostki analiz, któ-
rym następnie poddano przykładowe
przestrzenie publiczne we Wrocła-
wiu dla zilustrowania wykorzystania
przyjętej metody przy określaniu
potencjału przestrzeni jako miejsca
kontaktów społecznych i w dalszym
etapie postępowania określenia
kierunków zmian w obrębie środo-
wiska fizycznego prowadzących
do zwiększenia udziału zachowań
społecznych w przestrzeni.

Wyniki przeprowadzonych
analiz skonfrontowano z wynikami
badań (metodą obserwacji *in situ*)
rzeczywistych zachowań użytkow-
ników badanych przestrzeni.

Przyjęto trzy podstawowe kie-
runki analiz:

A. Analiza cech lokalizacyjnych przestrzeni

Zgodnie z zasadą pasywnych kontaktów wyznaczonych przez dystans funkcjonalny, analiza cech lokalizacyjnych uwzględniać powinna miejsce badanej przestrzeni w tkance urbanistycznej miasta wyznaczającej trasy ruchów przestrzennych ludzi i ich cele przestrzenne z uwzględnieniem popularności (generującej liczebność użytkowników przestrzeni) i funkcji (generującej rodzaj użytkowników).

B. Analiza powiązania przestrzeni z otoczeniem

Analiza ta prowadzi do oceny widoczności i dostępności przestrzeni z uwzględnieniem kierunków otwarcia widokowych i funkcjonalnych oraz różnego rodzaju barier w powiązaniu z kierunkami ruchów przestrzennych wyznaczonych strukturą celów przestrzennych (określonych w analizie A).

C. Analiza wewnętrznych cech przestrzeni

Analiza ta uwzględniać powinna cechy wynikające ze sposobu ukształtowania przestrzeni fizycznej sprzyjające kontaktom społecznym, w szczególności atrakcyjność wizualną przestrzeni, jej czytelność funkcjonalną i terytorialną, wyposażenie przestrzeni i jej aranżację oraz występujące w jej obrębie elementy naturalne.

Analiza porównawcza wybranych przestrzeni

Comparative analysis of selected areas

Obiekty analiz

Objects of analyses

Do analiz wybrano cztery obiekty we Wrocławiu, zróżnicowane pod względem usytuowania, funkcji i zagospodarowania.

Plac przy skrzyżowaniu ulicy Wita Stwosza z ulicą Szewską i Łaciarską

Jest to obszar zlokalizowany w centrum Wrocławia, objęty ścisłą ochroną konserwatorską. W latach 2005- 2007 został on przebudowany w ramach inwestycji Przebudowy Średnicowej Linii Tramwajowej Północ-Południe we Wrocławiu. Obecnie przestrzeń pełni funkcję placu, miejsca spotkań wrocławian oraz turystów, którzy zwiedzają pobliską Katedrę Marii Magdaleny. W ramach modernizacji odcinka linii tramwajowej, na tym obszarze, przebudowano jezdnię i chodniki. Nawierzchnię placu utwardzono, pozbawiono zieleni towarzyszącej oraz wyposażono w elementy małej architektury, w tym w fontannę wodną typu Jumping Jet, składającą się z czterech szklanych kul (sprowadzonych z RPA).

Skwer przy skrzyżowaniu ulicy Marszałka Józefa Piłsudskiego z ulicą Świdnicką i Bogusławskiego

Obszar położony jest w bezpośrednim sąsiedztwie Teatru Muzycznego Capitol – w tym roku rozpoczęła się jego przebudowa i modernizacja realizowana dzięki funduszom unijnym ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach XI Osi Priorytetowej Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko⁹. Po rozbudowie, teatr częściowo zajmie teren skweru, co ma swoje odzwierciedlenie w Miejscowym Planie Zagospodarowania Przestrzennego, gdzie dla obszaru skweru (0,25 ha-72% powierzchni) ustala się przeznaczenie na handel detaliczny, usługi, usługi kultury, zabudowę mieszkaniową i inne. Ustalenia te mają coraz więcej przeciwników, którzy powołują się na historię ulicy Marszałka Józefa Piłsudskiego, niegdyś ulica nosiła nazwę Gardenstrasse (Ogrodowa)¹⁰.

Skwer Z. Krasieńskiego

Skwer położony jest przy ulicy Komuny Paryskiej, Podwale oraz Zygmunta Krasieńskiego. Do roku 1892 na obszarze tym istniał zespół cmentarzy, który następnie został przekształcony przez Hugo Richter na skwer miejski. Richter połączył w parku funkcje spacerowe z zabawowymi dla dzieci, wyznaczając dwa place w północno-wschodnim i południowo-wschodnim narożniku¹¹. Obecnie przestrzeń posiada szeroką ofertę – znajduje się na nim

stary drzewostan, liczne ścieżki, ławki oraz plac zabaw dla dzieci.

Teren przy Placu Strzegomskim

Teren znajduje się w zachodniej części Wrocławia, pomiędzy ulicą Legnicką, Strzegomską oraz Placem Strzegomskim. Pełni funkcję komunikacyjną, jest łącznikiem pomiędzy przyległymi terenami. Plac jest praktycznie niezagospodarowany, jedynie w części wschodniej znajduje się skarpa z rzeźbą miejską pt. „Pociąg do Nieba”, projektu Andrzeja Jarodzkiego. W najbliższym otoczeniu znajduje się zaprojektowany przez Richarda Konwiarza Bunkier, wybudowany w 1942 roku [Brzuszek 2011].

Wyniki analiz – porównanie badanych przestrzeni

Analyses results – comparison of researched areas

Wyniki poszczególnych analiz i badań sposobów użytkowania przestrzeni przedstawiono na ryc. 1, 2, 3 i 4.

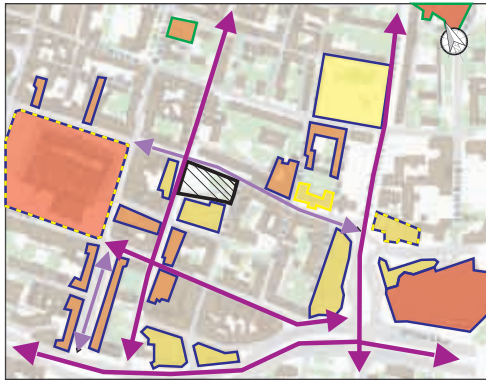
Przestrzeniami o największym nasileniu zachowań o charakterze interakcyjnym jest plac przy katedrze Marii Magdaleny oraz skwer przy Podwalu. W przypadku tego pierwszego obiektu podstawowym czynnikiem wpływającym na interakcyjny charakter przestrzeni jest jej lokalizacja, dostępność i widoczność (położenie w ścisłym centrum miasta, w pobliżu rynku, w otoczeniu

obiektów o znacznej randze i popularności, połączenie z głównymi ciągami komunikacyjnymi ulic, bez barier funkcjonalnych i widokowych, lokalizacja narożnikowa wzmacniająca ruch tranzytowy). Położenie to wyznacza bardzo dobry potencjał interakcyjny miejsca, który nie został jednak w pełni wykorzystany poprzez zagospodarowanie terenu. Pozytywnym jego elementem jest atraktor w postaci fontanny i liczne siedziska a także elementy roślinne porządkujące przestrzeń, negatywnym – brak form sprzyjających różnorodnym zachowaniom o charakterze społecznym (jak obserwacje ciekawych form wyposażenia i życia, wspólne zabawy, jedzenie i picie), brak bezpośredniego powiązania siedzisk z elementami roślinnymi i atraktorem (fontanną) które, chociaż porządkują przestrzeń nadając jej czytelny wyraz oraz przyciągają uwagę, nie są wykorzystane w pełni.

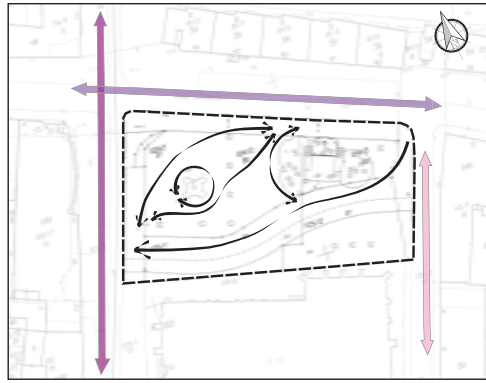
Skwer przy Podwalu, druga z przestrzeni charakteryzujących się dużą intensywnością zachowań społecznych, swoją popularność zawdzięcza, z jednej strony, lokalizacji, z drugiej – funkcji skweru. Teren położony jest w centrum miasta, na intensywnie zabudowanym jego obszarze. Dobrze widoczny od strony ważnych arterii komunikacyjnych, zwłaszcza ul. Podwale, pomimo obrzeżnych nasadzeń jest dostępny zarówno widokowo jak i funkcjonalnie. Jest słabiej powiązany z centralnym ośrodkiem (rynek i okolice) niż plac przy katedrze Marii

Magdaleny, ale nie obniża to jego potencjału, służy on bowiem w większym stopniu mieszkańcom okolicznych kamienic niż przypadkowym przechodniom. Położenie i funkcja tego obiektu wyznaczają podstawowy jego potencjał jako przestrzeni interakcyjnej. Największe natężenie zachowań związanych z kontaktami społecznymi pojawia się w miejscach zawierających podstawowe urządzenia, które takie zachowania ułatwiają (siedziska obrzeżne i centralne, plac zabaw). Pozytywną cechą zagospodarowania terenu jest duża ilość form roślinnych dzielących i porządkujących przestrzeń. Brak atraktorów i pozastandardowej oferty funkcjonalnej sprawia, że na terenie obiektu nie wykształcił się czytelny ośrodek intensywnego życia społecznego zawierającego zachowania i interakcje o zróżnicowanym charakterze.

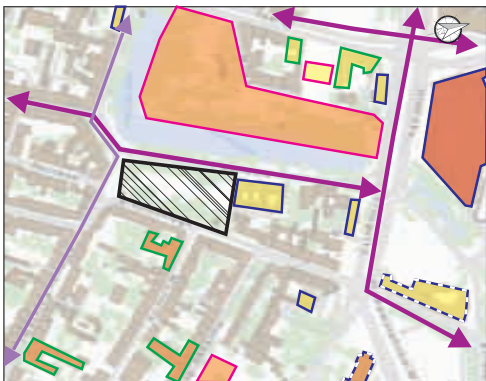
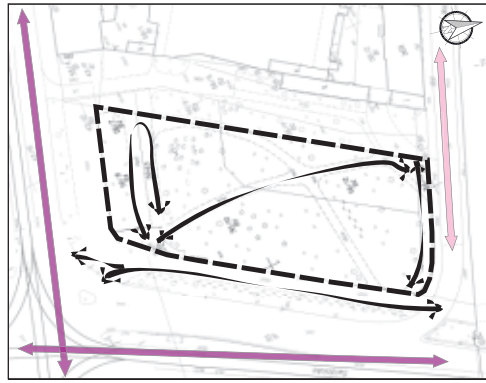
Plac przy ul. Piłsudskiego posiada istotne walory i potencjał wynikający z lokalizacji. Położony jest w obrębie centrum usługowo-kulturalnym miasta, w pobliżu wielu obiektów o takim charakterze i w bezpośrednim sąsiedztwie Teatru Muzycznego Capitol. Skwer nie pełni funkcji tranzytowej, ale taka lokalizacja zawiera wysoki potencjał jako przestrzeni interakcyjnej, który nie został jednak wykorzystany poprzez odpowiednie zagospodarowanie terenu, uboższego w wyposażenie sprzyjające wypoczynkowi i zabawom. Jedyne takie formy to siedziska usytuowane równoległe do ul. Piłsudskiego, dość intensywnie wykorzystywane. Pozo-

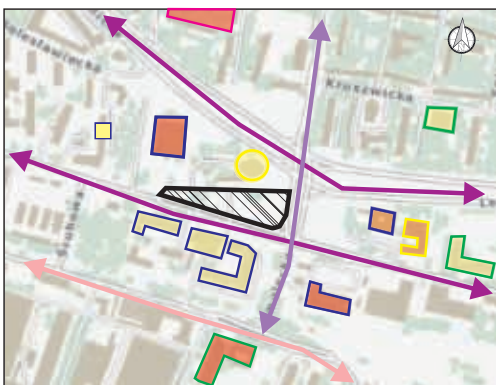
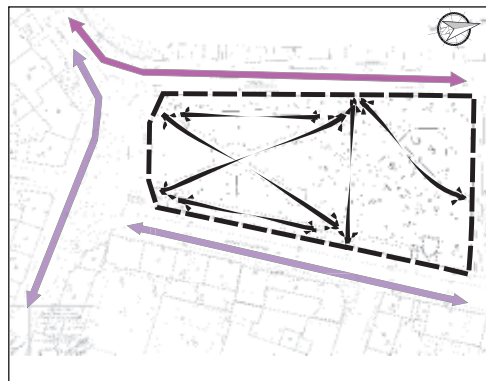
ul. Wita Stwosza/ Szewska/Laciarska

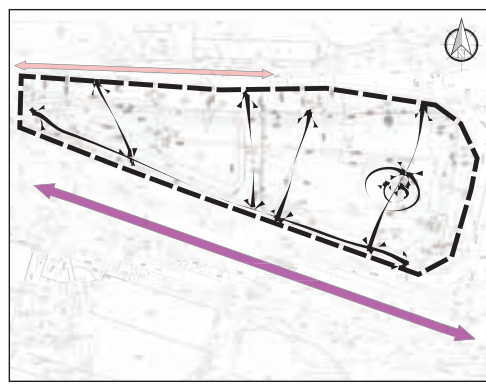
ul. Świdnicka/ marsz. J. Piłsudskiego

ul. Z. Krasińskiego/ K. Paryskiej/ Podwale

ul. Strzegomska/ Legnicka/ Plac Strzegomski

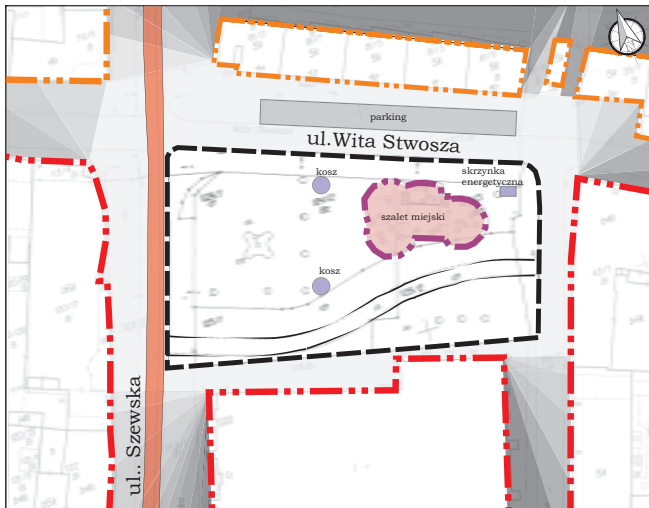
Ryc. 1. Analiza cech lokalizacyjnych przestrzeni

Fig. 1. An analysis of the localization attributes of the space

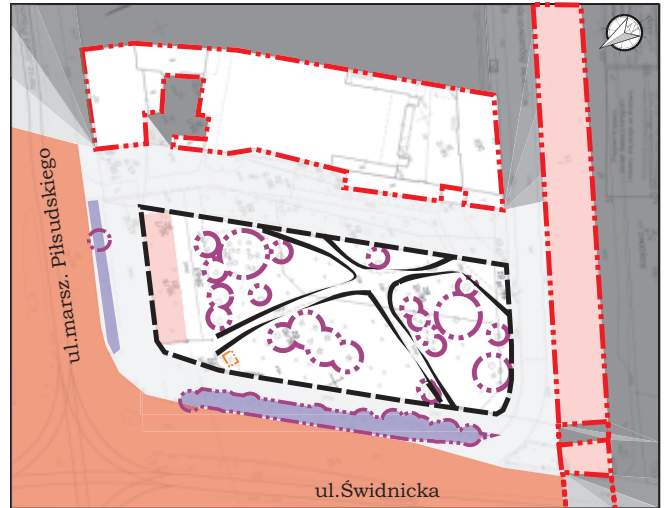
Legenda		Funkcje:	Trasy ruchów przestrzennych:
	obszar opracowania		
Cele przestrzenne:			
	średnio popularne		
	popularne		
	bardzo popularne		

Ryc. 2. Analiza powiązania przestrzeni z otoczeniem

Fig. 2. An analysis of the relationship with the surrounding area

ul. Wita Stwosza/ Szewska/ Łaciarska

ul. Świdnicka/ marsz. J. Piłsudskiego

ul. Z. Krasińskiego/ K. Paryskiej/ Podwale

ul. Strzegomska/ Legnicka/ Plac Strzegomski

Legenda		Otwarcia widokowe:		Bariery funkcjonalne:	
	granica opracowania (plac)		słabe		ulica (ruch aut, tramwajów)
Przesłony:			dobrze		przeszkody architektoniczne: słupki, ogrodzenie
	przesłony pełne (główne)		lepsze		szalet miejski, rabata wyniesiona, nasyp
	przesłony pełne (boczne)		najlepsze		przeszkody terenowe: kosze na śmieci, skrzynka energetyczna, żywoplot
	przesłony naturalne -ażurowe				

Rys. 3. Analiza wewnętrznych cech przestrzeni

Fig. 3. An analysis of internal features of the space

ul. Wita Stwosza/ Szewska/Łaciarska

ul. Świdnicka/ marsz. J. Piłsudskiego

ul. Z. Krasińskiego/ K. Paryskiej/ Podwale

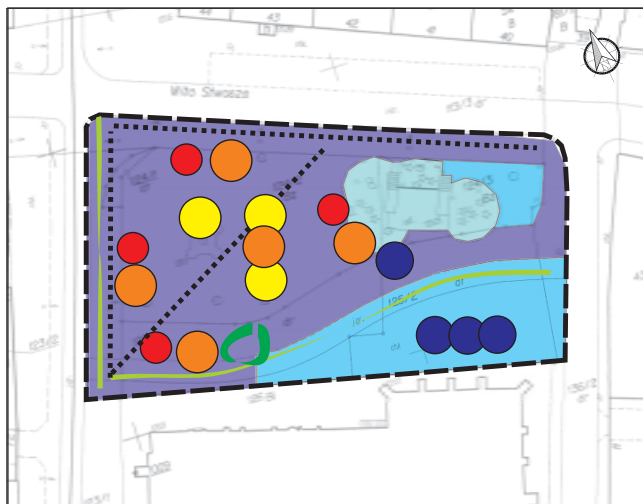

ul. Strzegomska/ Legnicka/ Plac Strzegomski

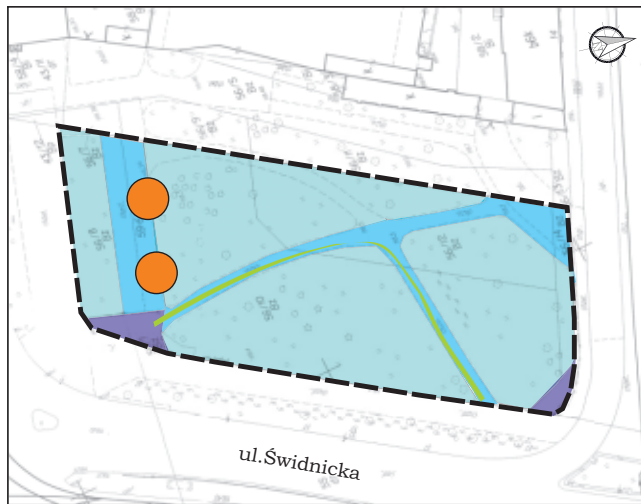
Legenda		
	granica opracowania (plac)	
Formy naturalne:		
	rośliny	
	trawnik	
Elementy porządkujące przestrzeń:		
	aleja latarni	
	ogrodzenie, płotki	
	ścieżki, nawierzchnia, jezdnia	
	nasadzenia roślin	
Formy wyposażenia sprzyjające kontaktom społecznym:		
	urządzenia do zabawy	
	siedziska	
Atraktory:		
	fontanna/ rzeźba	
	kamienne siedzisko	

Ryc. 4. Zachowania użytkowników przestrzeni.

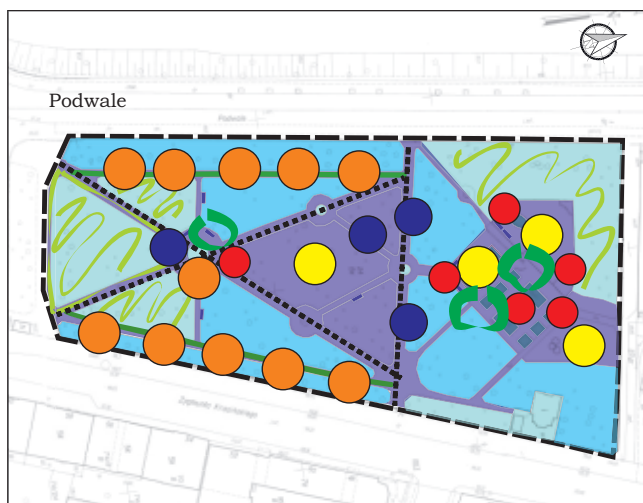
Fig. 4. Behavior of the space users

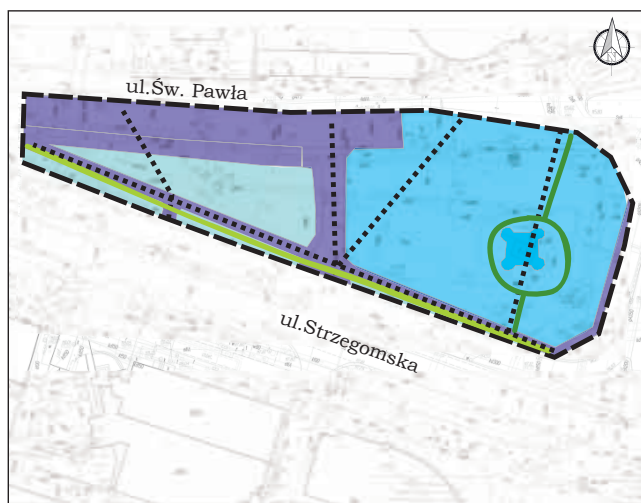
ul.Św. M. Magdaleny/ Wita Stwosza

ul.Świdnicka/ marsz. J. Piłsudskiego

ul.Z. Krasińskiego/ K. Paryskiej/ Podwale

ul.Strzegomska/ Legnicka/ Plac Strzegomski

Legenda

— granica opracowania

Intensywność użytkowania:

- duża
- średnia
- mała

Zachowania generujące kontakty bezpośrednie:

- siedzenie i rozmowy
- siedzenie połączone z jedzeniem, pić i rozmowami
- wspólne zabawy

Zachowania generujące kontakty pośrednie:

- ✓ siedzenie i obserwacja innych użytkowników
- ✓ spacer
- ✓ spacer z psami

Zachowania nie generujące kontaktów społecznych:

- odpoczynek w samotności
- ruch tranzytowy

stała część skweru nie sprzyja kontaktom stając się miejscem spacerów, głównie z psami.

Miejscem, pozbawionym obecnie cech interakcyjnych, jest teren przy placu Strzegomskim. Pomimo jego bardzo dobrej widoczności oraz czytelnego atraktora zagospodarowanie terenu, a właściwie jego brak, uniemożliwia pełnienie takiej roli. Brak elementów porządkujących wewnątrz przestrzeni (poza rzeźbą „Pociąg do Nieba”) i określających jej charakter jako „miejsca”, brak elementów roślinnych, siedzisk oraz urządzeń i form sprzyjających wypoczynkowi i zabawom sprawia, że potencjał terenu wynikający z jego lokalizacji nie zostaje wykorzystany do generowania życia społecznego – teren ten pełni wyłącznie funkcję widokową i tranzytową.

Jak wynika z analiz, wszystkie opisane obiekty posiadają potencjał jako przestrzenie interakcyjne wynikający z ich położenia, jednak potencjał ten wykorzystany został w różnym stopniu w każdym wypadku.

Podsumowanie, wnioski

Summary, conclusions

Interakcje społeczne stanowią istotny element życia miasta, który w dużej mierze zależy od jego organizacji przestrzennej. Miejsca, w których to życie występuje szczególnie

intensywnie, są istotnym elementem tkanki miasta w jego wymiarze społecznym. Takimi miejscami są m.in. place i skwery miejskie. Lokalizacja tych miejsc wyznacza ich potencjał który może, w zależności od zagospodarowania, zostać wykorzystany w większym lub mniejszym stopniu. Wszystkie tereny, analizowane powyżej, posiadają taki, wynikający z położenia (funkcji i rangi obiektów w otoczeniu, dostępności, widoczności) potencjał. Równocześnie jednak w żadnym z tych obiektów nie został on w pełni wykorzystany. Czym ma być dana przestrzeń publiczna w mieście i jaką powinna pełnić rolę, pozostaje zawsze pytaniem trudnym. Jeszcze trudniejszym jest odpowiednie ukształtowanie przestrzeni w wymiarze fizycznym i społecznym tak, aby rola, jaką przestrzeni chcemy nadać, była przez nią faktycznie pełniona. Analizowane przykłady wykazują duże różnice w sposobie tego kształtowania – od skweru przy Podwalu, gdzie przestrzeń społeczna jest czytelna i dominująca, poprzez plac przy katedrze Marii Magdaleny, którego wizualny wizerunek jest traktowany równorzędnie z toczącym się tam życiem społecznym aż po plac Strzegomski zdominowany całkowicie formą, w której nie przewidziano miejsca dla człowieka. W każdym z opisanych przypadków można przestrzeń społeczną zmienić nadając jej cechy interakcyjne – niekiedy poprzez drobne zabiegi (inna aranżacja form wyposażenia, nowe jego elementy) niekiedy poprzez

gruntowną przebudowę miejsca z nadaniem mu nowej funkcji (plac Strzegomski). Wykonanie opisanych i przedstawionych na wybranych przykładach analiz pomaga z jednej strony w ocenie potencjału miejsca w aspekcie interakcyjnym i w rezultacie w podjęciu decyzji dotyczącej wyboru funkcji i roli miejsca, z drugiej zaś pomaga ocenić obecny sposób zagospodarowania określając elementy sprzyjające lub nie kontaktom społecznym.

**Aleksandra Lis
Ada Fudała**

Institut Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Institute of Landscape Architecture
Wrocław University of Environmental and Life
Sciences

Przypisy

- ¹ Skjaeveland i Gärling 1997, s. 181, za: Lis 2011.
- ² Za: Lis 2011.
- ³ Shu-Chun 2006, s. 194-195.
- ⁴ Lis 2004, s. 128.
- ⁵ Cooper Marcus i Francis 1998, s. 26 (tłum. A. Lis).
- ⁶ Por.: [Cooper Marcus i Sarkissian 1986; Newman 1972; Rapoport 1977; Lay 1996].
- ⁷ Lis (2004) przedstawia szerokie analizy skutków różnej aranżacji siedzisk i ich układów w obrębie placów i przestrzeni komunikacyjnej parków miejskich.
- ⁸ Za: Lis 2011.
- ⁹ <http://www.teatr-capitol.pl/przebudowa-capitolu/> dostęp z dnia 04.06.2011.
- ¹⁰ Bińkowska 2011, s. 43.
- ¹¹ Bińkowska 2011, s. 97, 98.

Literatura

1. Abu-Ghazzeah, T.M., 1999, *Housing layout, social interaction, and the place contact In Abu-Nuseir, Jordan* [w:] *Journal of Environmental Psychology*, 19, s. 41-73.
2. Baum A., Mapp K., Davis G.E., 1978, *Determinants of residential group development and social control* [w:] *Environmental Psychology and Nonverbal Behaviour* 2, s. 145-160.
3. Bińkowska I., 2011, *Natura i miasto. Publiczna zieleń miejska we Wrocławiu od schyłku XVIII do początku XX wieku*, Muzeum Architektury we Wrocławiu, Wrocław.
4. Brzuszek M., 2011, *Koncepcja projektowa zagospodarowania Placu Strzegomskiego we Wrocławiu* (maszynopis), Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, Wrocław.
5. Canter D., 1970: *Need for theory of function in architecture* [w:] *The Architects' Journal*, 151(4), s. 299-302.
6. Carr S., Francis M., Rivlin L.G., Stone M., 1992, *Public Space*, Cambridge University Press, Cambridge.
7. Carr S., Lynch K., 1981, *Open Space: Freedom and control* [w:] Taylor: Urban open spaces, Rizzoli, New York.
8. Chmielewski J.M., 1996, *Teoria urbanistyki. Wybrane zagadnienia*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa.
9. Francis M., 1989, *Changing values for public spaces* [w:] *Landscape Architecture*, January/February, s. 54-59.
10. Gehl J., 1987, *Life between buildings: Using public space*, Van Nostrand Reinhold, New York.
11. Higgs G.K., 1980, *Size and shape factors in contact action space* [w:] *Man Environment Systems* 10, s. 271-278.
12. Kuper L., 1953, *Living in Towns*. Crescent, London.
13. Lenartowicz J.K., 1983, *Miejsce kontaktów* [w:] *Sfera osobista w przestrzeni społecznej*. IV Ogólnopolskie Konserwatorium Polskiej Architektury Współczesnej, Mogilany, 3-4 listopada 1983, PK, Kraków.
14. Lis A., 2004, *Struktura relacji pomiędzy człowiekiem a parkiem i ogrodem miejskim w procesie rekreacji*. Oficyna Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
15. Lis A., 2011: *Struktura przestrzenna i społeczna terenów rekreacyjnych w osiedlach mieszkaniowych Wrocławia z lat 70. i 80. ubiegłego stulecia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, Wrocław.
16. Nasar J.L., 1994, *Urban design aesthetics: The evaluative qualities of building exteriors. Special Issue: Design review: Public participation in evaluation of design* [w:] *Environment and Behavior* 26, s. 377-401.
17. Schneider-Skalska G., 1986, *Rola wód otwartych w kształtowaniu miejskiego środowiska mieszkaniowego* (praca doktorska), WA PK, Kraków.
18. Schneider-Skalska G., 2004, *Kształtowanie zdrowego środowiska mieszkaniowego: wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
19. Shu-Chun L.H., 2006, *A study of outdoor interactional spaces in high-rise housing* [w:] *Landscape and Urban Planning*, 78, s. 193-204.
20. Skjaeveland O., Gärling T., 1997, *Effects of interactional space of neighbouring* [w:] *Journal of Environmental Psychology*, 17, s. 181-198.

Sytuacja krajobrazowa opactw cysterskich w Polsce w kontekście obowiązujących form ich ochrony

Małgorzata Milecka

The Landscape
Situation of Cistercian
Monasteries in
Poland in the Context
of the Current Forms
of their Protection

Wprowadzenie

Introduction

W średniowieczu na ziemiach w obrębie dzisiejszych granic Polski powstało dwadzieścia sześć klasztorów męskich, rozlokowanych we wszystkich historycznych dzielnicach Polski, tj. w Małopolsce, Śląsku, Wielkopolsce i na Pomorzu (ryc. 1). Klasztory te wywodzą się z dwóch linii filiacyjnych tj. Morimondy i Clairvaux, z czego jedynie cztery: Kołbacz, Mironice, Bierzwnik oraz Oliwa to filie Clairvaux¹. Warto dodać, że cystersi do Polski trafiali różnymi drogami, jedynie cztery opactwa: Jędrzejów, Sulejów, Wąchock i Koprzywnica, są bezpośrednimi filiami Morimondy. Pozostałe powstały jako filie pośrednie przenosząc na ziemie polskie tradycje nie tylko protoopactwa (opactwa macierzystego dla grupy filiacyjnej), ale także macierzystego, którego filię stanowiło. W ten sposób na naszym gruncie pojawili się cystersi o „rodowodzie” francuskim, ale także niemieckim i duńskim. Oczywiście jest zatem, że przy jednorodnym programie użytkowym i architektonicznym (związanym z charyzmatem i regułą zakonu), różne doświadczenia mnichów oraz związane z tym tradycje gospodarowania i zarządzania klasztorowymi dobrami, wpływały na wytworzenie nieco odmiennych, charakterystycznych dla poszczególnych grup, rozwiązań przestrzennych. Niezwykle ważna jest zatem identyfikacja

i ochrona relikwii świadczących z jednej strony o tradycji zakonu, który od zarania swoich dziejów mocno związany był z uprawą ziemi, trwale wpisując się w krajobraz krajów, gdzie zakładał swe klasztory, z drugiej zaś dokumentowanie wszystkich rozwiązań oryginalnych i unikalnych właściwych dla wybranych grup filiacyjnych, a nawet pojedynczych opactw. Walory kulturowe i przyrodnicze cysterskiego dziedzictwa są tak wyjątkowe, że zobowiązują do szczególnej ochrony każdego, nawet najbardziej zniszczonego klasztoru i związanego z nim krajobrazu. Uszkodzenia historycznych struktur przestrzennych i zagrożenia, jakie powoduje silna urbanizacja Polski przy jednoczesnym, generalnym braku dokumentów planowania przestrzennego uzasadniają przekonanie, że czasy współczesne są ostatnim momentem do udokumentowania istniejących jeszcze relikwii historycznych krajobrazów cystersów na terenie Polski i zbadania kierunku ich przemian, z uwzględnieniem oczywistych związków europejskich. Opracowanie bazy informacyjnej dotyczącej dziedzictwa cysterskiego stanowi podstawę do dalszych, bardziej szczegółowych badań.

Krajobrazy cysterskie w Polsce na tle dziedzictwa europejskiego

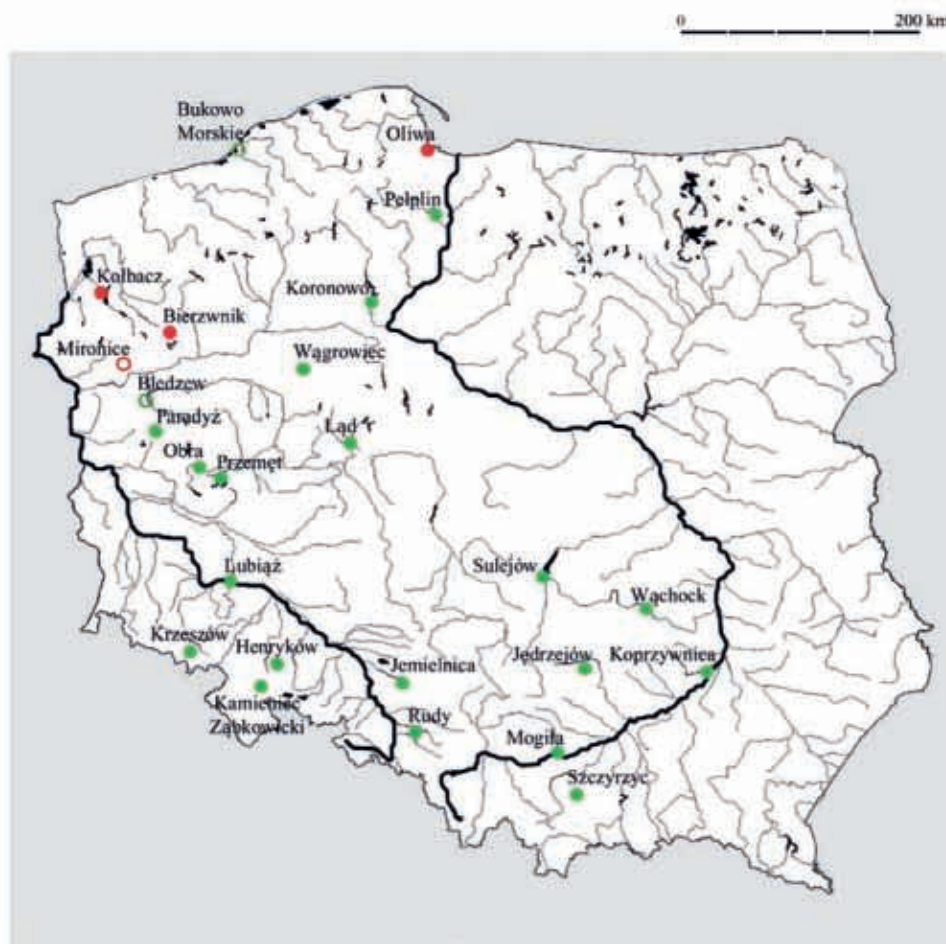
Cistercian landscapes in Poland in context of european heritage

Wielowiekowa gospodarka prowadzona przez cystersów w obrębach opactw i związanych z nimi grangii ukształtowała przestrzeń o wyraźnej organizacji. Jeszcze dzisiaj krajobraz wiejski spotykany na terenach zarządzanych w przeszłości przez cystersów świadczy o jej oryginalności. Dzięki wkładowi R. Fosser'a (pioniera w kwestii uświadomienia tego specyficznego wymiaru działalności białych mnichów) oraz konferencji na temat przestrzeni u cystersów, która odbyła się w 1993 roku w Fontfroide, nie można już definiować opactwa cysterskiego ograniczając go jedynie do czworoboku klasztornego, złożonego z kościoła i klasztoru. Przeciwnie, oczywistym jest, że jest to złożona całość, która nadaje strukturę pewnemu terytorium wyszedłszy od życia zakonnego, które „na miejscu” włącza działalność rzemieślniczą, a „w oddali” spichrze rolne lub przemysłowe grangii².

T. Kinder słusznie podkreśla, że wszystkie opactwa zmieniały się z biegiem czasu, odpowiadając na ewoluujące potrzeby wspólnoty³. Analizując poszczególne założenia

Ryc. 1. Lokacje cysterskie na terenie Polski z uwzględnieniem linii filiacyjnych

Fig. 1. Cistercian settlement in Poland including filiation lines

należy pamiętać, że każde z nich było rezultatem przystosowań uczynionych w celu dopasowania się z określonym programem do odmiennych, zastanych na miejscu lokacji warunków. Historia regionu – miejscowe tradycje, rewolucje, reformy religijne (protestantyzm lub katolicyzm) oraz przychylność władcy danych ziem lub jej brak dla zakonu – miała bezpośredni wpływ na ewolucję poszczególnych opactw. Bogactwo lub ubożenie w późniejszych stuleciach – spowodowane wojnami lub politycznymi manipulacjami, tak jak i jakość zarządzania

zakonem, także określały kierunek ekspansji, transformacji lub burzenia dopiero postawionych budowli opactwa. W oczywisty sposób niosło to skutki przekształcania użytkowania terenu całego zespołu, w tym struktur przestrzennych.

Analiza historycznych losów opactw ulokowanych w średniowieczu na ziemiach Polski (we współczesnych granicach) zestawiona z analizą stanu ich zachowania potwierdza, że w chwili obecnej w poszczególnych grupach regionalnych mamy podobne „stany posiadania” Polski (wyniki tych analiz prezen-

tuje M. Milecka⁴). I tak opactwa o względnie zachowanej strukturze przestrzennej (najmniej przekształcone) należą do grupy małopolskiej, natomiast najbardziej zniszczone zasoby (na skutek reformacji i utraty pierwotnych funkcji ok. XVI/XVII wieku) obejmuje grupa pomorska. Grupa wielkopolska w części zachodniej podzieliła losy grupy pomorskiej, a w części wschodniej, gdzie nie nastąpiły tak silne ruchy religijne związane z falą reformacji, zachowała zasoby we względnie dobrej kondycji. Grupa śląska to czytelne odejście od pierwotnej estetyki zakonu – silna barokizacja związana z programowym akcentowaniem bogactwa Kościoła, jako widomego znaku w krajobrazie, będąca swoistym orężem w walce z reformacją jest oczywistym zapisem losów tych ziem także w dziedzictwie cysterskim.

Opactwo, każdy jego budynek i związana z zabudową przestrzeń, jest całością, na której transformacja wyciska swoje piętno. Wiele powiązań ewolucyjnego łańcucha istnienia określonych budynków, ale także całych partii cysterskich przestrzeni, jest już nieczytelnych⁵. Pewnym jest, że przyroda opactw i kreowany przez cystersów krajobraz w wymiarze historycznym poddawany był ciągłemu procesowi kształtowania i przekształcania. I tak A. Holeczko wyróżnia trzy sposoby rozumienia krajobrazu: 1) średniowieczne wpisywanie się w naturę,

- 2) barokową zasadę tryumfalistycznej, władczej dominacji nad naturą,
- 3) romantyczno-ekspresyjny „powrót do źródeł”⁶.

Cystersom zamieszkałym na ziemiach Polski należy przypisać dwa pierwsze sposoby, przy czym średniowieczna pokora, wręcz delikatność, której obca była władczość, jest tą, która towarzyszyła im od chwili lokacji aż po XVII/XVIII wiek. Przykładami subtelnego miejsca w krajobrazie są opactwa należące do grupy małopolskiej, a w szczególności malowniczo wkomponowane w krajobraz: Sulejów i Szczyrzyc. Barokową zasadę dominacji nad naturą możemy odnaleźć w grupie śląskiej – a przykładem najwybitniejszym tego nurtu jest opactwo w Krzeszowie określane jako „śląska perła baroku”. Wielka Kalwaria towarzysząca opactwu krzeszowskiemu rozlokowane na ogromnej bezleśnej polanie, dopełnia majestatyczny zespół silnie akcentowany w krajobrazie przez dwie wyniosłe wieże kościoła.

Losy klasztorów cysterskich na ziemiach Polski, które na początku XIX wieku ostatecznie zostały poddane sekularyzacji (poza dwoma wyjątkami: Mogiłą i Szczyrzycem) uniemożliwiły rozwój nurtu romantycznego, a więc powrotu do źródeł natury i dyskretnej łączności architektury z przyrodą, ale w nowym (pod względem filozofii przestrzeni) wymiarze. Warto tu dodać, że opactwa przejmowane na własność przez świeckich właścicieli były przekształ-

cane w nowym stylu, czego najlepszy przykład odnaleźć można w Rudach, które w 2 poł. XIX i na początku XX wieku pełniły funkcję rezydencji książęcej, z rozległym zespołem parkowym w obrębie którego znalazły się relikty dawnej kompozycji klasztornej.

Analizując współczesny krajobraz opactw cysterskich, musimy być świadomi faktu, że jest on wskaźnikiem, gdzie ewolucja założenia klasztorowego zatrzymała się, gdy opactwo przestało zmieniać się jako takie. Interesujące wydaje się tu porównanie pocysterskiego dziedzictwa wybranych krajów – w Anglii bowiem ten koniec można określić na XVI stulecie, kiedy to zapoczątkowano rozwiązywanie zakonów, we Francji na koniec XVIII wieku (czas Rewolucji Francuskiej), na terenie Niemiec i północnej Polski to okres reformacji, a więc wiek XVI. Warto tu dodać, że w Austrii, Szwajcarii, ale także w Czechach i w Polsce istnieją pojedyncze założenia, gdzie od XII wieku występuje ciągłość funkcjonowania klasztorów. Oznacza to, że niektóre opactwa w dalszym ciągu nieprzerwanie ewoluują i one właśnie są najbardziej interesujące, jako żywe, wciąż zmieniające się struktury, wpisujące się w losy krajów i dotyczących je przemian politycznych, społecznych i gospodarczych. W Polsce są to wspomniane już opactwa w Mogile i Szczyrzycu (ryc. 2).

Kolejną grupę stanowią opactwa reaktywowane, do których, po

ponad stu latach, wrócili cystersi, aby na nowo odbudować swoją duchowość, a wraz z nią kształtować swoją przestrzeń życiową (Jędrzejów, Wąchock, Sulejów). Trzeba tu podkreślić, że robią to w znacznie zmienionych warunkach przyrodniczych i gospodarczych, co w oczywisty sposób wpływa na odmienne kształtowanie przestrzeni życiowej klasztoru, i co za tym idzie zajmowanie nowego miejsca w krajobrazie.

Struktura cysterskiego krajobrazu i problemy jego ochrony

Structure of cistercian landscape and problems with its protection

Racjonalna gospodarka prowadzona przez cystersów nieprzerwanie od końca XII do początku XIX wieku we wszystkich opisanych opactwach skutkuje konsekwentnie ukształtowanym krajobrazem kulturowym i generalnie dobrym stanem środowiska przyrodniczego (dowodem na to są analizy obszarów przyrodniczo chronionych, jakie aktualnie obowiązują w rejonach opactw cysterskich na terenie całej Polski⁷). Sytuacja ta ma ścisły związek z wewnętrzną strukturą przestrzenną opactw cysterskich i zarządzaniem dobrami klasztorowymi. Warto tu odwołać się do badań K. Rembowskiej⁸, która wydzieliła w ukształ-

towanym obszarze kulturowym trzy bardzo istotne elementy: „rdzeń” lub „jądro”, „posiadłości” oraz „strefy wpływów”. Odnosząc to do struktury opactwa cysterskiego stanowiącego przecież jądro dóbr klasztornych, mamy oczywisty układ porządkujący zjawisko, jakie możemy określić mianem „krajobrazu cysterskiego”. Organizacja cysterskiej przestrzeni dokonywała się w taki sposób, że punktem centralnym było opactwo, wszystko zbiegało się w jego kierunku. Ogromną rolę pełniła rzeka, jej rola dla funkcjonowania klasztoru była podstawowa – toteż ona właśnie w znacznym stopniu determinowała rozrost opactwa i nadawała mu kierunek rozwoju, stanowiąc swoistą oś rozwoju przestrzennego.⁹ Przestrzeń organizowaną planowo wokół czworoboku zabudowy klasztornej, z czasem otaczały nowe zespoły zabudowy, przez całe wieki wznoszone zgodnie z zasadami obowiązującymi dla rozdzielania stref *sacrum* i *profanum*. Wszystko to przeniknięte było ogrodami, prawdopodobnie początkowo jedynie o funkcji użytkowej, ale potem także ozdobnej, a nawet reprezentacyjnej. Kolejna strefa, tym razem graniczna, to pasmo lasów izolujące opactwo od świeckiego świata. Lasy maskowały opactwo w krajobrazie – chroniły je widokowo, ale także strategicznie, dodatkowo zasilając swoimi zasobami. Jednocześnie to czytelna w krajobrazie granica cysterskiego „rdzenia”, dalej wzdłuż dróg zbiegających się w pobliżu klasztoru rozpościerały

się „posiadłości”, a więc dobra należące i wykorzystywane gospodarczo i ekonomicznie przez cystersów, były nimi grangie wraz z przynależnymi ziemiami uprawianymi rolniczo, z hodowlami i zakładami przemysłowymi (stosownie do bogactwa naturalnego ziem znajdujących się w posiadaniu klasztoru). „Strefy wpływów” to miejsca wymiany handlowej, zazwyczaj były nimi położone w pobliżu opactw miasteczka, których rozwój bardzo silnie związany był z funkcjonowaniem klasztoru, ale bywało, że wpływy cystersów sięgały znacznie dalej ze względu na powiązania filiacyjne i coraz bardziej rozpieczętowane dobra należące do klasztorów. Dziś ta część cysterskiego dziedzictwa jest najtrudniejsza do odnalezienia we współczesnym krajobrazie.

Jak wynika z tak zarysowanej charakterystyki istotną składową układów przestrzennych tworzonych przez cystersów były świadomie kształtowane elementy przyrodnicze. W obrębie klasztoru były to: ogrody i stawy oraz kanały doprowadzające i odprowadzające wodę do rzeki lub jeziora, a poza klasztor: wody otwarte, lasy i pola. Na ziemiach Polski tak kształtowane od XII wieku zespoły łączą w sobie dziś charakterystyczną dla cystersów estetykę surowej geometrii z miękką i pofalowaną linią natury, artykułowaną poprzez doliny rzek i towarzyszące im kompleksy lasów i zadrzewień. Czytelne te obie przestrzenie – geometryczna/kulturowa i swobodna/przyrodnicza

Ryc. 2. Opactwo w Szczyrzycu – małopolski świadek wzorcowej, nieprzerwanie trwającej lokacji cysterskiej (stan w 2008 r.)

Fig. 2. Monastery in Szczyrzyc – located in Lesser Poland, an example of a model, uninterrupted Cistercian settlement (state for 2008)

łączą się i harmonijnie dopełniają wszędzie tam, gdzie jeszcze urbanizacja nie odcięła historycznych założeń od ich przyrodzonego otoczenia zrywając strukturę funkcjonalno-przestrzenną i co warto podkreślić znaczeniową: „rdzeń” lub „jądro”, „posiadłości” oraz „strefy wpływów”. Jak zauważa A. Mitkowska¹⁰, w krajobrazie kulturowym mamy do czynienia ze skomplikowanym językiem znaków i symboli niosących poprzez kompozycje pejzażowe przesłania ideowe oraz zapis postaw filozoficznych. Wydaje się niezwykle ważne by ten stan rzeczy został zachowany nie tylko jako dziedzictwo kulturowe Polski, ale także Europy. W tym celu należy jak najszybciej podjąć

zintegrowane działania, mające na celu ograniczenia inwestowania w bliskim otoczeniu zespołów cysterskich i wielopłaszczyznową ochronę krajobrazu. Konieczne są tu dobre narzędzia zarządzania terenem, w więc przede wszystkim miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego i poprzedzające je szczegółowe studia historyczno-krajobrazowe, pozwalające na pełne rozpoznanie i waloryzację zasobów. Problemem są jednak nadal mocno niedoskonałe procedury opracowywania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, paradoksalnie skutkujące brakiem planów, objawiającym się w przestrzeni bez mała całej Polski chaotycznym, żywiołowym

zagospodarowaniem, co boleśnie dotyka także opactwa cysterskie i związany z nimi wartościowy, świadomie kształtowany przez całe wieki krajobraz. Obecna forma ochrony opisywanych zasobów to przede wszystkim wpis do rejestru zabytków (obejmujący najczęściej zespół względnie czytelnie zachowanego zespołu zabudowy klasztornej, często nawet bez przyległych relikwów ogrodów i układów wodnych) z wyznaczeniem jedynie ścisłej strefy ochrony konserwatorskiej. Nie gwarantuje ona jednak należytej ochrony krajobrazu żadnego z wymienionych opactw, w tym ich panoram i powiązań widokowych, wreszcie właściwego zagospodarowania na przedpolach widokowych. Trudno też w takim kontekście wspominać o chronieniu powyżej zakreślonej struktury cysterskiego krajobrazu. Ten stan rzeczy należy jak najszybciej naprawić, jeśli nie chcemy dopuścić do kompletnego zeszpecenia i zniszczenia polskiego krajobrazu i jego europejskich związków.

Nowe perspektywy badań cysterskich krajobrazów

New research perspectives for cistercian landscapes

Pewnym jest, że jedynie szczegółowo przeprowadzone analizy przekształceń funkcjonalno-

przyrodniczego trwale zmieniając krajobraz Starego Kontynentu.

Warto tu, jako przykład, przedstawić badania wybranej grupy. Interesujące wyniki dało bowiem porównanie sytuacji grupy małopolskich filii bezpośrednich Morimundu (Jędrzejów, Sulejów, Wąchock, Koprzywnica) na tle uwarunkowań przyrodniczych, na podstawie map historycznych¹¹ zestawionych z mapami współczesnymi (ryc. 3). Uzasadnione jest stwierdzenie, że w XIX wieku we wszystkich czterech przypadkach opactwa zajmowały zdecydowanie bardziej wierne tradycji cysterskiej miejsce w krajobrazie – na archiwalnych mapach czytelne są towarzyszące im doliny rzek, często ze zbiornikami wodnymi, dodatkowo otoczone terenami rolniczymi. Jednocześnie porównanie historycznego i współczesnego stopnia urbanizacji okolic opactw daje pogląd o kierunku przekształceń i pojawiających się tendencjach rozwojowych związanych z rozrostem miast rozwijających się w pobliżu klasztorów. Prezentacja aktualnego stanu środowiska oraz istniejących form ochrony przyrody i krajobrazu może pomóc w prognozowaniu kierunku dalszych przekształceń przestrzennych, oczywiście o ile formy te będą skuteczne, a presja urbanizacyjna na tereny objęte ochroną zostanie skutecznie zahamowana.

Głębsza analiza dotycząca wprowadzenia działań ochronnych prowadzi do wniosków, że polityka w tym względzie powinna ewolu-

ować w kierunku ochrony całych systemów przyrodniczych, szczególnie związanych z dolinami w celu ochrony kompleksowej/systemowej, a nie jedynie izolowanych (wyspowych) krajobrazów o najwyższym potencjale biologicznym i najwyższych walorach estetycznych. W tym kontekście dziwi brak ochrony ekosystemów dolinnych w zasadzie wszystkich opactw na terenie Polski. Skłania to do postawienia wniosku o podjęcie zdecydowanych prac nad korygowaniem zasięgów tych obszarów i wprowadzenie form ochrony uwzględniających rolę opactw cysterskich w kształtowaniu krajobrazu Polski oraz wprowadzania zapisów prawnych umożliwiających realną ochronę krajobrazu kulturowego z nimi związanego. W chwili obecnej część terenów, gdzie nadal istnieją czytelne relikty gospodarki cysterskiej (ogrody, układy wodne, folwarki/grangie) położona jest poza granicami wpisów do rejestrów zabytków. Wobec generalnego braku planów zagospodarowania przestrzennego oraz braku kompleksowego rozpoznania pocysterskich krajobrazów kulturowych narażone są one na zniszczenie poprzez niewłaściwe użytkowanie terenu, zacierające historycznie, niekiedy bardzo cenne formy przestrzenne i związane z nimi nadal funkcjonujące powiązania przyrodnicze i krajobrazowe.

Podsumowanie

Summary

Wobec zaistniałych zniszczeń i zagrożeń istnieje pilna potrzeba udokumentowania istniejących jeszcze zasobów. Trzeba z całą mocą podkreślić, że krajobrazy cystersów, nie były dotychczas objęte kompleksowymi badaniami jako jednorodny zasób dóbr kultury, choć przeprowadzono badania wybranych obszarów¹². Wyniki wybiórczych badań nie mogą jednak stanowić podstawy do sformułowania zasad ochrony całego zasobu, a trzeba podkreślić, że znaczna jego część, pomimo swej wielowiekowej tradycji nie była dotychczas objęta właściwą ochroną, co skutkuje postępującą degradacją skąpych już resztek ogrodów cystersów, podobnie – zacierane są historyczne krajobrazy, kształtowane w wyniku konsekwentnej gospodarki przestrzennej zakonu. Wobec coraz częściej pojawiających się możliwości inwestycyjnych, paradoksalnie stanowiących potencjalne zagrożenie dla tej grupy założeń, wypracowanie metod zabezpieczenia prezentowanego dziedzictwa jest niezwykle ważnym krokiem prowadzącym do prawidłowej ochrony.

Kompleksowe badania obejmujące kompozycje krajobrazowe stworzone przez cystersów na terenie całej Polski, analizy porównawcze z rozwiązaniami europejskimi, i w ich wyniku identyfikacja zespołów unikalnych i wartościowych

to ważna grupa prac jakie moim zdaniem powinny być podjęte w zakresie badań związanych z dziedzictwem zakonu cystersów. Pomoże to nam nie tylko pełniej zrozumieć przeszłość i chronić jej pamiątki, ale także bardziej świadomie planować przyszłość, co w czasach ogromnych przekształceń przyrodniczych jest zadaniem niezwykle ważnym, by go nie nazwać wręcz fundamentalnym.

Analizując lokalizację opactw cysterskich na tle uwarunkowań przyrodniczych oraz realizowany przez cystersów program przestrzenny nie trudno odnieść wrażenie, że obecne są w nim idee współczesnej „architektury ekologicznej”¹³. W skróto- wym wykazie podstawowych zasad architektury przyjaznej środowisku naturalnemu pojawiają się bowiem zalecenia, których obecność możemy bez trudu odszukać w cysterskich zespołach, są to między innymi:

- wznoszenie mniejszych budynków – konstrukcje architektoniczne w skromnej skali stanowią logiczną alternatywę dla megastruktur niszczących Ziemię i zasoby naturalne,
- tworzenie systemów magazynowania wody i umiejętne wykorzystywanie źródeł energii odnawialnej,
- właściwa dla regionu orientacja względem słońca i związane z tym lepsze warunki ogrzewania i chłodzenia oraz oświetlenia budynków,
- stosowanie materiałów i technologii budowlanych w ten sposób,

aby zmniejszyć problemy związane z transportem i przetwarzaniem surowców w celu budowy obiektów oraz ponowne wykorzystanie istniejących budynków.

Na tym poziomie pojmowania cysterskiej filozofii kształtowania przestrzeni należy jeszcze zwrócić uwagę na integrację architektury i krajobrazu oraz zagadnienie łączenia budynków z dopełniającym je kontekstem przestrzennym. Jeśli architekturę uznajemy za zapis relacji człowieka ze środowiskiem i świadectwo jego idei, to obecne w krajobrazie opactw cysterskich artykułowanie symboliki natury wydaje się być niezwykle ważnym przekazem zakonu na poziomie religijnym i ogólnie cywilizacyjnym. Zapis ten we współczesnym krajobrazie bezwzględnie winien podlegać ochronie i promocji, gdyż ogołocenie architektury cysterskiej ze świadomie kształtowanej wokół niej przez całe wieki otuliny, jaką stanowi nadal reliktywno zachowany krajobraz historyczny, zubaża ją i kaleczy.

Małgorzata Milecka

Instytut Architektury Krajobrazu
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Institute of Landscape Architecture
The John Paul Catholic University of Lublin

Przypisy

¹ Wyrwa A. M., 1999, *Powstanie zakonu cystersów i jego rozwój na ziemiach polskich w średniowieczu* [w:] *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 1, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, s. 39.

² Leroux-Dhuys J. F. 1998, *Les abbayes cisterciennes en France et en Europe*, Editions Place des Victoires, Paris, s. 79.

³ Kinder T., 2002, *Cistercian Europe. Architecture of Contemplation*, Grand Rapids, Michigan/Cambridge, s. 129.

⁴ Milecka M., 2009, *Ogrody cystersów w krajobrazie małopolskich opactw filii Morimondy*, Wydawnictwo KUL, Lublin.

⁵ Kinder T., *Cistercian Europe...*, op. cit., s. 130.

⁶ Holeczek A., 1991, *Dyskusja [w:] Sztuka a natura. Materiały XXXVIII Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki prowadzonej 23-25 listopada 1989 r. w Katowicach, Oddział Górnośląski Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Katowice, s. 448-466.

⁷ Milecka M., 2009, *Ogrody cystersów...*, op. cit., s. 391-402.

⁸ Rembowska K., 2002, *Kultura w tradycji i we współczesnych nurtach badań geograficznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 108-109.

⁹ Milecka M., 2009, *Ogrody cystersów...*, op. cit., s. 64-72.

¹⁰ Mitkowska A., 2001, *Sacrum w krajobrazie*, [w:] *Architektura krajobrazu a planowanie przestrzenne. Podręcznik dla studentów wyższych szkół technicznych*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, s. 227.

¹¹ Niedatowane mapy leśne, prawdopodobnie z pocz. XIX w. [w:] *zbiory AGAD*, sygn. 181-1, ark. 12 – Jędrzejów, ark. 32, 33 – Sulejów, ark. 26 – Wąchock, ark. 14 – Koprzywnica.

¹² Skrzypek T. i inni (red.), 1994, *Scripta Rudensia. 1. Cysterskie Kompozycje Krajobrazowe Rud Wielkich. Tożsamość Przestrzeni*, Rudy Wielkie; oraz Jankowski G., 2002, *Próba wydzielenia krajobrazów pocysterskich okolic Rud Wielkich* [w:] *Problemy Ochrony i kształtowania krajobrazu Górnego Śląska na tle doświadczeń z innych regionów Polski*, Komisja Krajobrazu Kulturowego Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Sosnowiec, s. 96-100.

¹³ Wines J., 2008, *Zielona Architektura*, Taschen, Kolonia, s. 65-67.

Educational Aspects of Gardens as Phenomena of Art

Elena Polyudova

Edukacyjne
aspekty
ogrodów jako
fenomen sztuki

*I want to the roses, to the unique garden,
Where the fence is the best in the world...*
“The Summer Garden”, Anna Akhmatova, 1959

Introduction

Wstęp

A garden is considered as an integral part of every period of culture, expressing views, beliefs, and aesthetics of the certain time. Famous Russian humanist and philologist, Dmitry S. Likhachev [1998], in his book “Poetry of Gardens: Semantics of Landscape Styles. A Garden as a Text” observes a garden as a cultural phenomenon. Likhachev considers a garden as “an attempt to create a perfect world of a human being and nature interaction. That is why a garden is Eden both in Christian and Islam world” [Likhachev 1998]. An Australian anthropologist S. Boyden [2004] in his conception of the biology of civilization reckons an aesthetic sensibility as an important trait of humankind species: “While aesthetic sensibility seems to be innate characteristic of the human species, culture can obviously influence people’s perception of beauty. Something seen as beautiful in one culture is not necessary seen as beautiful in another. Nevertheless, there do appear to be some universals. The vast majority of humans across the planet find flowers beautiful” [Boyden 2004]. More captivating opinion is the particular role of land-

scaping in the history of culture. He marks gardening as a special need of any human being: “During my travels associated with my work in human ecology I was struck by the fact that in areas of extreme poverty, for example in shanty towns of Hong Kong and Mexico City, people almost universally took the trouble to cultivate potted plants in their homes, apparently mainly for aesthetic reasons. Potted plants are so prominent in the homes of the rich over the world, as well as in the most suburban dwellings” [Boyden 2004].

The role of urban park

Rola parków miejskich

Trees, plants, gardens, and flowers alongside with other creative activities, give people sense of life fulfillment and source of enjoyment. From the Hanging Gardens of Babylon to English passion about gardening, Boyden states that a garden itself gives people an immense amount of pleasure. This opinion is confirmed by endless examples of parks and gardens popularity in modern cities. For example, Moscow’s parks such as Tsaritsyno, Kolomenskoye, Vorobyovy Gory, Sokolniki and so on are the favorite place of city-dwellers’ rest. San Francisco’s Golden Gate

Park, Balboa Park, New York Central Park are the scenic places in this picturesque city.

The importance of a park in city's social life is shown in an article by Granzow, "Bringing People to the Park: Exclusionary Presentations in the Making of Galt Gardens" He describes the revitalization of Galt Gardens, Alberta, Canada, in 2003 and its transformation to a significant place in the city's life. There are idyllic scenes of playing children, picnicking families. As Granzow says, "a space is always social and political (...) the production of space is a complex social process, part of which is representational" [Granzow 2009].

Although there is obvious standpoint nowadays that a garden is a cultural phenomenon, let us try to see a painted garden as an expression of an artist's soul. The symbols of gardens as celestial peaceful places which people lose are endless in literature. Images of gardens convey ideas of happiness and beauty, people are bereft. For example, "Old-Fashioned Farmers" by N. Gogol, "The Cherry Orchard" by A. Chekhov, "The Nightingale Garden" by A. Blok. In a "Book of Hours", part 3, "The Book about Poverty and Death", 1903, Rainer Maria Rilke shows people's life in a city as a nightmare. Rilke's poetic world could not bare clogged spaces and oppressive atmosphere of a big city. The images of people are related with a life of a garden. Children are growing there like flowers deprived of the sun and fresh air: "The children

are growing on window sills. They are unaware that all flowers in the world are rejoicing the wind during the sunny days". Maidens are blooming there, but their blossoming times are momentary. Instead of opening, young girls close against all decrees of nature. Lack of gardens or even foliage are considered as a tragedy for people. In Anna Akhmatova poem "The Summer Garden", 1959, the garden becomes a symbol of an entire life with all memories, friends, and obstacles: "And the dead sleep hundreds of thousands of steps, Enemies and friends, friends and enemies. A procession of From vases of granite to the door of the palace". The garden itself as a cultural phenomenon is a part of a person memories and dreams. In the poem it exists as a symbol of Akhmatova past years: "Where statues remember me young". It is full of spirits which are live and animated because of the garden's space. This particular space surrounded by "the best in the world" fence Akhmatova pictures with precise accuracy. A reader easily visualizes both the poet lie and the garden because of all details, from the garden structure to the scent of the lindens: "And the swan, as before, swims through the ages" and "In the fragrant silence between the royal lindens". According to Likhachev, "It is very important the way a poet reads a garden, what does a poet see in a garden" [Likhachev 1998]. There is a general goal for educators to discover with students poets' unique vision of the world.

The educational side of landscape phenomena is close to the Humanities and Cultural Studies because each period of culture expresses itself through gardens, parks, and greenery. Keeping in mind valuable theories about meaning of natural space and landscape in human life such as V. Vernadsky (biosphere and noosphere) (2009), G. Gachev (mentalities of the world nations) (2003), D. Likhachev (a garden as a text) (1998), let us concentrate on the educational aspects. We argue that landscape architecture should be a part of every Art History course. There are endless varieties of subjects in landscaping that express general idea of a certain time. We agree with Dmitry Likhachev: "A garden always expresses a philosophy, aesthetic views, special attitude of the humankind to nature; a garden itself is a micro-world in its idealistic expression" [Likhachev 1998]. According to such a point of view, a purpose of gardens studying will be an understanding of nature perception that expresses in gardens of different cultural epochs. Following this purpose, a special "Garden Project" will be helpful for students to conceive a philosophy of garden. A structure of the project is based on the author's concept of aesthetic experience which includes three stages of aesthetic perception and elaboration: personal perception, informational fulfillment, and creative realization [Polyudova 2011].

The attentive view on certain images will help to enhance the

understanding of epochs in cultural studies on the picture of a garden transformations during times from an additional element to a general image. A quality of an image (not quantity of them) is important in comprehension of a phenomenon. In the modern informational world with easiness to gain any information, educators deal with students' lack of deep perception. In this case, humanitarian education has to concentrate students' attention on the immersion to the worlds of cultural phenomena. It is time to consider culture as a set of different phenomenal occurrences which take place in certain times. Following the process of submerging into one case of culture, students will be able to transfer shaped attitude to other cultural events and information. Offered approach allows forming the significant aspects of aesthetic experience such as imaginative perception, emotional feelings, cultural response, knowledge and interests about art, empathy, and creative views as the author states in the Model of aesthetic experience [Polyudova 2007]

Three stages of a "Garden Project"

Trzy stadia projektowania ogrodów

It is necessary to mention it is a preliminary and common title of a project. Students will pick their unique title up.

I. Personal Perception

Osobista percepcja

The key point of the first stage is visualizing the particular traits of a landscape phenomenon. Visualizing a picture of a garden will help students to understand spirit of a period. This stage enhances all senses forming a process of motivation. Personal interest leads to strong motivation to know more about a phenomenon a person is interested in, as O. Stukalova argues in her article "Development of personal imagination as a scientific and cultural issue" [Stukalova 2006]. We offer the following activities for the first stage of the project. They could be enhanced during studying either a bright example of landscape architecture or a garden, the students are familiar with in their usual life (college or city garden). An example of the painting is helpful too for its selective and imaginative artist's view.

Activities:

- seeing a garden / vision
- sounds in a garden / hearing
- scents in a garden /olfactory
- enjoying a garden /aesthetic

II. Informational Fulfillment

Informacyjne dopełnienie

An aim of the second stage is finding and proving as much information about the chosen object as possible. There will not be full picture of a phenomenon without ample

information as states E. Strykh in an article "Theoretical analysis of self-structural studying activity" [Strykh 2010]. We affirm that students should apply their studying skills rationalizing all personal impressions they have got during the first stage of the work.

Activities:

- observation of landscape information: history, structure of a garden, philosophy, ideas, and principles of landscaping
- analyzing landscape theory
- applying ways of implementing theory in a particular garden
- collecting database of information

III. Creative Realization

Twórcza realizacja

This stage deals with a process of creating a project by a student (or a group of students) according to the certain ideas and intentions: pictures, narrations, principles. The third stage unites impressions of personal perception (I) and informational fulfillment (II). Keeping in mind all senses, personal perception and gained knowledge, students will create a garden that expresses philosophy of gardening and the certain idea. It is highly important that during this stage a complex of different skills will be activated: composition, color theory, understanding painting, knowledge of landscape principles, expression

of unique ideas, acquisition of new ways of expression, and so on.

Activities:

- Creating
- Expressing
- Performing

Types of assignments/projects:

- Seasons in my garden
- A garden of my dreams
- A special purpose garden: school, house, city, country, etc.

The most complicated part of the third stage is performing for its unelaborated character in students' years. Nevertheless, development of ability to deliver a particular subject will shape students' thoughts, information, and opinions. The author's teaching experience confirms the growing of students' self-esteem and confidence during preparations to the speech performing. Preparation to a live presentation needs discussions. It elaborates communication skills. A presentation as a performance requires experience and improvement of public speaking skills. Collective (group) project is a training of communication and public speaking skills that are especially important for students' future. Finally, delivering a speech is a vivacious activity

Fig. 2. Bridge over a Pond of Water Lilies, 1899, Claude Monet, Metropolitan Museum of Art, New York, USA

Ryc. 2. Most na stawie z liliami wodnymi, 1899, Claude Monet, Metropolitan Museum of Art, Nowy Jork, USA

Fig. 1. Claude Monet in his garden (photo by Etienne Clementel, about 1917)

Ryc. 1. Claude Monet w swoim ogrodzie (fot. Etienne Clementel, około 1917 r.)

that captures attention of the whole audience.

The garden of Claude Monet in Giverny

Ogród Claude Monet w Giverny

To demonstrate an example of a real garden project, let us recollect Claude Monet's works and planning of a garden at Giverny. Following the process of creating a garden by Monet, we can see the entire process of intentions, attempts, and realization of the idea. In late April 1883 Monet leased a house, which he bought seven years later. Monet was also been traveling across the world painting views and landscapes. During 1886 – 1902 he visited some places in France, Italy, England, Norway, Holland, and Spain. Finally Monet had settled down in Giverny, district Le Pressoir, France, the small scenic village nearby Paris. In Giverny where Monet spent 43 years, from 1883 to 1926, he passionately and meticulously created his own garden, i.e. the world (Fig. 1 and 2).

Right away after leasing a house, Monet started planting a garden at Giverny according to this ideas of color scheme and composition. Since 1883 the Giverny garden became a permanent subject of Monet's works. After buying the Giverny property in 1890, Monet began reconstructions in the garden for the

painting needs. In 1892 the greenhouses were built in the garden, and six gardeners were hired to maintain the landscape. Later Monet bought a tract of land, containing a stream and a pond, across from his home. The works on the pond and the Japanese footbridge over it were nascent at 1893 and had been lasting for a while. Monet enlarged the pond (1901), decorated the footbridge with wisteria and trellises (1904), and modified the curvature of the pond's banks (1909).

Monet's garden caught the audience's interest for its outstanding presence on his paintings. As a result, the interest to the garden as a phenomenon of the unique artist's world arose. In 1905 the first photographs of the garden were published in *L'Art et les Artistes*. There were comparisons between the pictures and Monet's paintings of the garden. For many years the Giverny itself became a symbol of individual expression.

Monet's late series: the Japanese Footbridge (1899-1900), the Water Lilies (1903-1908, 1916-1926), and the later series of the footbridge, the house, and the garden path (1922-1923) make a reality of a decorative effect in the garden. The more important results of Monet's works are simplification of composition, choosing a subject, seeing reflection, two-dimensional imagery, intuitive sense of structure, interest in color per se. As Charles Moffett and James Wood state: "Perhaps, more than anything else, "decorative" suggests that

he was synthesizing and abstracting form and color from nature to create a particular effect for a specific architectural setting. The image of the retina was now only a starting point, for in this vast close-up Monet takes us through the looking glass of the pond's surface and into the shallow but infinite space of twentieth-century painting" [Moffett, Wood 1978]. And it is absolutely true not only for the painting, but for the concept of existential contradiction of the life in XX century where person needs a private space to be closer to nature in the crowded world. Monet felt it at the beginning of the century and expressed the new cultural phenomenon intuitively.

Although the garden lives in the Monet's paintings, it simultaneously exists as a live nature itself. Monet tries to convey not the vision of the garden, but the different states of it. The changes of light, shadows, states are the main subjects of Monet's paintings. It is his intention to express diversity of nature in one particular place. We see the bright example of figurative attention to the life. Expressiveness is the general subject of Monet's heritage, that is why we can feel the garden's lie and vivacity. Everything, flowers, lilies, paths, trees, benches, and even colors and shadows are alive there. They are energetic and animated. We could not stop admiring these manifestations of life. The shadows are moving, the sun

is shining, the flowers are redolent in the garden. This is not exactly a garden; this is a live nature itself. «If, I can someday see Claude Monet's garden, I feel sure that I shall see something that is not so much a garden of flowers as of colors and tones, less an old-fashioned flower garden than a color garden, so to speak, one that achieves an effect not entirely nature's, because it was planted so that only the flowers with matching colors will bloom at the same time, harmonized in an infinite stretch of blue or pink.» (Marcel Proust, «Splendors», *Le Figaro*, June 15, 1907).

Concluding remarks

Zakończenie

The Giverny garden as other gardens as well requires deep studying and reflections of entire cultural phenomena from characteristics of the time and landscape theory to understanding its composition, colors theory, images, and metaphors. In the article the practical aspects of the educational standpoints are considered on the basis of Claude Monet's works at Giverny. Studying the process of developing an idea of the Monet's garden, students will discover an outstanding example of searches and intuitive guesses. Considering the landscape architecture as a part of the Humanities course, we try to point a process of students' perception forming. The educational project demonstrates how students'

perception, informational aspect, art activities, and social skills could be enhanced through studying the philosophy of a garden.

Elena Polyudova

Lincoln Sun City Community Center, Lecturer
Rocklin, California, USA

References

1. Boyden, S., 2004, *The Biology of Civilization. Understanding Human Culture as a Force in Nature*. University of New South Wales Press, Sydney, Australia.
2. Gachev G.V., Гачев Г.В., 2003, *Ментальности народов мира*. Эксмо
3. Granzow, M.C., 2009, *Bringing People to the Park: Exclusionary Presentations in the Making of Galt Gardens*, Interdisciplinary Themes Journal, Vol. 1, No 1, <http://www.interdisciplinary-themes.org/journal/index.php/itj/article/view/9>.
4. Likhachev D.S., Лихачев Д. С., 1998, *Поэзия садов: к семантике садово-парковых стилей. Сад как текст*. 3-е изд., М.: Согласие: Новостии.
5. Moffett, C.S., Wood, J. N., 1978, *Introduction, Monet's Years at Giverny: Beyond Impressionism*. NY, p.11-14.
6. Polyudova E.N., Полюдова Е.Н., 2007, *Педагогические условия становления эстетического опыта подростков при изучении искусства: диссертация кандидата педагогических наук: 13.00.02 Москва, (<http://www.dslib.net/teoria-vospitania/poljudova.html>).*
7. Polyudova, E.N., 2011, *New Perspective of Aesthetic Experience of Generation M. // The City: 2 International Conference. Culture, Society, Technology*. Vancouver, BC, Canada, 1, Interdisciplinary Themes Journal, <http://www.interdisciplinarythemes.org>.
8. Stukalova O.V., Стукалова О.В., 2006, *Развитие творческого воображения личности как проблема науки и культуры*, В сб. Эстетический опыт как источник активности творческого воображения в художественном образовании: Сборник науч. ст. Институт художественного образования РАО, р. 34-39.
9. Сырых Е.В., Сырых Е.В., 2010, *Теоретический анализ структуры самоорганизации учебной деятельности* в сб. Вестник университета, М.: ГУУ, No 17, р. 114-115.
10. Vernadsky V.I., Вернадский В.И., 2009, *Биосфера и ноосфера*. Айрис-Пресс.
11. Wildenstein D., 1978., *Monet's Giverny, Monet's Years at Giverny: Beyond Impressionism*. NY, p. 15-40.

Summaries

Problems

Preservation and Creation of Beauty – How to Teach it?

The oldest, and the most popular definition of landscape architecture says, that its most important function is to create and preserve beauty in the surroundings of human habitations and in the boarder natural scenery of the country. The task defined as above, obliged us to the two different kinds of teaching. The first – oriented to the preservation – is easier, the second one – creation – is more difficult. The landscape is not a picture or a sculpture. It is a continuum and it has no limits. Even the schools of arts does not well prepared to creation of such a tasks. The creation in the such scale should be oriented to the composition factor in the scale of spatial planning, or better to say in the space of huge range. Following up off the T. Jefferson we can call it “the art of embellishing grounds by fancy”. Instead of it, our students are overloaded by the easier, but vapid practice: the inventories of existing state of landscape and its classifications. The title of or conference is a good occasion to say about it and to change it.

Aleksander Böhm

Rola małych miast i wsi o tradycjach miejskich w krajobrazie kulturowym

Praca stanowi próbę analizy transformacji małych miast we wsie oraz wsi w miasta. Obszar badań obejmuje Dolny Śląsk oraz Opolszczyznę i Lubuskie. Do badań wybrano zdegradowane miasta, które na przestrzeni dziejów utraciły prawa miejskie w wyniku wojen, pożarów, zarazy jak również wyczerpania złóż rudy żelaza i kopalń węgla. Do chwili obecnej około połowa z nich utrzymała swój miejski wygląd i odzyskała utracone prawa miejskie. Natomiast innymi miejscowościami są wsie, w których do dzisiaj zachował się miejski charakter.

W badaniach przeprowadzono analizę historycznego charakteru rozważanych miejscowości oraz wnioski z obecnego stanu hierarchii sieci osadniczej.

Zuzanna Borcz

Irena Niedźwiecka-Filipiak

New Approach in Cultural Landscape Protection – Strengthening the Local Identity by a Legible Landscape Narration

The article is based on cultural landscape research conducted by the authors in Rogalin in 2010. The research resulted in the village development strategy document. Many problems and conflicts in Rogalin are strongly connected with a gradual loss of landscape form legibility, which have two main reasons. The first is increasing urbanization pressure, caused by the neighbouring Poznan conurbation; the other is the inappropriately managed tourism, which is focused on the Raczynski family manor residence, avoiding other, potentially attractive parts of the village.

Solving the spatial conflicts was possible thanks to the recognition of historical structures recognition and also by the designation of the character and meaning of traces established in the cultural landscape. Inside the village local memorial places could be found, which despite the gradual loss of its meaning still exists in the village population’s awareness. The article’s assumption implies that cultural landscape protection efficiency is dependent on its structure legibility. Also the local communities are more

able to participate in the protection of places which are understood. It is necessary to answer the question which tools should be used in the reconstruction, enhancement and protection of landscape character. The village development strategy implies innovative solutions based on legible historical traces. The proposal for Rogalin provides not only adaptation of historical buildings, but also other landscape narrative ideas, such as spatial structure reconstruction, rebuilding scenic links, using phantoms, signs and symbols. The primary aim is not to create an open air museum, but protect the vitality and authenticity of Rogalin landscape as a place of human life.

Elżbieta Raszeja
Anna Galecka

Landscape Ecology

Landscape for a Long Time – Right Now and a New One – from Sustainable Landscape to the Inertial Even Futureless One

Landscape, which is a product of natural forces and human works, defined in many ways by representatives of such disciplines as geography,

botany, ecology, geology or landscape architecture – seems to invariably be a “show environment” of human life. It is described in many scenes, seen at different scales, analyzed, protected and shaped by multiple methods and using a rich set of measures and ways developing for centuries.

However, we can assume that only a man finds himself in the landscape as his interpreter of its existing “characteristics” and that he can transform them in a way that is motivated by different needs. Regardless of the omnipotence of natural forces, which, by natural disasters, earthquakes, floods, fires, extreme climatic factors are able to change the “faces of the earth”, in a far faster, more efficient and large-area way, it is the man “present in the environment,” which explores and makes sense the existing and transformed landscapes.

Landscape attributed his eternal harmonious expression, leading and inspiring the balanced and sustainable actions, rejecting the destruction and devastation as a principle or method, and even the goal of visible human actions is commonly associated with the existing character of the world “for a long time”. It is not always coincided with the truth, but the mere fact of a much lower technical capabilities during the past shows us the “sustainable landscapes”, with the very power of nature and the creations of culture increasingly present with their structures and their unusual scale already of the ancient cities, buildings, forts,

roads or ports seem to type in landscape or even respect him.

The momentum of the contemporary, industrial, modern and postmodern, or even hyper-modern era, so to speak, “forced” the creation of landscape architecture as an art of shaping a space for meeting human needs across the landscape also filled with the mission of caring for the beauty in the surrounding of human habitations.

Expression of the industrial and the post-industrial era seem to be landscapes implemented „immediately”, buildings, cities, fortresses, factories, dams and those destroyed and changed „instantly “ as a result even if warfare. This all is with the man “here and now.” How, then, to imagine a new landscape or anew landscape in the coming decades or even centuries? Will the post-modern and hyper-modern man feel the need to stare at “the old identity of a place”? Will he build on the continuity of tradition and respect for what he received in the great act of *creatio ex nihilo* (= creation of nothing)? The all-powerful competition, universal “madness of profit,” pseudo-freedom will not be in the “new” or even “anew” landscapes expressed with general insipidity and specific inertial character of the landscape, which tells us to live in non-places in an ever faster and more frequent movement?

The authors are trying to find answers to these questions both in the concepts of preservation and conservation of landscape or landscape

architecture objects, as well as their revalorization, and finally – creation in the area and scale of natural, rural, fortified, urban or park and garden landscapes.

**Zbigniew Myczkowski
Wojciech Rymśa-Mazur**

Presentations

Wilanów Manorial Economy – a Forgotten Historic Site

Area of the former Wilanów manorial economy is localized to the south of the Wilanów residence (presently a seat of the Wilanów Palace Museum) and historically constitutes its integral compositional element. Only recently spatial arrangement of the manorial economy, in a great measure, was still visible. Still today exists a large part of farm buildings. The manorial economy terrain is legally protected only as a part of the monumental urban complex of Wilanów. The area is not separately included in the monuments register. Despite still visible spatial values of the manorial economy, recently, construction of the new apartment house complex within the area was authorized. The new housing buildings were introduced to the terrain between the Wilanów Lake, constituting a water axis of the Wilanów landscape park

and the Stanisław Kostka Potocki's street, historical road connecting the Wilanów residence with the manorial economy, encroaching on the former manorial economy courtyard. Introducing the new apartment house complex destroyed historical spatial composition of the manorial economy. Furthermore, multi-storey apartment houses dwarf historical farm buildings. Although the existing monumental buildings are planned to be preserved and adapted, their present technical condition and threats evoked by the new neighborhood are alarming. The article is aimed to briefly outline problems of conservator's protection of the Wilanów manorial economy which result from insufficient legal protection and complicated structure of landownership. It also tries to analyze how we can counteract negative transformations in its spatial structure.

**Małgorzata Kaczyńska
Anna Różańska**

New Landscape as a Result of the Tourist Development Based on the Bukovel Facility in Ukraine

The mountainous areas from their nature are predetermined for the development of the specialty tourism, i.e. mountain hiking and skiing. The

downhill skiing especially requires special resources in the form of ski routes and ski lifts. Development of such technical bases within the space happens at the expense of the existing vegetation, especially the trees, which in the natural way reduce the danger of erosion, avalanches and the spring floods in the mountains. Incorrectly designed and placed accommodation facilities become other foreign objects as well.

The Bukovel facility is located in the eastern Carpathian Mountains in Ukraine. It is the largest skiing complex in that country; built in the so far natural mountainous landscape. On the slopes of three neighboring mountains 20 ski routes were marked out with the combined length of 55 km and 20 ski lifts were built. The whole investment is planned for 120 km of routes and double the number of lifts, which will devour more of the pristine territories. Between the ski routes many accommodation and support facilities are being built in the high concentration and very dynamically.

The Bukovel ski complex is an example of the extensively aggressive consumption of the space for the tourism and recreation purposes. At this moment we can observe the total physiognomy transformation of this, until recently, natural landscape. Transformations this rapid result in the destabilization of the ecosystem. Within the territory of the operation, the weak links can be observed in the form of erosion damage, dying trees

and at this moment it is impossible to estimate the influence of those changes on the surrounding area.

Emilia Marks

Studia struktury i kondycji zieleni miejskiej w Orle

Zieleń stanowi nieodzowny element miejskiego krajobrazu. Rośliny przyczyniają się do polepszenia środowiska – pomagają zwalczać hałas, wzbogacają atmosferę w tlen i usuwają dwutlenek węgla.

Charakterystyczną cechą odróżniającą miejską florę od flory naturalnej jest silniejszy dynamizm i duża różnorodność roślin. Orle jest położony w środkowej części Centralnej Wyżyny Rosyjskiej. Drzewa w mieście są słabe, ponieważ w Orle występuje silny wpływ antropogeniczny z powodu istnienia na jego obszarze fabryk reprezentujących prawie wszystkie gałęzie przemysłu. W badaniach oszacowano parametry taksonów zieleni w Orle, stwierdzając występowanie 78 taksonów drzew i krzewów.

Elena Zolotareva

Materials

Contemporary Memorial Landscapes

Monument creations are spatial carriers of collective memory, bringing in a natural landscape compositions resulting from the integration of different fine arts. The large-spatial formula of the memorial place was developed in the Polish monumental art in the 60s of the twentieth century. Artists inspired by the novel design concepts (including Open Form of Oskar Hansen) began to create spatial visualizations of memory in places of significant historical events. There arose poignant monument creations on areas of the former extermination camps like Death Camp Victims Memorial in Treblinka, or Monument to Struggle and Martyrdom in Majdanek. The famous battlefields sites (Grunwald, Westerplatte) were also architectural organized, which became the inspiration for the event organizers called historical reconstructions. Landscapes of memory also appeared in the space of Polish cities. The Polish culture can boast of realizations of commemorative art which are innovative in the world.

In the twenty-first century, the spatial form of remembrance is still growing, varied with new ele-

ments arising from the cultural conditions and new experiences in the art of remembrance.

Agnieszka Gębczyńska-Janowicz

Interactional Space in Town

One of the most important consequences of the design relating to human behavior is to facilitate or to discourage contacts between people. The method of shaping of the physical space can affect the way of the social space use. The concept of an interactional space corresponds to a holistic approach of place in which a set of spatial-physical attributes assisting social contacts in a particular location creates an appropriate situation for social contacts. The interactional nature of public spaces in the city is affected by several functional, structural and aesthetic factors of the environment. The presented paper describes these factors and shows on selected examples how they are used in the analysis of interactive features of public space.

**Aleksandra Lis
Ada Fudała**

The Landscape Situation of Cistercian Monasteries in Poland in the Context of the Current Forms of their Protection

In the Middle Ages in the area of today's Poland the Order of Cistercians founded twenty six male monasteries located in the historical Polish regions of Lesser Poland, Greater Poland, Silesia and Pomerania. Nowadays, in the age of the search for common cultural origins, it is the Cistercians who can be pronounced the forerunners of the united Europe. Hence, it is essential to identify and protect the relics of the Order which from the beginning of its existence has been connected with farming and has become an important part of the landscape of the countries where it built its monasteries. The cultural and landscape virtues of every monastery and its surrounding lands make it our obligation to put them under special protection.

The destruction of historical architecture and the dangers of the rapid urbanization of Poland, together with the general lack of land utilization plans give every right to claim that now is our final chance to classify all that is still left from histori-

cal Cistercian landscapes in Poland, and to explore the directions in which they evolved in the context of their obvious links to European art. It is certain that only detailed analyses of functional and spatial transformations can tell us something about the development that Cistercian landscape compositions have undergone. Only on that basis can we predict further changes, identify possible dangers and establish the laws of protection suitable for the discussed group of historic monuments.

Presenting forms of cultural and environmental protection applicable for post-Cistercian landscape can help to predict future architectural transformations of monastic and post-monastic complexes, assuming, of course, they are effective and that the urbanization rush on protected areas is brought to a halt. It should be stressed that analyzing landscape of architectural complexes dating back to medieval times gives solid ground to establish the direction of transformations and new development tendencies connected with the urbanization of land previously managed by the Cistercians and being today utilized in a variety of other ways. The conclusions of such analyses are universal, since not only do they make us realize what spatial solutions has led contemporary society to take over landscape to a such a great extent, but also enable us to see the dangers that come with excessive landscape anthropogenisation.

Małgorzata Milecka

Edukacyjne aspekty ogrodów jako fenomen sztuki

W artykule przedstawiono architekturę krajobrazu jako element humanistycznego wychowania. Istnieje wiele możliwości kształtowania percepcji studentów poprzez filozofię ogrodów. Poznawanie stylów architektury krajobrazu ułatwia rozwój kreatywności, zdolności i działań artystycznych. W artykule omówiono różnorodne edukacyjne metody rozwijające doznania estetyczne studentów, komunikatywność, zdolności społeczne rozumienia teorii, umiejętność publicznych występów. Mając na uwadze praktyczny cel edukacyjny posłużono się działalnością Claude'a Moneta w Giverny.

Elena Polyudova

ARCHITEKTURA KRAJOBRAZU

Kwartalnik Architektura Krajobrazu ukazuje się od roku 2001.

Zapraszamy do przedstawienia swoich myśli i dokonań w działach Problemy, Prezentacje.

Teksty o tematyce pokrewnej można nadsyłać do działu Rozwiązania techniczne, podobnie jak do działów Tworzywo i Standardy.

W Forum mamy zamiar również publikować recenzje, polemiki, artykuły o charakterze krytyki fachowej oraz informacje.

Teksty są recenzowane przez specjalistów z dyscypliny reprezentowanej przez autora.

Zapraszamy do współpracy wszystkie rozproszone gremia związane z architekturą krajobrazu, wyższe uczelnie i samorządy lokalne, biura projektów i firmy zajmujące się projektowaniem i pielęgnacją terenów zieleni, powstające stowarzyszenia zawodowe i studenckie.

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW:

Objętość prac wraz z rysunkami, fotografiami i tabelami nie powinna przekraczać 10 stron formatu A-4. Tekst należy pisać czcionką typu TNR 12 pkt.; 1,5 odstępu między wierszami, dopuszcza się stosowanie kursywy i pogrubienia tekstu (prosimy nie stosować podkreśleń).

Zasadniczą część artykułu: tj. tytuł w języku polskim i angielskim, imię i nazwisko autora (bez podawania tytułów i stopni naukowych oraz zawodowych) wraz z afiliacją w języku polskim i angielskim, właściwy tekst w języku polskim z przetłumaczonymi na język angielski śródtytułami oraz przypisy, należy zapisać w jednym pliku. Streszczenie, słowa kluczowe i opisy zamieszczanych ilustracji w języku polskim i angielskim, rysunki, fotografie, tabele bądź inne załączniki (łącznie nie powinny przekraczać sześciu) prosimy zamieszczać w oddzielnych plikach.

Bibliografia zalecana w formie przypisów końcowych. Nazwisko(-a) wraz z podaniem inicjałów imienia (imion) autora (-ów), tytuł pracy pisany kursywą, miejsce i rok wydania, numer tomu, zeszytu oraz numery stron, np.:

- Kowalski J., *Kamień w wodzie* [w:] *Architektura Krajobrazu*, Wrocław 2001, nr 2-3/2001, s. 23-26.

Rysunki lub zdjęcia (oryginały) należy załączyć oddzielnie nadając im numery porządkowe. Oddzielnie podaje się spis podpisów w języku polskim i angielskim. Do druku będą przyjmowane wyłącznie materiały ilustracyjne dobrej jakości technicznej. Rysunki mogą być zapisane oddzielnie w wersji elektronicznej w formacie JPG lub TIFF.

Prace należy przesłać w postaci dwóch wydruków wraz z nośnikiem elektronicznym (CD lub dyskietka).

Nadesłanie materiałów do redakcji jest równoznaczne z poręczeniem Autora, że zawarte w nich treści nie naruszają praw autorskich innych osób.

Teksty będą recenzowane przez specjalistów z dyscypliny reprezentowanej przez autora.

Redakcja nie zwraca materiałów niezamówionych oraz zastrzega sobie prawo ich redagowania i skracania.

Landscape Architecture has been published since 2001. It is a quarterly with a profile consistent with the discipline and character specified in the title.

We invite you to present your thoughts and achievements in the Problems and Presentation section.

Texts with related subject area can be sent to the Technical Solutions section, as well as the Material and Standards section.

In the Forum we intend to publish reviews, polemics and articles of a professional critical character and information.

The texts will be reviewed by specialists in the discipline represented by the author.

We invite all scattered bodies connected to landscape architecture to cooperate, universities and local self-governments, design offices and companies dealing with green areas maintenance, trade and students' associations.

AUTHOR'S GUIDELINES:

Capacity of works together with drawings, pictures and charts should not exceed 10 A-4 pages. The text should be written in print type TNR 12 point; 1,5 spacing between the lines, using italics and bold type is permissible (please, do not underline).

The principal part of the article; which contains a title in the Polish and English language, name and surname of the author (without titles) together with affiliation in both Polish and English, the specific text in Polish with mid captions and footnotes translated into English; should be saved in one file. The summary, key words and descriptions of inserted pictures in Polish and English, drawings, photos, charts or other attachments (in total should not exceed six) are to be inserted in separate files.

Bibliography should be inserted in the form of final footnotes. Name(s) together with first letter of first name(s) of the author(s), *the title of the work* written in italics, place and year of publication, number of volume, gazette and page number, e.g.

- Kowalski J., *Stone in water* [in:] *Landscape Architecture*, Wrocław 2001, no 2-3/2001, p. 23-26.

Drawings or pictures (originals) should be inserted separately with ordinal numbers. Lists of captions in Polish and English should be inserted separately. Only illustration materials of good technical quality will be accepted for publication. Drawings can be saved separately in electronic version in JPG or TIFF format.

Works should be sent in the form of two printouts together with electronic carrier (CD or a diskette).

Sending works to the editorial office is tantamount to the author's guarantee that the content included does not violate copyrights.

The texts will be reviewed by specialists in the discipline represented by the author.

The editorial office does not return materials which have not been ordered, and reserves the right to edit and shorten the accepted materials.

RADA NAUKOWA**ADVISORY BOARD**

prof. dr hab. inż. Andrzej DRABIŃSKI – Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu (przewodniczący)
prof. dr hab. inż. arch. Aleksander BÖHM – Politechnika Krakowska
dr hab. inż. arch. Alina DRAPPELLA-HERMANSDORFER – Politechnika Wrocławska
prof. dr hab. Krzysztof MŁYNNARCZYK – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
prof. dr hab. Barbara SZPAKOWSKA – Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
dr hab. inż. Marek SZUMAŃSKI – Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
prof. dr hab. inż. arch. Adam SZYMSKI – Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

REDAKTOR NACZELNY**EDITOR**

prof. dr hab. inż. arch. Zuzanna BORCZ, zuzanna.borc@up.wroc.pl

KOLEGIUM REDAKCYJNE**EDITORIAL BOARD**

dr inż. arch. Aleksandra LIS – sekretarz, aleksandra.lis@up.wroc.pl
dr hab. inż. arch. Irena NIEDŹWIECKA-FILIPIAK – redaktor, irena.niedzwiecka-filipiak@up.wroc.pl
inż. Jolanta JUST-MARUSZEWSKA, jolanta.just-maruszewska@up.wroc.pl

RECENZENCI**REVIEWERS**

prof. dr hab. Piotr BŁAŹEJEWSKI
prof. dr hab. inż. Andrzej DRABIŃSKI
dr hab. inż. Kazimierz CHMURA
prof. dr hab. inż. arch. Alojzy GRYT
prof. dr hab. inż. Franciszek GOSPODARCZYK
prof. dr hab. Marek LORENC
prof. dr hab. Krzysztof MŁYNNARCZYK
dr hab. inż. arch. Piotr MOLSKI, prof. nadzw.
dr hab. inż. arch. Elżbieta PRZESMYCKA, prof. nadzw.
prof. dr hab. inż. arch. Barbara STĘPNIEWSKA-JANOWSKA
dr. hab. inż. Marek SZUMAŃSKI

PROJEKT GRAFICZNY I ŁAMANIE**GRAPHIC DESIGN & LAYOUT**

Witold GIDEL

PROJEKT OKŁADKI**COVER DESIGN**

Paweł OGIELSKI

TŁUMACZENIE TEKSTÓW**TRANSLATION**

Arkadiusz MARUSZEWSKI

WYDAWCA**PUBLISHER**

Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Wydział Inżynierii Kształtowania Środowiska i Geodezji
pl. Grunwaldzki 24a, 50-363 WROCŁAW, tel. 71 3201558, fax 71 3201557
e-mail: dziekanat.wiksig@up.wroc.pl, <http://www.aqua.up.wroc.pl/ak/>

WARUNKI PRENUMERATY**SUBSCRIPTION**

inż. Jolanta JUST-MARUSZEWSKA
tel. 71 320-18-63, e-mail: jolanta.just-maruszewska@up.wroc.pl
<http://www.aqua.up.wroc.pl/ak/>

Kwartalnik *Architektura Krajobrazu* jest indeksowany w „Bazie danych o zawartości polskich czasopism technicznych” BazTech <http://baztech.icm.edu.pl>

Druk: KONTRA s.c.
52-200 Wysoka / Wrocław, ul. Chabrowa 5a

W następnym numerze:
In the following issue:

Konserwacja i rewaloryzacja
krajobrazu

Conservation and revalorization
of landscape